

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KARL-WILHELM WELWEI

ESKİ YUNAN ERKEN DÖNEMİ

MÖ 2000-500

Runik Bilgi
078

Çeviren: ZEYNEP YILMAZ

RUNIK
KITAP

ESKİ YUNAN ERKEN DÖNEMİ | KARL-WILHELM WELWEI

RUNIK
KITAP

Bilgi 078

ESKİ YUNAN ERKEN DÖNEMİ
MÖ 2000-500

Karl-Wilhelm Welwei

RUNİK KİTAP

No: 192 | Runik Bilgi Serisi: 78 |

ESKİ YUNAN ERKEN DÖNEMİ MÖ 2000-500

Karl-Wilhelm Welwei

ÖZGÜN ADI

Die griechische Frühzeit 2000 bis 500 v.Chr.

EDİTÖR

Muhammed M. Albayrak

ÇEVİREN

Zeynep Yılmaz

SON OKUMA

Kutlu Akalın, Neslihan Ünsal

KAPAK GÖRSELİ

Mykenai'dan altın ölü maskesi ("Agamemnon'un Maskesi")

KAPAK TASARIM

Şevket Dönmezoğlu

SAYFA DÜZENİ

Oğuz Yılmaz

BASIM VE CİLT

Repar Dijital Matbaası

BASKI

Ağustos 2022 - 1. Basım

ISBN

978-625-7513-71-5

SERTİFİKA NO

40675

© Verlag C.H.Beck oHG, München 2002, 2019

Bu kitabın Türkçe yayım hakları, Verlag C.H.Beck oHG ile yapılan anlaşmayla alınmıştır.

Runik Yayınları, repar Tasarım
Matbaa ve Reklamcılık
Ticaret Limited Şirketi'ni
tescilli markasıdır.

Mimar Sinan Mah.,
Selami Ali Efendi Cad., No: 5
34672 Üsküdar/İstanbul
Tel: 0 (212) 522 48 45

ESKİ YUNAN ERKEN DÖNEMİ
MÖ 2000-500

Karl-Wilhelm Welwei

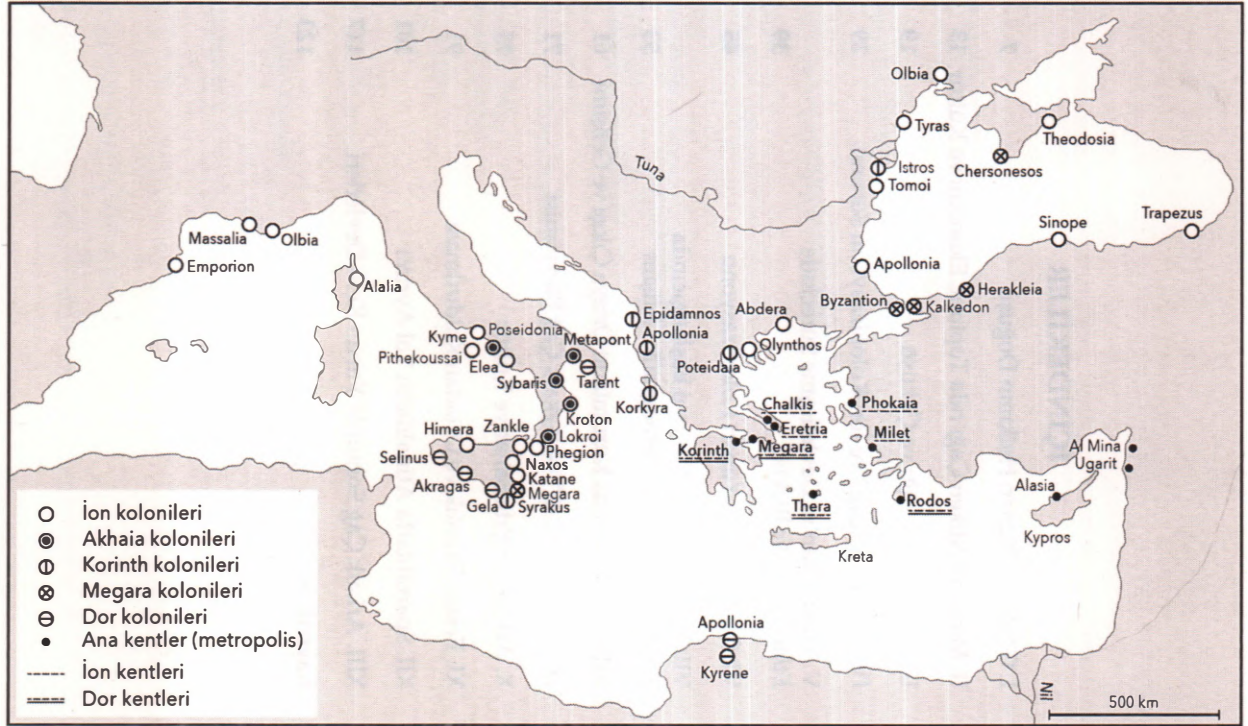
Çeviren: Zeynep Yılmaz

RUNİK
KİTAP

İÇİNDEKİLER

I. Göçler ve Yunan Halkının Doğuşu	7
II. Minos ve Miken Çağı'nda Toplum, Ekonomi ve Kültür	13
III. Miken Uygarlığı ve Çöküşü	19
IV. "Karanlık Çağ" ve İon Kolonizasyonu Sorunu	29
V. Yunanistan'ın Devletleşme Sürecinde <i>Ethnos</i> ve <i>Polis</i> İlişkisi	39
VI. Söзде Büyük Yunan Kolonizasyonu	45
VII. Yunan Arkaik Dönemi Başlangıcında Toplumsal Yapı ve Demografik Gelişim	53
VIII. Eski Yunan'da Kurumların Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	61
IX. "Karanlık Çağ" ve Arkaik Çağ Ekonomisi	71
X. Arkaik Çağ'da Sanat ve Kültür	75
XI. Erken Tiranlık ve Ortadan Kaldırılması	91
XII. Spartalılarla Atinalıların Yol Ayrımı	101
XIII. Arkaik Çağ Sonunda Yunan Kent Devletleri	117
Kaynakça	123

Harita 1: Yunan Kolonizasyonu, MÖ 750-550.

I. GÖÇLER VE YUNAN HALKININ DOĞUŞU

Antik Yunan¹ düşüncesi yazılı olarak bize ilk defa Avrupa kültür tarihinde edebi açıdan eşsiz bir yere sahip olan Homeros destanlarıyla aktarılmıştır. Son şeklini büyük ölçüde MÖ 8. yüzyılın sonunda,² Hellenizmin biçimlenmeye başladığı evrede alan bu destanlar uzunca bir geleneğin ürünüdür. Sözlü edebiyat geleneğini her ne kadar doğrudan kavrayamasak da izlerini, *İlyada* ve *Odyseia* destanlarının fevkalâde özgünlüğünde bulabiliyoruz. Bu destanlarda resmedilen kültür, elbette Doğu motiflerinden esintiler taşımaktadır ve bu nedenle de bu kültürün yurdu -geniş bir tarihsel bağlamda- Doğu Akdeniz kültür bölgesidir. Bu bölgenin sınırları içinde, bilhassa Kıta Yunanistanı'nda Yunan *ethnogenesis*'i oluşmuş, diğer bir deyişle Yunan halkı doğmuştur.

Bu oluşum sürecinin en erken yazılı belgeleri Linear B Yazısı'dır. Minos/Myken kültürüne ait bu yazı, 1953 yılında Michael Ventris ile John Chadwick tarafından ustaca çözülmüştür. Ne var ki Linear B metinlerinde daha çok Yunanistan ile Girit Adası'ndaki Myken saraylarının idaresiyle ilgili kısa notlar vardı. MÖ 1200 sıralarında kullanılan eski Yunanca lehçesine ait sesli harfler, kalıplar ve sözcüklerin özellikleri hakkında bir fikir vermektedir. Bu lehçe, bir tür standart dil olarak Myken saraylarında ve kalelerinde iktidarın kullandığı bir araçtır.

-
- 1 MÖ 2. binyılın ortasından itibaren Ege ve Akdeniz kültür tarihine biçim veren ve kendilerini -antik yazarlar gibi- Hellen olarak adlandıran eski Yunanlar, bu metinde okumayı zorlaştırmaması için "Yunanlar" olarak geçmektedir. (ç.n.)
 - 2 Almanca metinde diğer türlü belirtilmedikçe, Milat öncesi tarihler için kısaltma kullanılmamıştır. Ancak anlaşılrlığı kolaylaştırmak amacıyla Türkçe çeviride tüm tarihler MÖ ve MS kısaltmasıyla birlikte verilmektedir. (ç.n.)

Harita 2: Yunanistan.

Myken dünyasında idari ve sosyal yapının henüz şekillenip gelişmeye başladığı sırada, Doğu krallıklarının egemenlik alanından gelen yenilikçi bir ivme kendisini güçlü bir biçimde gösterir. Ayrıca Linear B metinlerindeki eski Yunanca, günümüz araştırmalarında genellikle uzun bir süreç olduğu kabul edilen Yunan halkının oluşum süreci olarak anlaşılması bakımından fevkalâde bir kaynaktır.

Hellenizmin doğuşu ile ilgili daha eski açıklamalar göç teorilerine dayanmaktadır. Bu teorilerin çıkış noktası, büyük toplulukların birkaç dalga halinde gelerek yerleştiği fikridir. Bu açıklamalarda “boy” olarak düşünülen topluluklara Erken Yunan tarihindeki -ancak bir parça tarih öncesini de yansıtan- belli başlı lehçelerin ismi verilmiştir. Buna göre MÖ 2000 civarında İon lehçesini konuşanlar, MÖ 1600’lerde Aioller ile Akhalar’ın ataları, MÖ 1200’lerde ise Dorlar Yunanistan’a göç etmiştir.

Yunan halkının oluşum süreci, Hellenizm öncesi bir dil yapısıyla, büyük ölçüde göç eden topluluklar aracılığıyla belirlendi. Bu durum, bu dile ait öğelerin özellikle yer adlarıyla Akdeniz’e özgü bitki ve hayvan isimlerinde korunmuş ve aynı zamanda Yunancanın Hint-Avrupa dil ailesine ait olmasından anlaşılmaktadır. Eski Yunan lehçeleri, ilk olarak Myken Saraylar Çağı’nın sonunda biçimlenmeye başlar (MÖ 1200’den hemen sonra). Linear B metinlerinden kalan lehçe bilgileri, Myken Krallığı’nın yıkılmasının ardından, başta Arkado-Kypriot lehçesi olmak üzere, bu lehçelerin belli başlı unsurlarından korunmuştur. Yunancanın gelişimi, başlangıcı erken Tunç Çağı’na dek uzanan dil tarihi bakımından oldukça karmaşık bir süreçtir. Erken yerleşim alanlarındaki çeşitli tahribat tabakalarının (örneğin MÖ 2300’de Argolis bölgesindeki Lerna’da Erken Tunç yerleşiminin sona ermesi), kültürel bir değişiklik ya da saldırgan, yeni bir topluluğun güç kullanmasıyla ilgili olduğu düşünülmüştür. Ne var ki Yunancanın gelişmeye başladığı ilk evreyi dilbilimsel bakımdan belirlemek mümkün değildir ve bu evrenin tarihlendirilmesi de Yunan öncesi toplulukların kökeni

gibi cevapsızdır. Yunanistan genelinde bu konuyla ilgili kanıtlanabilen sadece, ne Erken Hellas II Evresine (MÖ 2300/2200) ne Erken Tunç'tan Orta Tunç'a geçiş evresine (MÖ 2000/1900) ne de Myken Çağı'nın başına tarihlenen büyük bir tahribatın yaşandığıdır. Göç edenlerin pek de baskın gruplar olmadığı su götürmez bir gerçektir ve yerleşim alanlarının az ya da çok sınırlı ölçüde değişmesiyle her grup, Yunanistan'daki eski Akdeniz kültürleri içinde adeta yavaş yavaş büyümüşlerdir. Göç eden grupların lehçesi birbirinden farklı olabileceği gibi her grup farklı tarım alanlarıyla otlaklara yönelmiş ve yöre halkıyla da birbirlerinden farklı biçimlerde uzlaşmış olabilirler. Bu durum, yerlilerin göçmenlerle kaynaştığı ya da tamamen ortadan kaybolduğu uzun bir entegrasyon süreciyle sonuçlanmıştır. Yeni gelenlerin bir kısmı, Hint-Avrupa dil ailesine dâhil edebileceğimiz dili ve aynı zamanda eski Yunancanın biçimini belirlemiştir. MÖ geç 13. yüzyılda Linear B metinlerinde de karşımıza çıkan bu erken biçim uzun bir gelişim sürecinin sonucudur. Bu süreç içinde MÖ 3. binyıl sonu ile MÖ 2. binyıl başları önemli evrelerdir. Yunan kültür bölgesinde ortaya çıkan ve eski Yunancaya dayanan lehçeleri konuşanlar, bu uzun süreçte, Girit'ten yayılan Minos kültürünün gittikçe artan etkisi altına girmişlerdir.

II. MİNOS VE MİKEN ÇAĞI'NDA TOPLUM, EKONOMİ VE KÜLTÜR

Minos Kültürü'nün Yunan anakarasındaki gelişmeler üzerindeki etkisi sanıldığından daha fazladır. MÖ 3. bin yıl sonunda, birçok yerleşimin zanaat ve ticaret yapılan merkez halini alması ve bu merkezlerde ekonomik gücü elinde tutan bir üst sınıfın oluşmasıyla, Avrupa'nın ilk yüksek kültürü Girit'te ortaya çıkar. Varlıklı üst sınıf, sahip olduğu ekonomik ayrıcalık ve yüksek statü sayesinde az çok yönetim gücünü elinde tutabiliyor ve bu yolla daha da çoğalan kaynakları sayesinde güç ve nüfuz elde ederek rakiplerine üstün gelebiliyordu. Yöredeki elitlerin bu hâkimiyeti, yerini olasılıkla "eski sarayların"³ inşasında önemli rol oynayan monarşik yapıdaki bir yönetim biçimine bırakmıştı. Girit'teki kültürde birbirleriyle kurdukları ekonomik, sosyal ve siyasi ilişkiler sayesinde ticaret, fikir alışverişi ve yenilikçi değişimin ivme kazandığı birçok merkezin ortaya çıktığı şüphesizdir. Yerel çerçevede gelişen bu etkileşim, zanaat ve tarım ürünlerinin kontrolü ve dağıtımına dayalı yeni olanaklar sonucu "teba" üzerindeki baskının giderek yoğunlaşmasına yol açmıştır. Bu sırada, sanattaki gelişim de güçlü etkilere maruz kalmış, Yakın Doğu krallıklarının nispeten kesintisiz bilgi akışı da Minos saraylarının, yüzünü doğu örneklerine çevirdiği bu süreci hızlandırmıştır.

MÖ 1700 civarındaki sismik hareketlilik ve yanardağ patlamaları erken evre saraylarını tahrip etse de yukarıda ana hatlarıyla verilen gelişmeleri kalıcı bir kesintiye uğratmamıştır. Yıkılan yapıların yerine yenileri yapılmış ve

3 Saraylar, Minos Uygarlığı'nın kronolojisinde bir kriter olmakta ve Girit'in erken kültür evreleri bu isimle adlandırılmaktadır. (ç.n.)

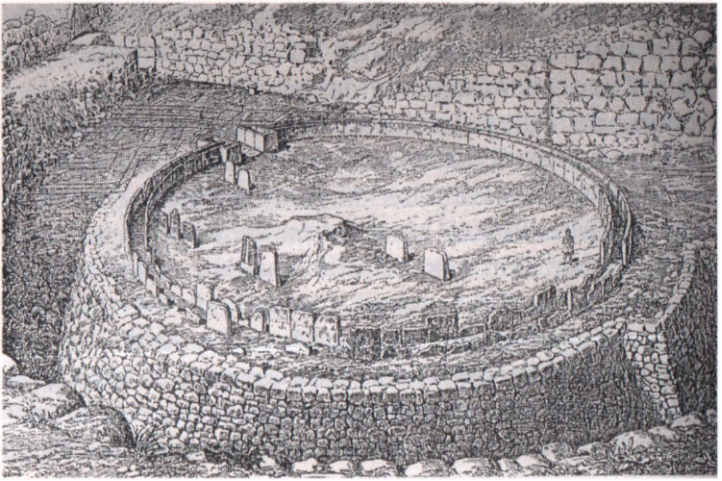
bunlar da MÖ 1600 civarındaki kuvvetli depremler nedeniyle yıkıldığında yerlerine daha da gösterişlileri (saraylar) inşa edilmiştir. Minos saray kültürünün Kara Yunanistanı üzerindeki etkisi, burada ele geçen Minos sanat eserlerinin yanı sıra oluşan güç merkezleriyle de kendisini gösterir. Bunların başında Mykenai'daki saray gelmektedir. Saraydaki kuyu mezarlarının keşfedilmesiyle, Geç Tunç Çağı'ndaki Hellas Kültürü'nün tümü buraya göre adlandırılmaktadır (Myken Çağı). Mykenai'da, kuyu mezar gelenekli bu hanedanın yükselişi, Aslanlı Kapı'nın dışındaki MÖ 17. yüzyılın sonuna ait B Mezar Halkası'nda⁴ yer alan buluntulardan anlaşılmaktadır. Bu mezarlar ile özellikle Heinrich Schliemann tarafından saptanan A Mezar Halkası'nda bulunan kuyu mezarlardaki muazzam zenginlik, bu sarayın Minos'un ticaret ağı ile bağlantısına işaret etmektedir. Buna ek olarak Messenia'daki MÖ 1600 civarı ve sonrasının *tholos* mezarları⁵ buradaki egemenlik şekli ve bağımlılık derecesinin Mykenai'daki ne benzer biçimde geliştiğini gösterir. Ne var ki Messenia kralları, daha sonra Argolis'teki en önemli siyasi güç haline gelecek olan Mykenai krallığıyla rekabet edememiştir. Myken krallarının, tüm Argolis Bölgesi'nin ekonomik ve siyasi işlerini bu kaleden yönetip yönetmediği hâlâ cevaplanabilmiş değildir. Geç Tunç Çağı'nda Mykenai'nın yanı sıra, Tiryns ve (Mykenai ve Tiryns arasında bulunan) Midea'da da heybetli kaleler ortaya çıkmıştır. Bu tahkimatlı yapıların sadece dönemin Myken kralına ait ikinci sarayı ya da askeri üssü olduğu ya da Mykenai'a bağlı hanedanlar tarafından yaptırıldığını söylemek pek de mümkün değildir. Linear B yazısıyla kaleme alınmış küçük bir kil tablet ile Linear B işareti taşıyan bir kil mühürden anlaşıldığı üzere, Tiryns ve Midea kralları -Mykenai'ya yakınlıklarına rağmen- kaynaklarını kendi sistemleriyle kontrol edebilecek durumda olmalıydılar. Mykenai kralları, en güçlü oldukları MÖ 13. yüzyılın

4 Kuyu mezarların etrafı halka şeklinde duvarla çevrilidir. (ç.n.)

5 Yuvarlak planlı, mezar odasına bir koridorla ulaşılan ve üzeri kubbemsi bir suni tepe ile kaplı mezar tipi. (ç.n.)

sonlarında dahi Yunanistan'ın tümünü kapsayan "büyük bir krallık" kuramamışlardır. Bunun nedeni, genişçe bir alanı yönetmek için gerekli lojistik olanaklardan yoksun olmalarıdır. Peloponnesos'un batısında yer alan Pylos'ta bulunan Linear B tabletlerinden, Pylos krallarının Mykenai'daki krallara karşı herhangi bir yaptırım gücü olmadığı anlaşılmaktadır. Myken krallığının yükselme evresinde, Yunanistan'daki bir dizi hanedan varlıklarını yan yana -fakat şüphesiz oynak bir zeminde- sürdürürken, Myken Uygarlığı'nın Argolis, Messenia, Attika ve Boiotia gibi ana bölgelerindeki büyük saraylar ile küçük beylikler arasında bir güç dengesizliği olduğu tahmin edilmektedir. Myken dünyasındaki çok merkezli siyasi güç yapısı, öncelikle bu idare sisteminin oluşumuna zemin hazırlayan koşullarla açıklanabilir. MÖ 1700'den sonra, Minos Uygarlığı'nın etkisiyle Yunanistan'da ticaret ve ulaşım ağının genişleyip kültürel bakımdan yüksek bir seviyeye ulaştığı sıralarda, ileride Myken kültürünün merkezlerine dönüşecek yerlerde yaşayan ve sayıca henüz az olan toplulukların önderleri için yeni kaynak fırsatları doğmuştur. Bu kaynaklar sayesinde yöredeki nüfuzu ve gücü artan üst tabakanın maiyeti de genişlemiş ve böylece kişiye bağlı hâkimiyetin yeni biçimleri ortaya çıkmıştır. Fakat -tıpkı Girit'teki gibi- büyümekte olan diğer yerleşimler ve bunların önderleriyle artan bir rekabet baskısı da başgösterir. Bunun sonucunda sosyal tabakalaşma ve güç yoğunlaşması hız kazanır. Bu gelişmenin öncüleri, Messenia ve Argolis'teki beyler ve bilhassa Mykenai'daki hanedanın temsilcileridir.⁶

6 Yazar, ismini bilmediğimiz bu hanedanı Mykenai kentindeki kuyu mezarlara göre adlandırmaktadır: "Schachtgräberdynastie" (ç.n.)

Görsel 1: Mykenai. Kale içindeki A mezar halkası (taş halka).

Görece hızlı bir şekilde, diğer bölgelerde de yeni bir sosyal hiyerarşi meydana gelir. Bu hiyerarşinin örneği Attika'da, yukarı Vari Vadisi'ndeki Kiapha Thiti'de keşfedilen kaledir. Erken Myken Evresi'ne ait bu kale, MÖ 15. yüzyıl ortalarında bir heyelan nedeniyle yıkılmıştır.

Genel olarak bakıldığında, MÖ 14. yüzyıl başlarına dek büyüklü küçüklü çok sayıda yönetim merkezinin ortaya çıktığı bir gelişim süreci söz konusudur. Asıl Saraylar Çağı ise kuşkusuz Girit'te Minos hâkimiyetinin sona ermesiyle başlar. Olasılıkla depremlerin de rol oynadığı bir dizi doğal afetin ardından MÖ 1450 civarları, Girit için bir dönüm noktasıdır. Girit'teki yıkıma, çoğunlukla Thera Adası'ndaki (Santorini) büyük yanardağ patlamasının neden olduğu tahmin edilmektedir. Ne var ki bu felaketin tarihlendirilmesi ve sonuçları günümüzde de tartışmalıdır. Thera'daki yerleşimin bu felaketle sona erdiği ise kesindir. Yanardağ ağzındaki volkanik çöküntü (kaldera) Minos Çağı'ndan önce oluşmuştur ancak Geç Minos Çağı'nın başlarında (MÖ 1640 ya da MÖ 1627-1600 arası?) volkan patlamasının uzak mesafeleri etkile-

diği konusunda fikir yürütmek zordur. Her halükârda MÖ 1450 sıralarında Girit'teki Mallia, Tyliossos, Phaistos, Hagia Triada gibi birçok yer ve buralardaki önemli saraylar ile Knossos'taki konut alanı yıkılır. Knossos Sarayı'nın büyük bir bölümü zarar görmeden kurtulmuş gibidir. Bu olayları, Knossos'taki hanedanın Girit'in büyük bölümü üzerindeki egemenliği izler. Ancak görünen o ki MÖ 1375 civarında Knossos, Yunanistan'da yeni güç haline gelen Mykenler'in eline geçer. Mykenler mevcut ekonomik ve idari sistemi devam ettirir. Knossos'u kazan A. J. Evans zamanından bu yana karakterlere göre Linear A olarak adlandırılan söz konusu yazı, Minosluların henüz anlaşılmayan dilini yansıtmaktadır. Knossos'taki güç değişikliğinin ardından, yeni hükümdarların ihtiyaçlarına göre biçimlenen Linear B yazısı da Girit'teki 25'ten fazla buluntu yerinde saptanan Linear A yazısından geliştirilmiştir. Linear B yazısını, daha sonra Yunan anakarasındaki saray idaresi de benimsemiştir.

Myken Çağı'nın, Yunan kültür tarihinin biçimlenmesinde önemli bir ön aşama olduğunu kavramak için elbette ki Geç Hellas Evresi'nin⁷ bütününe geniş bir açıyla bakmak gerekir. Bu evreyi şekillendiren sadece saray ve saray idaresi değildir. Eski Yunan dünyasının ayırt edici özelliği şüphesiz ki *polis*'tir. *Polis* topografik, beşeri ve siyasal bağlamda tahkimatlı bir tepe yerleşimi (*akropolis*)⁸, küçük ya da geniş bir alana yayılmış bir kent, bir yerleşim merkezi ve aynı zamanda yurttaş birliğidir. Myken metinlerinde (Linear B) *polis* kelimesinin varlığı kanıtlanmamışsa da Knossos'ta, Linear A metinlerindeki kişi adında yer alan *ptolis*, *polis*'in belki de ilk biçimiydi. Linear B metinlerinde bugüne dek saptanamamış olan *polis* sözcüğünün o dönemde büyük saraylarla buralardaki yönetim biçiminden tamamen farklı ve eski Akde-

7 Yunan anakarasının Tunç Çağı, Erken Hellas (MÖ 3100/3000-2100/2000), Orta Hellas (2100/2000-1600) ve Geç Hellas (1600-1050/1030) adlı üç evreye ayrılmaktadır. Tunç Çağı'nın sonunu temsil eden Geç Hellas Evresi'nin diğer bir adı da, yukarıda anlatılan Myken Çağı'dır. (ç.n.)

8 Yukarı şehir anlamındadır ve eski Yunancada ἀκρόπολις kelimesinden gelmektedir (ἄκροç: yukarı, üst; πόλις: şehir). (ç.n.)

niz geleneğinde bir “yerleşim ve organizasyon biçimini”⁹ tanımlıyor olması muhtemeldir. Euboia Adası’nda (Eğ-riboz), Khalkis’teki Manika’da muazzam büyüklükteki bir Erken Hellas yerleşimi, sakinlerinin daha büyük ve örgütlü bir toplum kurarak beraber yaşadıklarını göstermektedir. Elbette burada, klasik dönem *polis*’inde olduğu gibi yurttaşların özgürce devlet yönetimine katıldığı anlaşılmamalıdır. Erken Myken Evresi’ndeki küçük yerleşimlerin de idari bakımdan örgütlenebildiklerini, bilhassa Messenia’daki özenle inşa edilmiş ve nispeten erken tarihli *tholos* mezarları göstermektedir. Bu mezarların inşası için muazzam bir çaba gerekiyordu. Mezarlarda çoğunluğu oluşturan elitlerin her biri, mezar inşası için gerekli iş gücünü sağlıyordu. Bu tür yerleşimlerde, monarşinin bulunmadığı bir toplumsal hiyerarşi gelişmişti. Ne var ki aralarında bir tür iktidar yarışının hüküm sürdüğü ve daha sonra oluşacak Homerosvari savaşlar gibi liderlik uğruna olağanüstü işlerin söz konusu olduğu oligarşik yapıda bir elit sınıfın var olduğunu düşünmek de mümkündür. Her ne olursa olsun, Kıta Yunanistanı’ndaki tipik saray sistemi, MÖ 14. ve 13. yüzyıldaki gelişimin ilk basamaklarıdır fakat kesinlikle tüm ülkeyi bütünleştirici bir oluşum değildir. Ayrıca saray tüm etki alanını sıkı bir idare ağıyla kaplamayı zorlukla becerebilen, genellikle sınırlı bir hâkimiyet sistemiydi. Hâkimiyet alanının kenar bölgelerindeki durumu ise daha önceki Erken Myken Evresi’nden çok farklı değildi.

9 Kent devleti. (ç.n.)

III. MİKEN UYGARLIĞI VE ÇÖKÜŞÜ

Linear B metinleri bize, ele geçirildikleri yerlerin felaketten önceki son haftaları ve günleri kapsayan kısa süre içindeki idari işler hakkında birkaç fikir verir. Bunlar küçük, ince uzun kil tabletler üzerine kaydedilmiş notlardır. Bu tabletler, saraylardaki yangınlar sırasında pişerek sertleşmiş ve binlerce yıl moloz yıkıntıları altında korunmuştur. Tabletlerin büyük bölümü Knossos'ta, bir bölümü de Messenia'daki Pylos'ta bulunmuştur. Thebai, Mykenai ve Tiryns gibi diğer buluntu yerlerindeki tablet parçalarının sayısı çok az ise de bu merkezlerde bilhassa saray ekonomisinin, vergilerin ve saray çevresindeki arazi dağıtımının düzenlenmesi ve takibine yönelik nispeten tekdüze bir kontrol sistemi olduğu şüphesizdir. Linear B'nin yaygınlığını, aynı zamanda Eleusis (Attika Bölgesi) ve Orkhomenos'taki (Boiotia Bölgesi) yazıtlı kaplar da göstermektedir. Diğer yandan, Yunan anakarasındaki bölgelerin hepsinde sarayın ve saray merkezli düzenlemelerin olmadığı unutulmamalıdır. Merkezi otorite, saray ekonomisinin etkin olduğu alanların yakın çevresinde sınırlıydı. Bu tür bir saray sistemi, oldukça masraflı bir idare ve yaptırım gücü gerektiriyordu. Bu nedenle de iş gücünün arttırılması hükümdarın kaynaklarına bağlıydı. Ayrıca, ulaşım ve haberleşme olanakları da -Argolis'teki yol ağının işlerliğine rağmen- sınırlıydı. Pylos kralının Messenia'daki nispeten geniş hâkimiyet alanı içinde 50 bini aşkın insan yaşıyordu ve nüfusun tümünü kontrol etmek zordu. Görünüşe göre, özel mülk araziler kaydedilmemişti ve "kırsal" yerleşimlerdeki yerel örgütlenme biçimleri şüphesiz devam ediyordu. Bu yüzden de metinler, bize genellikle ticaret, tarım ve zanaate dayalı saray ekonomisiyle doğrudan ilgili yerlerin

yanı sıra sarayın hizmetine mahsus iş gücünün yapısı hakkında da genellikle çok az bilgi verir. Kralın maiyeti hakkındaki bilgiler de az sayıdadır. *Wanaks* (*wa-na-ka*, hükümdar) adı verilen kral, muhtemelen rahiplik görevini de üstlenmişti fakat tanrı olarak tapılmıyordu. *Lawagetas* (*ra-wa-ke-ta*) önemli bir görevliydi ve bu rütbe olasılıkla "*lawos'un önderi*" (savaş kavminin önderi) anlamındadır. Kralın diğer yardımcıları *hepetas* (*e-qe-ta*) adlı maiyetinin yanı sıra *mo-ro-qa* adı verilen yüksek rütbeli görevlilerdi. Anlamı bilinmeyen *mo-ro-qa*, saray dışındaki yerel idareci de (*ko-re-te*) olabilir. Pylos'un hâkimiyet alanı iki "eyalet" altında toplanan 16 idari bölgeden oluşuyordu ve her bölgede önemli görevleri yürüten bir *du-ma* bulunuyordu. *Wanaks'*in güvendiği kişilerin görev aldığı bu yerlerde, örneğin *qa-si-re-u*, nalbantlara bronz dağıtımından sorumluydu. Bu unvan daha sonraki *basileus* (yüce efendi, hükümdar, kral) sözcüğünün ilk biçimi olarak kabul edilir. Ayrıca metinlerden, arazileri ve hakları farklı toprak sahipleri, rahibeler, rahipler gibi aralarında *do-e-ra* ve *do-e-ro'*nun da bulunduğu toplumsal sınıflar mevcuttur. Her iki sözcük, köle anlamına gelen *doule* (dişil) ve *doulos'*un (eril) ilk biçimidir fakat Mykenler'in kullandığı *do-e-ra* ve *do-e-ro*, esaret anlamı da içeren bağımlılığı ifade eder. Toplu isim olarak karşımıza çıkan *da-mo*, görünüşe göre köy benzeri küçük bir yerleşimi meydana getiren bir grup toprak sahibini tanımlar ve aynı zamanda, halk anlamına gelen *damos* ya da *demos* kelimesinin erken bir fonetik biçimi olması bakımından da önemlidir. Linear B metinlerindeki *da-mo*, köy topluluklarının belirli arazileri, mülkiyet hakkını kaybetmeksizin, işçilere ve görevlilere devretmesini gerektiren bir saray idaresine kısmen dâhil edilmiş olmalıydı. Ayrıca mevcut belgelerde yerel bir üst sınıfın varlığı anlaşılır ve bu sınıfın konumu feodal hukuka dayalı değildir. Myken idari sisteminin feodal bir yapı olup olmadığına dair herhangi bir kanıt yoktur.

Ekonomik ve askeri güç, sarayların bulunduğu yerlerde yoğunlaşmıştı ve bu yerlerin her biri büyük ekono-

mik faaliyetlere sahne olan ticaret merkezleriydi. Ayrıca, krallar sanatsal ve mimari eserlerin varlıklı müşterileriydi. Gösterişli yapılarla kaleler bilhassa güç ve egemenliğin propagandasına yarıyordu ve bu, anıtsal saray mimarisini yoluyla halk ve yabancılar için görünür kılınıyordu. MÖ 13. yüzyılda, geniş bir ön alan ve ön avlulu bir "taht salonunun" merkezi oluşturduğu yapılar, ilk defa bu mimari ile ilgili daha belirgin bir fikir edinmemizi sağlar. Knossos, Mykenai, Tiryns, Thebai ve Pylos'taki sarayların zemin kaplamaları ile bitkisel ve figürlü motiflerle bezeli duvar fresklerine ait parçalar da bu gücün sembolik bir tasviridir. Minos etkisinin görüldüğü fresklerde, kadınların yer aldığı prosesyon (geçit töreni) sahneleri öne çıkmaktadır. Ayrıca, hayvan ve av betimlemelerinin yanı sıra savaş benzeri sahneler de bulunur. Savaş sahneleri, alçak kabartma halinde işlenmiş mezar stellerindeki gibi, saldırı ve savunma silahları hakkında bilgi vermekle birlikte, mezarlarda ele geçen silahları tamamlamakta ve soyluların yaşamına dair bir fikir sunmaktadır. Minos ve Myken kültürü çevresinde, ileri seviyede bir sanatın varlığına çok sayıdaki mezar buluntusu tanıklık eder. Mykenai'daki kuyu mezarlarda öne çıkan takılar arasında ünlü altın maske (Atina Milli Müzesi), A Mezar Halkası'nda (5. mezarda) bir diadem ve bileklik, 3. mezarda altın küpe ve nar bezemeli altın kolye; Triphylia'daki (Batı Peloponnesos) Kakovatos'ta bulunan mezarda ise altın mühür yüzük ("Nestor Yüzüğü") yer alır. Yüzük üzerinde, egemenliği simgeleyen aslan ve grifon gibi hayvanların da görüldüğü dört farklı sahnede, bitki kültü için dans eden erkek ve kadınlar betimlenmiştir. Bu kültürte din, iktidar ve hâkimiyet birbiriyle sıkı sıkıya ilişkilidir. Tiryns'teki zengin buluntular arasında yer alan büyük bir yüzük üzerindeki diğer bir kült sahnesiyse tahtta oturan bir tanrıçanın önünde sunu için sıralanmış aslan başlı yaratıklar tasvir edilmiştir (MÖ 1400 civarı). Mezarlardaki bahsedeceğer kaplar arasında, örneğin B Mezar Halkası'nda ele geçen ördek biçimli, dağ kristalinden bir kap (MÖ 16. yüzyıl) ile Kakovatos'tan üzeri yerel özellikte "Deniz Canlıları Üs-

lubu"nda bezenmiş bir tahıl kabı (*depas*) (MÖ 15. yüzyıl) bulunmaktadır. Kabın bezemesi olasılıkla deniz canlılarının tasvir edildiği Minos vazolarının bir taklididir. Minos-Myken vazo resimlerinde laytmotif ahtapottur. MÖ 14. ve 13. yüzyıllarda özellikle *krater* (karıştırma testisi) adı verilen ve karıştırmaya yarayan kaplar oldukça yaygındır. Genel olarak buluntular, Myken dünyasındaki üretim ve ticaretin zengin Ön Asya'dan Batı Akdeniz'e dek uzanan geniş bir değiş-tokuş alanıyla bağlantısını gösterir. Bu ticaret ağının araçları Fenikeliler, Mısırlılar, Minoslular ile Kıbrıs ve Ege dünyasının denizcileriydi.

Hiç kuşkusuz Mykenlerin dış dünya ile ilişkileri daima barışçıl değildi. Pylos'taki Linear B metinlerinde çoğunluğunu kadınların oluşturduğu ve yabancı (Batı Anadolu) etnik kökenlerine göre adlandırılan gruplardan söz edilir. Bu isimler, yağmacıların istila ettiği yerleşimlerdeki kadın ve çocukları kaçırıp köle yaptıklarına delalet eder. Bu istilaların, destanlarda anlatılan Troia Savaşı ile ilişkisi belirsizdir. Tunç Çağı'nın Troia'sı bir Myken kenti değildi. Buna karşılık, Batı Anadolu'nun en önemli şehirlerinden biri Myken yerleşimi olan Millawa(n)da idi ve sonraki dönemlerde Miletos¹⁰ kentine ait topraklarda yer alıyordu.

Geç Myken kolonileri, Kypros'un (Kıbrıs'ın) doğu kıyısında yer alan Famagusta'daki Enkomi ile ve Suriye'deki Ugarit'te (Ras Şamra) bulunuyordu. Bu yerleşimlerde ele geçen MÖ 14. ve 13. yüzyıla ait buluntuların büyük bölümü başka ülkelerden alınmış onjelerdi ve bu nedenle de MÖ 13. yüzyılın sonundan önce daha büyük bir Myken kolonizasyonunun varlığı kuşkuludur. Çoğu başka ülkelerden alınan bu buluntular nedeniyle, Myken yerleşiminin sürekliliğinin belirlenemediği yerlerde Myken kolonisini tanımlamak genellikle zor ve sorunludur.

10 Antik Çağ'ın önemli bir Batı Anadolu kenti. Günümüzde Aydın'a bağlı Balat/Yeniköy. (ç.n.)

Görsel 2: Kakovatos'tan mühür yüzük (Nestor Yüzüğü).
Oxford, Ashmolean Müzesi.

Mykenlerin koloni faaliyetleriyle “yayılmı” tartışması, Ahhiyava sorunuyla yakından bağlantılıdır. MÖ 14. ve 13. yüzyıldaki Hitit krallarının yazışmalarında 14 defa geçen Ahhiyava, yeri belirlenemeyen bir hâkimiyet alanına işaret eder, ne var ki çoğu kez “Akhalanın Krallığı” olarak yorumlanmaktadır. Bu krallığın -Ahhiyava ile ilgili yetersiz bilgilere dayanarak- herhangi bir Myken krallığıyla özdeşleştirilmesi çok zordur. Geç Tunç Çağı'nda, Myken saraylarının etkisinde oluşan kültürel bir topluluk da (*koine*), sınırları belirli ve büyük bir Myken hanedanının olası varlığına dair henüz yeterli bir kanıt değildir. Myken saray sistemine temel oluşturan yerel ya da bölgesel özellikler, saray mimarisinde de ifade edilmiştir. Myken anıtsal saray mimarisini tekdüzeleşmekten kurtaran “kentsel” öğelerde Minos etkisinin de payı vardır. Merkezini diktörgen planlı bir mekânın (*megaron*) oluşturduğu Myken sarayı, bu yönüyle “kentsel” bir çeşitlilikle birleştirilen Minos saraylarından önemli ölçüde ayrılıyordu. Fakat Myken sarayları, onları çevreleyen heybetli tahkimata rağmen etraflarındaki yerleşimle bağ-

lantılıydı ve boyutları sınırlıydı. Öyle ki Asur saraylarında -kralın gücünün simgesi olarak- her iki yanda boğa ile aslanların eşlik ettiği sonu gelmez koridorlara kıyasla, Myken sarayındaki taht salonuna nispeten kolay erişiliyordu. Aynı zamanda, Minos ve Myken dünyasının sanatsal yaratıcılığındaki “serbestlik” de dikkate değer. Dini sahnelerin çeşitliliğinde kendini gösteren bu durum, Hagia Triada (Girit) sarayının yakınındaki bir oda mezarı ait lahit üzerinde yer alan Zeus kültüyle ilgili betimlemelerle belirginleşir. Buna mukabil, Mısır geleneğine göre ise kült sadece, tanrısal dünya düzeninin (*Ma-at*) teminatı olan kral tarafından temsil ediliyordu ve bu rolünden ötürü tanrılarla haberleşebilen sadece kraldı; ayrıca bu işlevine uygun şekilde de tasvir ediliyordu.

Myken Çağı Yunanistanı’nda kültürel gelişimdeki farklılıklar ve benzerlikler birbiriyle hiçbir şekilde çakışmıyordu. Myken saraylarındaki yönetim sistemi birbiriyle büyük ölçüde benzerken, bu güç merkezleri dışındaki sosyal koşullar ya da örgütlenme biçimlerinin bir bölümü birbirinden oldukça farklı görünüm arz ediyorlardı. Ayrıca Myken dünyasının en önemli merkezlerinde ortaya çıkan çeşitli yapısal değişikliklerin oluşum hızı ve evresi farklıydı. Pylos hükümdarları ilk defa 13. yüzyılda Mesenia’nın tümüne hâkim olabilmişler, hanedanları boyundurukları altına alarak üstünlüklerini kabul etmeye zorlamışlardır. Mykenai, MÖ 1600 civarındaki Geç Bronz Çağı’nın başlarında Argolis’teki en önemli siyasi merkezdi. Buradaki kralların, MÖ 14. ve 13. asırların en büyük güçleri olduğuna kuşku yoktur fakat Tiryns’teki krallar da muhtemelen onların rakipleriydi. MÖ 13. yüzyılda, Midea’da belki de başka bir siyasi merkez daha ortaya çıkmıştı. Thebai ve Orkhomenos’taki hanedanların yükselişiyle Boiotia’daki çifte güç politikasının varlığını göz ardı etmek de mümkün değildir. Atina akropolisindeki Attika krallarının gücü ilk defa MÖ 13. yüzyılda hatırı sayılır ölçüde artmışa benziyor.

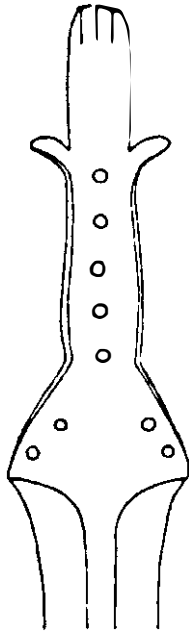
Krallıkların sona erme nedenlerini güvenilir bir şekilde belirlemek mümkün değildir. Ancak Myken dünyasının farklı yerlerinde meydana gelen felaketlerin eşzamanlı olmadığını da göz önünde bulundurmak gerekir. Pylos'taki sarayın tahribatı, Mykenai ve Tiryns'te meydana gelen tahribattan daha önceye tarihlendirilebilir.¹¹ Buluntu değerlendirmesiyle varılan sonuçlar ise tartışmalıdır. Mykenai ve Tiryns'teki sarayların yıkılmasından daha önce, MÖ 1200'de bir tahribatın meydana geldiği varsayılabilir. MÖ 1200 civarında ya da hemen sonrasında felaketten Argolis'teki kalelerin tümü ağır zarar görmüş ve Midea'daki kale ise tamamen yıkılmıştır. Argolis'teki krallıkların sadece şiddetli bir deprem sonucu yok olup olmadığı bilinmemektedir. Argolis'teki sismik hareketliliğin yol açtığı tahribat ile sarayların nihai yıkımı ve bunun sonucunda da saray yönetiminin çökmesi ile oluşan tahribatı birbirinden ayırmak mümkündür. Bununla beraber Thebai'deki geç evreye ait sarayın tarihi de tartışmalı bir konudur. Öyle görünüyor ki, Thebai'deki daha erken bir döneme tarihlendirilen bir saray, Pylos sarayından önce yıkılmıştır fakat yerine, Geç Hellas III B Evresi'nin sonunda yıkılacak yeni bir saray inşa edilmiştir. Thebai ve Argolis'teki şiddetli tahribatlar, MÖ 1200 civarı ve sonrasına tarihlendirilebilse de felaketler arasındaki zaman farkını göz ardı etmemek, bu itibarla da krallıkların sonu değerlendirilirken birçok etkenin dikkate alınması gerekir. Söz konusu felaketlerin kesin tarihi elbette mümkün değildir, çünkü Linear B tabletleri kronolojik bilgi içermezler; sessiz arkeolojik bulgular ise sadece yaklaşık bir tarih verirler. Diğer yandan, bazı kralların Pylos'un yıkılışından sonra surlarını güçlendirdikleri kabul edilebilir. Kaynaklarının büyük bir bölümünü bu şekilde kullanan krallar, deprem nedeniyle de kısmen maddi kayıplara uğramış olabilirler. Saray sakinlerinin savunma olanaklarının deprem nedeniyle kısıtlandığı hesaba katılabilir ancak Tiryns, Mykenai ve

11 Geç Hellas III B Evresi'nin sonuna doğru, MÖ 1200 civarı ya da hemen sonrası. (ç.n.)

Midea'daki deprem tahribatının boyutları ve olumsuz etkilerini bütünüyle kestirmek oldukça zordur. Kralların, savaşta öncelikle arabacılarına güvenmeleri ve piyadeleri daha az önemsemeleri sakıncalı bir durumdu. Bu durum da savaşçı toplulukları doğal felaketler neticesinde yerle bir olmuş bölgelere ilerlemeye teşvik etmiş olmalıdır. Bu gruplar sayıca az olsalar da hızlıca yayılıp, mızrak ve uzun kılıç (nispeten yeni bir silah tipi: Naue II) ile çevik bir taktikle saldırdıkları sürece, kralların savunma gücünün merkezini oluşturan fakat kırılğan bir platform üzerinde ok atan sınırlı sayıdaki arabacılara karşı başarılı olabilmışlerdir.

Görse 3: Mykenai'dan savaşçılar vazosu, MÖ 12. yüzyıl.

Görsel 4: Naue II Tipi kılıç kabzasına ait çizim.

Ne var ki küçük birliklerin savaş arabalarına karşı üstünlüğüne ve deprem tahribatı nedeniyle sarayları savunmanın zorlaşmasına rağmen, bu kılıç tipinin yayılım alanına bakarak, istilacıların Myken dünyasının kuzeyinden gelip Boiotia ve Argolis'teki merkezlere saldırdıkları ve buralarda büyük yıkımlara sebep oldukları sonucunu çıkarmak mümkün değildir. Ege Adaları ya da Batı Anadolu'dan denizcilerin birleşerek Yunanistan'a korsan seferleri yapmış olmaları da ihtimal dâhilindedir. Aynı dönemde, Kyklad Adaları'nda ağır bir tahribata rastlanmaması dikkat çekici olmakla beraber istilacıların bu adalardaki merkezlerden geldikleri de göz ardı edilemez. Buna bağlı olarak, Suriye'deki yerleşimlerin tahrip edilmesi ve Alasia'nın (Kıbrıs) "Deniz Kavimleri" tarafından ele geçirilişi ve görünüşe göre ayaklanmalar sonucu yıkılan Hitit Krallığı'nın başkenti Hattuşa'da (Boğazköy)

muhtemelen aynı nedenden ötürü başgösteren kıtlık da unutulmamalıdır. Kıbrıs, Girit ve Anadolu ile Doğu Akdeniz'in güneyindeki huzursuzluk ve felaketlerin haberleşme ile ticareti sekteye uğratması, Myken merkezlerinde bir darboğaza yol açmış olması muhtemeldi. Pylos ve Knossos'taki metal stoklarıyla ilgili ayrıntılı listeler de bu varsayımı desteklemektedir. Azalmaya başlayan kaynaklar sonucunda hanedanların paylaşım mücadeleleri ya da isyanlarla zayıflayan Myken yerleşimleri, istilacılar için cazip yerler olmalıydı. Burada, büyük göç dalgalarından çok, emirle ilerleyen ve yağmaladıktan sonra geri çekilen savaşçı gruplar söz konusuydu. Buna karşın, birkaç Myken yerleşiminde ele geçen el yapımı, kaba çanak çömlek daha çok barışçıl ve geldikleri yerde kabul görmüş göçmenlerce kullanılmışa benziyordu.

Knossos, Peloponnesos ve Boiotia'daki büyük sarayların başına gelen felaketler, Myken kültürünün tamamen sona erdiği anlamına gelmiyordu. Ne var ki bu dönemle birlikte Yunanistan ve anakara dışındaki Myken kültürünün etkili olduğu yerleşim yerlerinde yaşam şartlarıyla toplumsal yapının büsbütün değiştiği bir süreç başlamıştır. Saraylar ile buralardaki ekonomik ve siyasi idare biçiminin yeniden inşası artık imkânsızdı.

IV. “KARANLIK ÇAĞ” VE İON KOLONİZASYONU SORUNU

Myken saray sisteminin çöküşü ile MÖ 8. yüzyılın başlangıcı arasındaki zaman dilimine çoğunlukla “Karanlık Çağlar” adı verilmektedir. Ne var ki bu çarpıcı adlandırma eskimiş gibi görünmektedir, çünkü son yıllarda yapılan birçok filolojik ve arkeolojik araştırma, Yunan kültürünün bu önemli gelişim evresine dair yeni bilgiler katmıştır. Myken saraylarının hâkimiyetinden, arkaik kent devletlerinde (*poleis* - *polis*’in çoğulu) vücut bulan kurum düzeninin ortaya çıkışına dek süren uzun geçiş evresindeki değişiklikler, Yunan tarihine büyük ölçüde yön vermiştir. Bu zaman dilimi içinde eski Yunan lehçelerinin yanı sıra münferit topluluklarda devlet yapısı ve kimlik bilinci oluşmuş, *polis* birliğinin ayrılmaz bir parçası olan *phyle* ile *phratría*’nın müşterek örgütlenme biçimleri gelişmiştir.¹² Bunlar, birliklerini siyasete olduğu kadar özel kült törenlerine de borçluydular. Uzun vadeli siyasi ve toplumsal yapı, genellikle küçük ölçekli koşullarda ortaya çıkmıştır. Bu yapı çerçevesinde, Myken Çağı’ndan kalma özgür ve köle ayrımı asla aşılamamıştı. Öte yandan özgür topluluklardaki sosyal farklara rağmen, üst ve alt sınıf arasında derin bir uçurum yoktu. Sınıf atlamak kadar beklenmedik bir düşüş de mümkündü. Bu süreçte tarihsel açıdan son derece önemli olan şey, doğudaki krallıkların yoğun müdahalesiyle engellenmemiş ya da yönü değiştirilmemiş bir gelişmenin büyük ölçüde içeriden kaynaklanan şartlara göre oluşmasıydı. Buna rağmen dış dünya ile bağlantılar devam etmişti. Bu durum, bizi arkaik bir çağa götüren dönüşüm sürecinde çok önemli bir yer tu-

12 *Phyle* ve *phratría*, Yunan toplumsal örgütlenmesinde rol oynayan üç birimden ikisidir. Toplumsal birlik, kabile anlamına gelen *phyle*’den daha küçük olan birim klan ya da küçük kabile anlamına gelen *phratría*’dır. (ç.n.)

tar. Eski Yakın Doğu'nun yüksek kültürleri, etki alanları içindeki Yunan sanatkârlarını daima harekete geçirmiştir. Yeni fikirler, Doğu Akdenizli göçmen ustalar yoluyla da aktarılıyor ve bilhassa Myken kültürünün sona ermesiyle birlikte, Yakın Doğu'dan kesintisiz bir bilgi seli akıyordu. Bu yolla da sürekli yenilikçi bir itici güç meydana geliyordu. En önemli ve verimli sonuçları olan yeniliğin ise MÖ 800 civarında ya da hemen sonrasında Fenike alfabesindeki ünsüzlerden oluşan ve olasılıkla Suriye'nin kuzeyinde kullanılan bir yazı biçiminden geliştirilen Yunan alfabesi olduğu kuşkusuzdur. Linear B yazısının tamamen unutulmasından uzunca bir süre sonra "Yunanlar", Fenikeli denizci ve tüccarlar ile çeşitli yerlerdeki ilişkileri yoluyla bu yazıya aşina olmalıydılar. Dönemin güç merkezlerindeki saraylarda meydana gelen felaketler, Linear B yazısının unutulması gibi derin bir kesintiye yol açmıştır. Ancak diğer yandan Myken dünyasının birçok köşesinde yerleşim devam ediyordu; üstelik belirli bölgelerdeki toparlanma evresi, yerleşim biçimlerinin yanı sıra Geç Hellas III C'deki çanak çömlek üslubunun gelişimiyle ve vazo görsellerinde "sıkışık stil" (Alm. *Dichten Stil*, İng. Close style) denilen gelişkin bir üslupla kendini gösterir.

Krallıkların sona ermesinden sonraki durum her bölgede oldukça farklılık arz ediyordu. Bu, Saraylar Çağı'nda hâkimiyetin her merkezde farklı yoğunlukta olmasıyla kısmen açıklanabilir. Görünüşe göre güçlü bir tahkimat sistemi olmayan fakat korunaklı ve geniş bir alana hâkim olan Pylos hanedanının yıkılması, yönetilenlerin önemli bir bölümü için felaket anlamına geliyordu, zira sarayın tahribatından sonra Messenia'nın nüfusu çok azalmıştı. Halkın büyük bir bölümünün bu bölgeyi terk ettiği şüphesizdir. Fakat Tiryns'te, MÖ 12. yüzyıl başlarında Saraylar Çağı'ndakinden daha büyük ve planlı bir yerleşim ortaya çıkar. Mykenai'da da yeni yerleşim için daha geniş bir alan kullanılmış olmalıdır. Bu dönemde Argos ve Asine'de de bir yerleşim yoğunluğu görülmektedir. Fakat Lakonia'daki bulguların yorumu zordur çünkü burada, MÖ 13. yüzyılda önemli bir krallık merkezinin varlığı

henüz saptanmış değildir. O zamanlar büyük saraylara denk bir yapının, Vaphio'daki *tholos* mezarının güneyinde Palaiopyrgos tepesinde ya da Sparta'nın doğusundaki Menelaos ve Helena kutsal alanında olup olmadığı henüz bilinmiyor. MÖ 13. yüzyılda yerel hanedanlar ayakta kalmayı başarmış olabilir fakat daha sonra -her ne kadar Eurotas düzlüğünün¹³ kenar bölgelerinde yaşam devam etse de- yerleşimler seyrekleşmiştir. Thebai'deki yerleşimin de geç evre sarayının tahribinden sonra süregeldiği varsayılabilir. Krallıkların yıkıldığı evrede Attika'da da nüfus azalmıştır; ancak Atina akropolisindeki saray ayakta kaldığından, nüfusun ciddi boyutlarda tehdit altında olduğuna dair kanıt yoktur.

Yunanistan'da saptanan yeni buluntu yerleri, MÖ 12. yüzyıl içindeki genel nüfus azalmasının abartılmaması gerektiğine işaret eder. Yine de dönemin sosyal ve siyasi yapısındaki değişikliklerin yol açtığı ve etkisini uzun süre gösteren, Attika gibi ağır tahribatın saptanmadığı bölgeler dâhil olmak üzere, genel bir durgunluk dönemi olduğu varsayılabilir. Atina akropolisindeki saray da Yunanistan'daki krallıkların ticaret ağına dâhildi ve aynı zamanda tarım ve zanaata dayalı üretim ve dağıtım gibi faaliyetlere sadece yakın çevresinde değil daha geniş bir ekonomik alanda gereksinim duyuyordu. Söz gelimi silah üretmek için metal ihtiyacı son derece önemli bir sorun idi. Peloponnesos ve Boiotia'daki krallıkların ani çöküşü, Atina'daki *wanaks'*ın (hükümdar) güç ve kaynaklarının oldukça azalmasıyla sonuçlanmış ve bu durum da Atina ve Attika'nın sosyal yapısında genel bir çözölmeye yol açmıştır. Attika'da, MÖ 12. yüzyılda sosyal tabakalaşmanın az olduğu ve yeni bir idare şekline sahip bir toplum oluşur. Çünkü bir zamanlar akropoliste oturan kudretli "bey" yerini, toplumun yerleşim liderine bırakmıştır ve bu liderin yaşam standartları bir önceki yüzyıla göre (MÖ 13. yüzyıl) epey sadedir. Atina, hâlâ en büyük yerleşim yeridir fakat bu, Attika'nın diğer bölgelerindeki yerleşimlerin büyük öl-

13 Peloponnesos'un güneyindeki Lakonia bölgesinde bir nehir ve bu nehirle aynı adı taşıyan mitolojik kralın adı. (ç.n.)

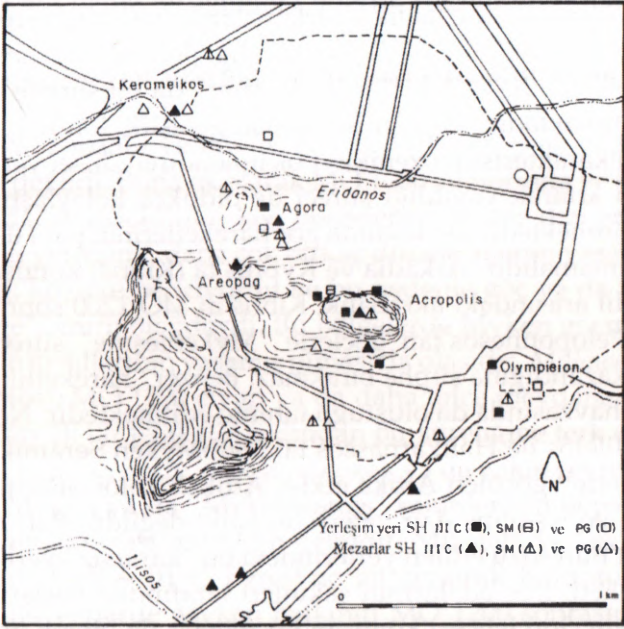
çüde gerilemesiyle ilgili olmalıdır. Attika'nın doğu kıyısındaki Perati'de yeni kurulan önemli yerleşim bir istisna teşkil eder, fakat MÖ 11. yüzyılın başlarında terk edilmiştir.

İon yayılcılığı, Attika ve Myken kültürünün etkili olduğu diğer yerlerdeki olası nüfus gerilemesinin yegâne nedeni değildir. Solon (MÖ 600'ler), Atina'nın en eski İon kenti olduğunu daha önce bildirirse de İon kentleriyle ilgili geç dönem kuruluş söylencelerinde İonialıların asıl yurdu Pylos (Messenia) ya da kuzey Peloponnesos'taki Akhaia olarak geçer. Atina'nın Klasik Çağ'daki propagandası, daha sonra, sözümona sömürge hareketlerinin Atina ve Attika'dan başladığı söylentilerine dönüşür ve böylece Atina'nın deniz birliğindeki liderlik rolünü vurgulamak amacıyla İonialıların yurdu yeniden tanımlanmıştır. Fakat tarihi olaylar üzerinde bu tür oynamaların, antik çağ tarihinde bir önemi yoktur. Attika'nın MÖ 12. yüzyıldaki nüfusu, zorunlu ve büyük bir göçü gerektirecek yoğunlukta değildi. Buna ek olarak MÖ 1000 sıralarında ve sonrasında, Anadolu'nun kıyı bölgelerindeki bir dizi erken Yunan yerleşimi, daha çok birkaç düzine ailenin yaşadığı küçük köylere benziyordu ve bu nedenle göç ya da "sömürge" sınırlı ölçüdeydi. Bu bölgelerde Myken göçmenlerinin ardıllarının yaşamış olması da olasıdır. *Millawanda* (Miletos), MÖ 1200 civarı ya da daha önce meydana gelmiş büyük bir felaketin ardından bir süreliğine terk edilmiş gibi görünse de yerleşimin uzak ya da yakın çevresindeki Myken ya da "Mykenleşmiş" sakinlerinin hepsinin sürülmüş olması mümkün değildir. Müsgebi ve İasos'ta da Geç Hellas III C Evresi'ne ait seramik buluntulara göre bu yerlerde Myken halkının MÖ 1200 sonrasındaki varlığı da tamamen mümkün görünmektedir. Ayrıca Paros'taki Kukunaries'te Geç Hellas III C Evre'sine ait bir yerleşimin keşfi ve Grotta'daki (Naksos) Haplomata ve Kamini nekropollerindeki aynı döneme ait zengin mezar buluntuları da göz önünde bulundurulmalıdır. MÖ 12. yüzyılda, Kyklad Adaları'nda, Ege dünyasının diğer yerleriyle Yunan anakarası arasındaki iletişimi sağlayan çok

önemli yerleşimler bulunuyor olsa gerekti. Her halükârda geç Myken ve Myken sonrası dönemde Attika ve Ege adalarının çoğunu içine alan geniş bir bölgede Attika-İon lehçesi oluşmuştu. Güney ve Güneydoğu Myken lehçelerine dayanan Attika-İon lehçesi, görünüşe göre MÖ 12. yüzyıl sonunda ortak bir lehçe yaratmıştır. Bu, İon lehçesini konuşanları müşterek bir etnik kökene bağlayan bir tür soy ağacı teorisiyle açıklanamaz. Bu bağlamda İon lehçesi yerel bir şivedir (*epikhorik*) ve Attika lehçesi ile akraba olan edebi İon lehçesinden ayrılmaktadır. *Epikhorik* İon lehçesi de kendi içinde yerel ağızlara ayrılır. Dildeki yeniliklerin, civar bölgeleri kapsayan geniş bir alanda dalgalar halinde yayılması doğaldır. Bu yenilikler, daha iyi anlaşılmaya yönelik uyarlamalardır ve aynı zamanda arkeolojik bulguların da doğruladığı iletişime dayanırlar. Dilbilim sahasındaki “dalga kuramı” da bu suretle doğrulanmaktadır. Coğrafi bakımdan genişlik, İon lehçesindeki karakteristik özellikleri biçimlendiren dilsel yeniliklerin artarak yayıldığı süreci de oldukça kolaylaştırmış görünmektedir. Bu konuda göç hareketlerinin payı da yadsınmamalıdır. Arkadia ve Kypros’ta (Kıbrıs) konuşulan iki dil arasındaki akrabalık, Kıbrıs’ın MÖ 1200 sonrasında Peloponnesos’tan göçlerle “Mykenleşme” sürecinin hız kazandığına şüphe bırakmaz. Benzer “hareketliliğin” Ege havzasında da olduğu tahmin edilmektedir. Ne var ki Miletos ile Halikarnassos’taki SubMyken Seramik Evresi’nde¹⁴ görülen Attika etkisi, Attikalı kolonistlerin buraya yerleştiğine dair yeterli bir kanıt değildir. Batı Anadolu’nun sözü edilen yerlerindeki bu “kararsız” yerleşim hareketi, Ege adalarının sakinleri tarafından başlatılmış olabilir. İon lehçesi konuşan göçmenler de birçok bölgeden gelmişlerdi ve aynı soya ait bir kabile değillerdi. Bu tür bir kimlik bilinci, MÖ 800 civarı ya da sonrasında ortak bir kült etrafında birleşmek suretiyle gelişmiştir ancak bu birlik siyasi nitelikli değildi.

14 MÖ 12. yüzyıl sonunda ortaya çıkan ve bezemenin basitleştiği kap formlarının azaldığı seramik üslubu. Myken seramiğinin aksine, canlılığın kaybolduğu bu üslupta dikey ve yatay dalgalı hatlar, tek merkezli ya da iç içe geçmiş dairelerden üçgenlerden oluşan motifler hakimdir. (ç.n.)

Geç Myken kültürünün sona erdiği sıralarda Yunan anakarası, Ege Adaları ve Batı Anadolu kıyılarındaki kent birlikleriyle askeri birlikler, sayıları az çok sınırlı gruplardan oluşuyordu. Bu gruplar henüz “devletsiz topluluklardı”, diğer bir deyişle yetkileri sabit birer kurum değillerdi. Bunun en iyi örneğini, az sayıdaki yerleşimden Bayraklı (Eski İzmir) ve buradaki kazılar sunmaktadır. MÖ 11. yüzyılın ikinci yarısında Bayraklı’ya göç eden küçük bir grup, sayıca az konuttan oluşan bu yerleşimde “yerli” halkla bir arada yaşıyordu. Bayraklı, birçok yerde olduğu gibi plansız bir yerleşimdi.

Görsel 5: “Karanlık Çağ”da Atina.

Batı Anadolu kıyısındaki eski İon lehçesinin hâkim olduğu yerlere yerleşen Geç Myken ve sonrasının yeni sakinleri, Güney Myken lehçesinin konuşulduğu bölgenin çeşitli yerlerinden gelmişti. Erken yerleşimciler, genel-

likle Batı Anadolu'daki yarımadalara ya da kıyıya yakın alanlardaki savunmaya elverişli, yüksek yerlere veya bu kıyıların karşısındaki adalara yerleşmişlerdi.

Bu bölgelerde yaşam koşullarının sınırlı ölçüde oluşu, Yunan anakarasındaki çoğu yerden farksızdı. Saraylar Çağı'ndan sonra Yunanistan'daki en önemli yerleşim, eldeki verilere göre Atina'dır. Buradaki Kerameikos Nekropolü¹⁵ (mezarlık) MÖ 1100'de kullanılmaya başlamıştır. Tek gömüden oluşan, toprak veya taş ile doldurulan çukur mezarların yanı sıra birkaç urne¹⁶ mezarın da bulunduğu Kerameikos'ta, Myken tipi oda mezar yoktur. Nekropolde ele geçen seramik buluntular, büyük ölçüde Geç Hellas III C Evresi'ne özgü seramiklerle benzeşmektedir. Buna göre, Geç Myken Evresi'nden, basit motiflerle bezeli seramiğin görüldüğü Myken sonrası evreye (SubMyken Evre) geçişte, buradaki yerleşimin devam ettiği su götürmez bir gerçektir. Mezarlara konan ölü hediyeleri çok sadedir fakat her ne kadar yeni bir biçim verme çabası kendini gösterse de Myken geleneğinin etkisi büyük ölçüde devam etmektedir. Mühür yüzükler ("Schiltring"), basit yüzükler ve spiral gibi takıların yanı sıra giysi iğneleri de (fibulalar ve uzun iğneler) bronzdandır. Bu takıların bir başka mezarda altından oluşu sosyal statüdeki farklılıklara işaret eder. Protogeometrik Evre'ye¹⁷ geçişte daha da belirginleşen bu farklılaşma kendini, Kerameikos nekropolündeki bronz mızrak ve ok uçlarının yanı sıra özellikle iki kremasyon gömüye ait kemikten bir kabzası olan demir hançer gibi değerli prestij objeleriyle gösterir. Bunu izleyen dönemde ise uzun, demir kılıcın yanı sıra başka silahlar da ölüyle birlikte gömülmüştür. Protogeometrik Evre'de, içine silah konan basit urne ve amphora mezarların tipolojisi, dönemin diğer erkek me-

15 Kerameikos, Eridanos Nehri'nin kuzey kenarında yer alan Pompeion'dadır. (ç.n.)

16 Urne ya da urna, kremasyonun ardından küllerin konduğu ya da su ve içki gibi sıvıların saklandığı vazo benzeri pişmiş toprak veya bronz kap. (ç.n.)

17 Erken Yunan sanatında bir üslup evresi olan "Geometrik Dönem" in MÖ 1050 civarı ile 900 arasına tarihlendirilen ilk evresi. Çanak çömlek üzerindeki geometrik motiflerden dolayı ilk defa 19. yüzyılda arkeolog A. Conze tarafından adlandırılmıştır. (ç.n.)

zarlarından farksızdır. Mezarlardaki kılıçlar, yeni üretim tekniklerinin benimsendiğini gösterir. Silah içeren mezarların sayısı sınırlı olduğundan, silahlarla gömülen savaşçılar şüphesiz önemli kimselerdi. Toplumun üst sınıfına dâhil edilebilecek, nispeten zengin düzenlenmiş birkaç kadın mezarı da vardır.

Atina'nın Geç Myken Evresi'ndeki yerleşim alanı, Myken sonrası evrede pek fazla değişmemiştir. Akropolisteki yerleşim devam etmişse de eski Myken saraylarının bulunduğu alanın durumu bilinmemektedir. Fakat akropolis etrafında, köy niteliğinde daha küçük yerleşimler vardı. Bunlara ek olarak, dağınık halde mezralar ya da münferit çiftlikler akropolisin kuzey ve kuzeybatısında Akhar-nai Kapısı'na, güney ve güneydoğuda ise İlissos'a kadar uzanmaktaydı. Mezar buluntuları, Protogeometrik Evre'de nüfusun arttığını göstermektedir. Mevcut yerleşim alanları da büyüyerek genişlemeye devam etmiştir, fakat daha büyük ve kapalı ev kompleksleri görülmemektedir.

Atina ve çevresindeki SubMyken ve Protogeometrik Evre yerleşimlerinde görülen belirgin hiyerarşiye rağmen, buradaki toplulukların yaşam biçimi Myken Çağı'ndaki toplumsal yapının çözüldüğü uzun süre boyunca birbirinden çok da farklı değildi. Atina akropolisinde, Protogeometrik Evre'de yerleşim olmadığından, buradaki topluluğun liderinin diğer sakinlerle iç içe yaşadığı açıktır. Atina'daki yönetimin bir kişide toplanıp toplanmadığı, gerektiğinde görüş birliğinin sağlanıp sağlanmadığı, ani bir tehlike durumunda ordu idaresinin içlerinden birine devredilip devredilmediği ve yönetimin, nihayetinde nüfuzlu "askerlerde" ya da "maiyyette" olup olmadığı henüz belirsizdir. Attika'da nispeten az sayıdaki daha küçük yerleşimlerin çeşitli yönlerden Atina'ya bağlı olduğu şüphesizdir. Perati'nin yıkılmasının ardından tehlike anında yeterli savunma gücüyle harekete geçecek -Atina dışında- bağımsız bir güç merkezi neredeyse kalmamıştı. Bu nedenle, daha küçük yerleşimlerin Atina'daki henüz devletleşmemiş en yüksek otoriteye tabi oldukları tahmin edilmektedir.

Myken Çağı'nın sona ermesiyle Attika'da nüfus yok olmamıştır. Arkeolojik buluntuların tümü, Atina çevresindeki yerleşimlerin "karanlık yüzyıllar" da da devam ettiğine işaret etmektedir. Ancak Myken Krallığı'nın diğer bölgeleri farklı bir görünüm sunar. Sözelimi Peloponnesos'taki Lakonia'nın nüfusu Geç Hellas III C Evresi'nin ortası ve sonunda bir önceki evreye (III B) göre büyük ölçüde gerilemiştir. Bugüne kadar ele geçen bulgular, bu bölgedeki nüfusun 100 yıllık bir süre boyunca son derece seyrekleştiğini göstermektedir. Üstelik Amyklaion Kutsal Alanı ve başka yerlerde hiçbir buluntu yoktur. Göçmen istilasını akla getiren yeni yerleşim faaliyetleri, MÖ 10. yüzyıldaki Lakonia seramiğiyle kendini gösterir. Fakat Lakonia, Protogeometrik Evre'den önce neredeyse tamamen terk edilmişti, ancak Amyklaı'deki eski bir kutsal alan olduğu bilgisinin yaşamaya devam etmesi önemlidir. Lakonia'da yapılacak detaylı araştırmalar tabloyu tamamen değiştirebilir.

Peloponnesos'ta yer alan Messenia'da da Amyklaı'da olduğu gibi nüfus yoğunluğu değişmiş gibi görünmektedir. Geç Hellas III C Evresi'nin başındaki çöküşün ardından, bunu izleyen alt evrelerde (orta ve geç evre) yerleşim faaliyetleri tekrar artmıştır. Fakat III C Evresi'nin sonunda yeni bir tahribatın meydana geldiği anlaşılır. Bu tahribat, SubMyken Evresi'nde olasılıkla yeni bir nüfus azalmasına yol açmıştır. Protogeometrik Evre'nin orta ve geç evresindeyse yerleşim yerlerinin sayısı -daha çok bölgenin doğusunda-artmıştır. Bu durum da muhtemelen göçlerle açıklanabilir.

Geç Hellas III C Evresi'nin sonuna doğru, Argolis halkının çoğu yaşadığı yerleri terk etmiş olsa gerektir, ne var ki göç güzergâhları bilinmemektedir. Geride kalanlar sayıca çok az olsa da Argos ve Tiryns'teki eski Myken mezarlıklarının bu evrede de kullanılmış olması, yerleşimin devam ettiğine işaret eder. SubMyken Evre'de, Geç Hellas III C'nin sona ermesinden kısa süre sonra Tiryns, Asine ve Mykenai'de sandık ve çukur mezarlara gömü geleneği başlar. Bu gelenek gibi evlerin daha küçük inşa edilmesi

de yeni gelenlerin sınırlı sayıda gruplardan oluştuğunu ve yeni yerleşimlerin eski Myken kentlerinin yanına kurulduğunu gösterir. Protogeometrik ve geometrik seramik evrelerinde gerek yerleşimlerin gerekse buralarda yaşayanların sayısı artmıştır. Bu gelişmenin, Dor lehçesinin yayılımının bir parçası olduğu kuşkusuzdur. Bu lehçe, göç sonrası nesiller tarafından bu bölgede konuşulacak lehçedir.

Hülasa yukarıda adı geçen bölgelerdeki yeni yerleşim faaliyetlerinin başlangıcı bir hayli mütevazıdır. Bu durum, tarihi zamanlarda Dor lehçesi ile akraba ve Yunanistan'ın kuzeybatısındaki lehçelerin konuşulduğu bölgeler için de geçerlidir. Şüphesiz bu lehçeleri konuşanların atalarının toprak kazanımı Dorlardan önceki grupların (protodor) göç hareketlerine benziyordu ve büyük işgaller olmamıştı. Daha ziyade küçük göçmen grupların, yaşadıkları bölgelerden dalgalar halinde yayıldıkları ve üst üste yığılıp kaynaştıkları uzun süreçlerin söz konusu olduğu düşünülür. Göçmen gruplar elde ettikleri bölgelerde tedricen yayılmaya devam etmiş olabilirler. Göçmenlerin çevreleriyle ilişkileri sonucu ortaya çıkan geniş iletişim ağı içerisindeki kült merkezleri, birleştirici bir işleve bürünerek nevi şahsına münhasır bir gelenek bilincinin oluşmasına önyak olmuştur. Göçmenler kuşkusuz Peloponnesos'taki Elis ve Akhaia bölgelerine kuzeybatı Yunanistan'dan dalgalar halinde gelmişlerdir. Thessalia gibi Yunanistan'ın ortasında yer alan Phokis, Batı ve Doğu Lokris ile Boiotia bölgeleri de isimlerini, buralara yerleşen yeni sakinlerin belli başlı gruplarından almıştır. Boiotia'da, bir zamanlar Myken halkının konuştuğu ön Aiol lehçesi ile Thessalia'dan göç edenlerin konuştuğu lehçeden oluşan karışık bir diyalekt ortaya çıkmıştır. Bu diyalekt, Boiotia'nın güneybatı bölümünde kuzeybatı Yunanca etkisini taşır. Thessalia lehçesinin temeli, MÖ 12. yüzyılın ikinci yarısında bu bölgenin batısına göç edenlere dayanıyordu. Kültürel bakımdan Myken geleneğine sahip olan yeni sakinler ise yavaş yavaş Aiol etki alanına girdikleri doğuya doğru yayılmışlardır.

V. YUNANİSTAN'IN DEVLETLEŞME SÜRECİNDE *ETHNOS* VE *POLİS* İLİŞKİSİ

Arkeolojik bulgular izin verdiği sürece, “Karanlık Çağ”-da yeni yerleşim faaliyetlerinin ve kurallı bir toplum düzenine yönelik ilk belirtilerin tamamen sınırlı ölçülerde olduğu söylenebilir. Yukarıda da belirtildiği gibi bulguların saptandığı yerleşimlerde kalabalık “kabileler”in ya da “kabile birlikleri”nin istilasına dair izler bulunmamaktadır. Yöreye özgü lehçeye dayanarak, demografik yapının göç yoluyla bir miktar değişmiş olduğu düşünülen bölgelerde başlangıçlar oldukça normaldi. Ortaklaşa inşa edilen kent ya da toplum gibi, her yeni oluşum ile çok sayıdaki birleşme sürecinde kalabalık insan gruplarının yeri de yoktu. Bu nedenle de “Karanlık Çağ”da meydana gelen olaylarla ilgili eski teoriler geçerliğini yitirmiştir. Bu teorilere göre, tarih öncesine ait büyük göç hareketleri sırasında büyük ve görece sağlam yapıda kavimler vardı. Dildeki yenileşimin dalgalar halinde yayıldığını gözardı eden bu eski savlar, bir kavmin ana yurdu ile bir lehçenin konuşulduğu coğrafyayı özdeşleştirme gibi kısmen yanlış bir genellemeye dayanır. Bu teorilerde dikkate alınmayan bir diğer konu da uzun mesafelerin katedildiği büyük göçler sırasındaki kaçınılması imkânsız olan lojistik sorunlardır. Dor ve İon *phyle*’sinin oluşumuna dair düşünceler de yanılıdır: *Phyle*, daha eski ve büyük bir kabile içindeki büyük gruplar olarak anlaşılmıştır. Bu varsayım, ancak varlığı daha eskiye giden bir dizi kentteki aynı *phyle* adlarının, gerek Dor gerekse İon lehçesinde bulunduğu durumlarda akla yatkındır. Buna göre bu kentlerde çok eski bir geleneğin süregeldiği varsayılmıştır. Ne var ki MÖ 6. yüzyılda, Sikyon’daki *phyle* isimlerinin değiştirilmesini ve Atina’daki Kleisthenes reformları sırasında

(MÖ 508-507) yeni *phyle* kurulmasını bu sav ile açıklamak zordur. Bilhassa Dor istilasıyla oluşan yeni tablo sayesinde, *phyle*'nin yerleştiği bölgelere göç etmesinden önce de "kabile düzeni" çerçevesinde örgütlendiklerini varsayan eski tez çürütülmüştür. Yine bu teze göre nispeten küçük göçmen grupların her biri üç "Dor" *phyle*'sinin üyelerinden oluşuyordu ve bu üç büyük *phyle*, kendi düzen ve birliğini, kimlik bilincini -dış etkilere ve bölünmelere rağmen- uzunca bir süre korumuştur. Bu tür bir sınıflandırma gerçeklikten uzak gibi görünmektedir. Gerek bu dönemdeki göçleri gerekse eski Yunan lehçeleriyle bunların "karışık şekilleri"nin başka halklarla etkileşim sonucu şekillendiğini bu şemayla açıklamak ikna edici değildir.

Phyle'nin alt bölümleri, genellikle *phratia*'lar (klan, küçük kabile) ve *genos*'lar (Yun. çoğul: *gene*) olarak yorumlanmaktadır. *Genos*, çoğu kez "büyük aile" olarak tanımlanır. Bu savlara göre *phratia*'lar ve *genos*'ların ortaklaşa örgütlenme biçimleri, Yunan toplum yapısındaki kabile geleneğine has unsurların kalıntılarıdır. Bu sosyal birliklerin genel hatları, bizim için, ancak *polis* içindeki toplum yaşamına uyarlandıkları tarihi dönemde görünür bir hal alır. Aynı zamanda, kentin (*polis*) tümü yararına belirli görevleri yerine getirmektedirler. Sözgelimi eli silah tutan genç erkeklerin tam yurttaş olarak kabul edilmesi için *phratia*'dan birine üye olması şarttı. Bununla beraber, *polis*'in bir ögesi olan *phratia*, isimleri *phrater*'den (kardeş) türetilmesine rağmen sadece farazi akraba birlikleriydiler. *Genos*'lar ise eski savların aksine, her biri çok sayıda aileden oluşan ve birbiriyle kan bağı bulunan "soylular" değillerdi ve bu birliğin asıl görevi belirli kültürleri gözetmekti. Bu bakımdan, *phyle* gibi *genos* ve *phratia* da kamu organ ve kurumlarını tamamlayan ögelerdi. Bu da toplumsal düzen, istikrar ve bağımsızlığı sağlamak ve korumak gibi önemli siyasi görevleri yerine getiren memur, meclis, halk meclisi anlamına gelmektedir. Yunan *polis*'indeki bu kurumlar, devlet öncesi toplumlardaki ön biçimlere dayanmaktadır: Önder rolünü

üstlenen liderler, genellikle toplumun önde gelenlerine danışıyor ve halkla ordunun onayını almaya çalışıyordu. Bu topluluklarda, komşuluk ya da akrabalığa dayalı bir yardımlaşma, düzen içinde bir arada yaşama ve bütünün güvenliğini gözeten sıkı bir ilişki ağı önceden de vardı. Kuşkusuz, kamu kurumlarının genelgeçer bir yetkinlikle konsolide edilişi ve toplumsal düzeni sağlayan ortak örgütlenme biçimlerinin gelişmesi, Mykenlerden sonra Yunan dünyasının uzun dönüşümü sırasında birbirine paralel devam eden ve iç içe geçmiş süreçlerdi. Bu dönüşüm sürecinde, MÖ 8. yüzyılın sonu ile 7. yüzyılın başından itibaren yavaş yavaş devlet yapısı ortaya çıkmıştır. Myken saray sisteminin çöküşünden sonraki idari boşluk esnasında ya da yeni liderin -önceki krallara göre- daha az güce ve kaynağa sahip olması nedeniyle, topluluk içinde düzen sağlama ve örgütlenme, bilhassa komşuluk ve akrabalık ilişkileri çerçevesinde daha küçük gruplar tarafından yerine getiriliyordu. Bu nedenle dönemin toplumsal yapısı içindeki kabileye özgü unsurlar, saraylar sonrası dönemin değişen dünyasında rol oynayan önemli bir faktördü. Bu kabileler, komşuluk ya da akrabalık çerçevesinde, yakın civarda ve bölgede düzeni sağlayan küçük topluluklar olarak anlaşılmalıdır. Bu örgütlenme biçimi saray egemenliğine ait topraklar içinde ortadan kaldıramamıştır. Çünkü tarım ve zanaat alanında, üretim ve ürün dağılımıyla ilgili sürecin saray tarafından kontrol edilmesi her bir *wanaks'*ın hâkimiyet alanını az çok etkiliyordu. Bu yapısal ögeler, düzenli bir kabile örgütlenmesi değildir ancak Linear B tabletlerinde rastladığımız *da-mo* (*damos, demos*), saray idaresinin hâkimiyet alanı dışındaki yerleşimlerde tamamen bağımsız bir yaşam olduğunu gösterir. Sonuç olarak, saraylar çağının ardından Yunan iskân bölgelerinde devlet yapısının gelişmesiyle birlikte toplumsal yaşamın yeni biçimleri ortaya çıkmıştır. Bu devlet yapısı, daha büyük bir alandaki *ethnos* (halk, çoğulu *ethne*) ve *polis* (kent) ile kendini gösterir.¹⁸

18 *Ethnos* (çoğul: *ethne*) ve *polis* (çoğul: *poleis*), Eski Yunan devlet yapısına ait iki önemli unsurdur. (ç.n.)

Bu gelişmenin başlangıcına dair bir miktar bilgi, Homeros destanlarında sunulmaktadır. Ozanlar, Troia önlerinde savaşan Yunan birliklerindeki benzer bir idari yapıyı “aktarırlar” ve bu birlikler, birçok yönüyle Troialı Priamos’un krallığından ayrılırlar. Ayrıca ozanlar, Akhaların (Yunanlar) destansı kahramanlıklarını anlatırken aynı toplumsal koşulları ve yaşam biçimini resmederler. Bu bakımdan da kırsal topluluk ile kısmen kentsel bir merkezin askeri birliği arasında ayrım yapmazlar. Çok sayıda topluluk, öncelikle *ethnika* denen, bir başka deyişle herhangi bir kent, bir yer ya da bölgeden türememiş bir isimle adlandırılmaktadır. Bu isimler, birlik üyelerinin kendilerini belirli bir grupta ilgili çok eski bir “gelenegin torunları” olarak gördüklerine işaret etse de bu toplulukların yapısı kabile örgütü ya da kabile devletine eşdeğer değildir. Ayrıca antropolojik kriterlere göre gerçek bir kabile olmadıkları gibi Eski Yunan’daki *ethnos* unsurunun *-polis*’i aşan eyalet boyutundaki- gelişim aşamasından uzaktırlar. Etnik adlandırmalar, ozanların dilinden yalnızca savaşçıların birlik ruhunu yansıtır. Ne var ki bu birliklerdeki kimlik bilinci büyük ölçüde değişkenlik gösterebilmektedir. Çoğunlukla MÖ 8. yüzyıldaki siyasal ve toplumsal koşulları yansıtan ozanların tasvirine göre *ethne* ve *poleis*, kurumsal gelişim bakımından her ikisi de oluşumlarının ön aşamasında bir dereceye kadar aynı (birlikte) noktada bulunuyordu. Kısa süre sonra, Yunan yerleşim bölgelerinin çoğu yerinde eşit hızda bir gelişim süreci başlar. Bu süreç, iç barışın korunması ve yönetsel görevlere sahip kimselerin kontrol edilmesi gibi toplumsal yaşamın gerektirdiği sorumlulukların tayin edilmesi ve karar mekanizmalarının düzenlenmesini sağlamıştır. Bu sürecin sonucunda ise kamu organları, yargı ve yönetimin kurumsallaşması yoluyla *polis* devlet halini almıştır. Bu gelişme, öncelikle kıta Yunanistan’ndaki eski Myken Krallığı’nın merkezlerinde ve Ege Adaları ile Batı Anadolu kıyılarında gerçekleşmiştir. Fakat bu, diğer bölgelerdeki “siyasi” koşulların, yukarıda ana hatlarıyla belirtilen kent devletinin (*polis*) nispeten erken ortaya

çıktığı yerlere kıyasla daha yavaş oluştuğu anlamına gelmez. Aksine toplum inşası, siyasal iletişim ve “devlet” oluşumunun karışık biçimleri bu bölgelerde de gelişmişti ve müşterek kutsal alanlar yoluyla edinilen kimlik bilinci bu gelişim sürecinde önemli bir yere sahipti. Günümüz arkeolojisinde, Yunan devletinin doğduğu sürecin basit bir tipolojik sınıflandırmasına dayalı eski şema geride bırakılmıştır. Bu şemada, sorun bir yandan *poleis*’in (kent devletleri) diğer yandan kabile devletiyle bir tutulan *ethne*’nin (kabile devletleri) oluşumuna indirgenmiştir. Yunan yerleşim bölgelerinde devlet mekanizmasının ortaya çıkışıyla bağlantılı bir başka soru da büyük Yunan kolonizasyonunun *polis*’in gelişimindeki yeridir. Araştırmalarda bu konuyla ilgili edinilen yeni tablonun hatları da artık daha belirgindir.

VI. SÖZDE BÜYÜK YUNAN KOLONİZASYONU

Büyük kolonizasyon olarak adlandırılan Yunan yayılımı, MÖ 8. yüzyıl ortalarında Akdeniz ve Karadeniz'in kıyı bölgeleri ile adalarda başlamış ve MÖ 550-500 civarında yavaş yavaş sona ermiştir. Bu süreçte kurulan yeni yerleşimler genellikle bağımsız birer *polis*'e dönüşerek "ana kentin" (*metropolis*) kuruluşlarını ve geleneklerini benimsemişti. Ancak gerektiğinde siyasal ve yasal bakımdan ana kente bağlı kalıyor ya da daha geniş bir yayılım alanına sahip *polis*'in etki sahasına girdiği durumda bağımsızlığından vazgeçebiliyordu. Yeni kurulan kentlerin, günümüzde yaygın haliyle "koloni" olarak adlandırılması yanıltıcıdır. Çünkü bu modern sözcük, yabancı toprakları kendine katarak sakinlerini -yayıldıkça artan bir güçle- tabi kılma anlamı taşır. Bu konuyla ilgili en önemli Yunanca terim *apoikia*'dır ve ana kentten giden "kolonistlerin" kurduğu "dış yerleşim" anlamına gelir. Yunan *apoikia*'sının sakinleri, Roma *colonia*'sındaki Roma hukukuna göre yurttaş sayılan ve Roma hâkimiyetini güvence altına almak amacıyla Roma'ya tabi kent ya da bölgelerde toprak edinme hakkına sahip olan *colonus*'lardan farklıdır. Romalılar'daki *colonia*, daha ziyade Atina'nın gücünü güvence altına almak için MÖ 5. ve 4. yüzyılda *polis* kararıyla kurulan dış yerleşimlere denk gelmektedir. Yunan kolonizasyonu sırasında, ana kentteki kamu kurumlarının resmi kararıyla, bu tür bir dış yerleşim kurulmasının ne ölçüde uygulandığı tartışmalıdır. Koloni hareketlerinin başlangıç dönemlerinde böyle bir uygulamanın varlığı düşünülemez. Bunun nedeni, MÖ 8. yüzyılın Yunan toplumunda sabit ve kurumsal bir sistemin henüz olmamasıydı ve -daha önce de belirtildiği

gibi- devlet öncesi koşullar hüküm sürüyordu. Fakat Homeros destanlarından da anlaşıldığı gibi, hatırı sayılır bir hareketliliğin olduğu da kuşkusuzdur. Bu destanlarda gerek düşman tarafından ya da yöredeki diğer toplulukların baskısıyla yerlerinden edilenler olsun gerek korsanlar tarafından esir alınıp herhangi bir yerde terk edilenler veya bizzat korsanlık faaliyetinde bulunanlar ile tacirler olsun gerekse de yabancıların hizmetinde çalışan ya da arkadaşlarıyla birlikte uzak diyarlarda yerleşmeye uygun topraklar bulduğuna inanan savaşçılar olsun,¹⁹ çok sayıda insan oradan oraya dolaşmakta veya göç etmektedir. *Phaiak*'ların hikâyesinde de (*Odysseia* 6, 4-10), kolonistlerin kent kararıyla başkomutanının *apoikia*'yı nasıl kurduklarına yer verilmemiştir. Ozanlar, bir *demos*'un (halk) tümünün komutanları (*basileus*) önderliğinde yer değiştirdiği bir hikâye anlatmaktadır. Destanlarda, Yunanların büyük kolonizasyonunun henüz başındaki koşullar resmedilmektedir. Devlet öncesi evrede, yerleşim kurucuları (*oikistai*), mevcut şartlar doğrultusunda amaçlarına uygun hareket etmişlerdir. Bu bakımdan Pithekussai (İschia Adası) ile Al Mina'yı (Suriye) birbiriyle karşılaştırmak oldukça aydınlatıcıdır. MÖ 8. yüzyılın ilk yarısında, Pithekussai'da, kısa sürede büyüyen bir yerleşim kurulmuş ve görünüme göre geçimini sağlamaya çalışan çok sayıda insan buraya yerleşmişti. Adanın, kısa sürede ticari bakımdan önemli bir kavşak haline geldiğini Euboia, Korinthos, Ege ve Rhodos'taki Yunan yerleşimlerinde olduğu gibi Kuzey Afrika'daki Kartaca ile İber Yarımadası'ndaki yerlerde bulunan seramikler de desteklemektedir. Ne var ki bu sözü edilen yerlerden gelen insanların Pithekussai'ya yerleştiği anlamına gelmez. Pithekussai'nin kuruluşundan sonra buraya gelenlerin birçoğu sadece bir süreliğine (uzun veya kısa) burada bulunmuş olmalıdır. Pithekussai ve Al Mina'daki erken yerleşim evresine ait arkeolojik bulguların birbirinden farkı, Al Mina'da saptanan ambarların daha büyük ol-

19 *Odysseia*'da anlatılan Odysseus'un Kykloplar ülkesine çıkışı gibi (*Odysseia* 9, 125-136). (ç.n.)

masıdır ve burada ele geçen seramik buluntular, genellikle Pithekussai'dakilerle aynı kökene aittir. Ancak, Al Mina'da bulunan ve MÖ 9. yüzyılın ortalarına ait bir seramik grubu Yunanistan'daki atölyelerde üretilmemiştir. Yunan seramiğinin üretimi MÖ 800 civarında başlar. Bu dönemde, Arami Krallığı'nın hâkimiyetinde ya da etki alanında olduğu düşünülen Al Mina'daki Yunanlar azınlıktır. Almina, öncelikle bir ticaret merkeziydi, Pithekussai'da ise hızlıca artan nüfus sonucu tarıma elverişli alanlara ihtiyaç duyulmuş ve bu nedenle MÖ 750 civarında İtalya'da, Yunanlar'ın en erken ve en kuzeydeki kolonisi Kyme (Cumae) kurulmuştur. Khalkis'in (Euboia) *apoikia'sı* olarak kabul edilen Kyme, MÖ 600 civarında da Neapolis'in ana kenti haline gelir. Batı Akdeniz'deki Yunan kolonilerinin ortaya çıkışı ve gelişimi, kuruluş evresinde öncelikleri birbirinden farklı durum ve çıkarların iç içe geçtiğini göstermektedir. Her üç yerleşim de (Khalkis, Pithekussai, Kyme) uzun süre nüfus artışının neden olduğu zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır ve bu bakımdan birbirlerine benzerler. Pithekussai'nin önceleri Etruria²⁰ ile ticari ilişkilerinin ön planda olduğu şüphesizdir. Fakat adadaki beslenme kaynakları gittikçe daraldığından, anakarada Kyme'nin kuruluşuyla yeni bir yerleşim alanı elde edilmiştir. Böylece, Khalkis'ten gelen Euboialılar ile Etruria arasındaki önemli metal ticareti kuşkusuz daha da güvence altına alınmıştır. Bu durum, adının anlamı o zamanlar metal işçiliğinin önemine işaret eden ana kent olan Khalkis için son derece önemliydi.

Kolonizasyonla ilgili faaliyetler erken evrede henüz kişilerin insiyatifindeydi. MÖ 8. yüzyılın ortalarında, Euboia Adası'nda, Khalkis büyüklüğündeki kentlerin demografik durumu, gelecek vaat eden daha büyük yerleşimler kurmaya elverişli değildi. Böylelikle *polis*'ten başlayan kolonizasyon hareketine başka kentlerden kimselerin katılması, *apoikia*'nın ait olduğu *metropolis*'in çıkarlarıyla uyuşuyordu. Bu ise yeni kurulan kentlerin

20 Etrüsklerin yaşadığı bölge. (ç.n.)

sayıca çok oluşunu (200 civarında) açıklamaktadır. Kolonizasyon döneminin başlarında, Khalkis gibi Eretria (Euboia), Korinthos ve Megara da son derece önemli ana kentlerdi. Bu kentler, Sicilya ile Güney İtalya'da koloni kurmuşlardır. Khalkisliler, Sicilya'da Etna ve Zankle'nin (sonraki adı Messina) eteğinde Naksos ile İtalya'nın güney ucundaki Rhegion'u kurarlar. Syrakusai bir Korinthos kolonisidir. Rhodoslular Gela'yı kurarlar ve Akragas'taki (Agrigento) ilk kolonistler Gela ile ana kent Rhodos'tan gelmişlerdir. Güney İtalya, Peloponnesos'un kuzeyi ve Lokris'ten gelen çok sayıda insana yerleşim alanı sunmuştur. Tarentum Körfezi'nde, Akhaia kolonisi Sybaris ve Metapontum kurulur; daha güneydeki Kroton da Akhaia kolonisidir. Lokroi Epizephyrioi'un adı ise, buraya yerleşen kolonistlerin Orta Yunanistan'daki Lokris'ten geldiğini göstermektedir. Bir dizi koloni kentiye Rhegion ile Poseidonia (Paestum) arasında kurulmuştur. Güney İtalya kıyılarındaki koloni kentlerinin oluşturduğu çember Magna Graecia (Büyük Yunanistan) adı verilen alandır. Daha batıdaki Massalia (Marsilya) kenti, MÖ 600 civarında Anadolu'daki Phokaia (Foça) tarafından kolonize edildi. Bu koloni kentiyle sadece Britannia'daki kalay kaynaklarına ulaşım kolaylığı sağlanmış olmalıdır. Bunun devamında Batı Akdeniz'de ilgi çeken diğer yerlerin Massalialıların Emporiai (Ampurias, Costa Brava), Alalia (Aleria, Korsika), olasılıkla Monoikos (Monako) ve Nikaia (Nizza) ile diğer birkaç noktadaki pazar yeri olduğu varsayılabilir. Fakat rakip Etrüsk ve Kartacılılarla sert çıkar çatışmalarının ortaya çıktığını, Phokailıları MÖ 540 civarında ortak bir hücumla Alalia'dan sürmeleri göstermektedir. Yenilen Yunanlar, Güney İtalya'daki Elea'ya (Velia) çekilmişlerdir.

Diğer önemli bölgeler arasında, Khalkislilerin yerleştiği Kuzey Ege'deki Khalkidike ile Miletos'un çok sayıda koloni kurduğu Karadeniz²¹ önde geliyordu. Miletos'un en erken kolonileri Anadolu'da, Hellespontos'un (Ça-

21 Miletos'un kolonileri Propontis (Marmara Denizi) kıyılarını da kapsıyordu. (ç.n.)

nakkale Boğazı) en dar noktasındaki Abydos (Nara), Batı Karadeniz kıyısında, Tuna Nehri'nin güneyindeki İstros (İstria), Bug/Buh Nehri'nin ağzındaki Olbia ve Pantikapaion'dur (Kırım, Kerç); ancak bu kentlerin kuruluş tarihi henüz tartışmalı bir konudur. Antik kaynaklarda verilen, Miletos'un doksan üzerinde kolonisi olduğu bilgisi kuşkusuz abartılıdır. Megaralıların önemli koloni kenti Herakleia idi ve Karadeniz'in güney kıyısında kurulmuştu (MÖ 560-550 civarı). Bu kentin sakinleri, MÖ 5. yüzyılın son çeyreği gibi daha geç bir dönemde Khersonesos'a (Kırım, Sivastopol) yerleşmişlerdir. Megaralı kolonistler, Sicilya'daki Megara Hyblaia'ya yerleştikten 50 yıl kadar sonra, İstanbul Boğazı'nın (Bosphoros) güneydoğu ucunda, Anadolu kıyısındaki Kalkhedon'u (Kadıköy) ve buradan da kısa süre içinde (antik kaynaklara göre on yedi yıl sonra) Byzantion'u²² kurarlar. Diğer Megara kolonileri Marmara Denizi kıyısındaki Astakos (İzmit) ve Selymbria (Silivri) ile Karadeniz'in batı kıyısında, Herakleialılarla birlikte kurulan Mesembria (Bulgaristan, Nesebar) ve Kallatis'tir (Romanya, Mangalia).

Megara'dan başlayan koloni hareketleri, arkaik dönemlerdeki Yunan yerleşim bölgelerinin genişlemesiyle ilgili sorunun karmaşıklığına en iyi örnektir. Megara kolonilerinin sayısı ile bunların önemini basit bir modelle açıklamak zordur ve nüfus yoğunluğu kolonizasyon hareketlerinin tek nedeni değildir. Megara'nın koloni faaliyetlerine Yunanistan'ın diğer bölgelerinden kolonistler de katılmıştır. Örneğin Byzantion kolonisi Korinthos, Arkadia, Boiotia ve Argos'tan; Karadeniz'deki Herakleia ise Tanagra'dan ve Boiotia'da iç kargaşanın hüküm sürdüğü yerlerden gelenlerce kurulmuştur. Megara ise MÖ 7. yüzyılda Korinthos ile arasındaki çekişmeler nedeniyle topraklarının üçte birini kaybetmiştir. Bu olaylar, olasılıkla MÖ 640 sonrasındaki bir kıtlığın tetiklediği ayaklanmalarla sonuçlanmıştır. Bu huzursuzluktan ilk olarak faydalanan Theagenes, otokrasinin gayrimeşru biçimi

22 İstanbul'un, günümüzde *Hagia Eirene*, *Hagia Sophia* ve Topkapı Sarayı'nın yer aldığı tarihi yarımada üzerinde kurulmuş bilinen en eski kenti. (ç.n.)

olan tiranlığı ilan etmiş fakat damadı Kylon'un Atina'da başarısızlıkla sonuçlanan darbe girişiminden sonra (MÖ 630 civarı), Megara'da ele geçirdiği gücü uzun süre koruyamamıştır. Kylon'un devrilmesinden sonra, daha önce Atina ile Salamis Adası için uzun süreli güç mücadelesine giren aristokratlar içinde yeni gruplaşmalar ortaya çıkar. Buna göre, Megara'nın toprak ihtiyacının tek nedeni nüfus yoğunluğu değildi ve toprak kaybının yanı sıra tarım alanlarını az sayıda toprak sahibinin elinde toplama eğilimi de rol oynayan bir nedendir. Kuşkusuz, Megara'nın koloni kentleri aristokratlara yeni fırsatlar da sağlıyordu. Bilhassa Propontis (Marmara) kıyısındaki koloniler, öncelikle maden yatakları, gemi yapımı için ahşap gibi Megaris bölgesinde olmayan kaynaklara erişimi sağlıyordu. Gerekli inşaa faaliyetlerinin ardından gelişmeye başlayan koloni kentleri için geniş tarım alanları da mevcuttu. Ayrıca Byzantion gibi koloniler, Karadeniz'deki tahıl rezervlerine ulaşan güzergâhın güvenliğini sağlıyor ve Megara'nın ticaret faaliyetleri için yeni fırsatlar sunuyordu.

Diğer yönden, Korinthoslu Tiran Kypselos'un başlattığı koloni hareketlerinin başında oğulları görülmektedir. Oğullarının, Akarnania'nın karşısındaki Leukas Adası'nda (Lefkada), Abrakia Körfezi'ndeki Anaktorion'daki gibi Aitolia ve Akarnania kıyılarındaki birkaç noktada kurdukları koloniler tiranlığın sağlama alınmasına yarlıyordu, çünkü yerleşime ait topraklar, yoksul çiftçilerin oğullarına dağıtılmıştı. Burada, tiranın ayrıcalık tanıdığı sınıf ile yeni bir bağ kurmayı amaçladığı kuşkusuzdur. Korinthos'taki toprak sıkıntısının ne ölçüde azaldığı bilinmemektedir. Kypselos, küçük çiftçiler arasında genel bir toprak dağılımı yapmamıştır. Korinthos'un yukarıda sözü edilen kolonileri, tiranın oğulları tarafından yönetiliyordu ve bu nedenle fiilen tirana bağımlıydılar. Kypselos, Korinthos'un daha eski kolonisi Kerkyra'ya da (Korfu) hâkimiyetini kabul ettirmişti. Kypselos'un yerine geçen oğlu Periandros, Kerkyra'da başgösteren bir isyanı bastırarak adadaki gücünü pekiştirmiş ve ayrıca Khalki-

dike'deki (Thrakia) Poteidaia kentini kurarak babasının uzak yerlerdeki üsleri ele geçirip, tiranlığı sağlamlaştırma çabalarını devam ettirmiştir.

Spartalıların Tarentum'a (Taranto) yerleşme amacı ise tamamen farklı nedenlere dayanıyordu. Sparta'nın bu yegâne kolonisi, yeni topraklarla gücünü yaymak kadar Sparta'daki gerginliğin azalmasına da yarıyordu. Çünkü bu sıralarda tiranlığı tesis etmek için darbe planıyla suçlanan bir grup, iç savaş tehlikesini önlemek amacıyla Sparta'dan sürülmüştü. Bu olay, elbette koloni hareketinin henüz "devlet" güdümlü bir girişim olduğu anlamına gelmemektedir.

Bugün, Libya topraklarında yer alan Kyrene'nin kuruluşunun böyle bir girişim olup olmadığı bilinmemektedir. Tarihçi Herodotos, bununla ilgili olarak Perikles zamanından iki farklı söylenti aktarır (4, 149 vd.). Bunlardan ilki Delphoi'un,²³ Thera kralı Grinnos'a, Theralıların uzun süren bir kuraklıktan sonra Battos önderliğinde Libya'da koloni kuracağı yolundaki kehanetidir. İkinci rivayete göre ise önceleri iki isimli olan ve sonraları Libya dilindeki "kral" adını alan Battos, Delphoi'un kehaneti üzerine Theralılar tarafından Libya'ya gönderilir. Ancak bir süre, içine düştüğü kararsızlık sonrasında görevini tamamlamaya zorlanır. Bu yorumda, Thera'daki polis toplumunun, Battos'un Libya'ya yolculuğu konusundaki rolü ikincil öneme sahiptir. "Oikist Battos" figürüyle ön plandadır. Libya'ya yerleşme motifinin ana nedeni ise kuşkusuz Thera'daki kuraklıktır.

Arkaik dönemde ünü gittikçe yayılan Delphoi kehanetlerinin, kolonizasyon faaliyetlerinde eş güdüm merkezi olmadığı kesindir. Fakat olasılıkla Hellenlerin kolonizasyon yoluyla yayılmasıyla henüz biçimlenmeye başlayan devlet yapısı ve bu yapının oturması arasında

23 Yunanistan'da bilicilik merkeziyle ünlü kent. Baş tanrısının Apollon olduğu bu kehanet ocağı MÖ 8. yüzyıl civarında ortaya çıkar ve bilhassa Antik Çağ Yunan politikasında, savaşlarda ve kent kuruluşunda rol oynar, kehanette bulunur (orakl). Sözelimi MÖ 6. yüzyılda Lydia Kralı Kroisos, Pers Kralı Kyros'a saldırmadan önce Delphoi'a danışmıştır. (ç.n.)

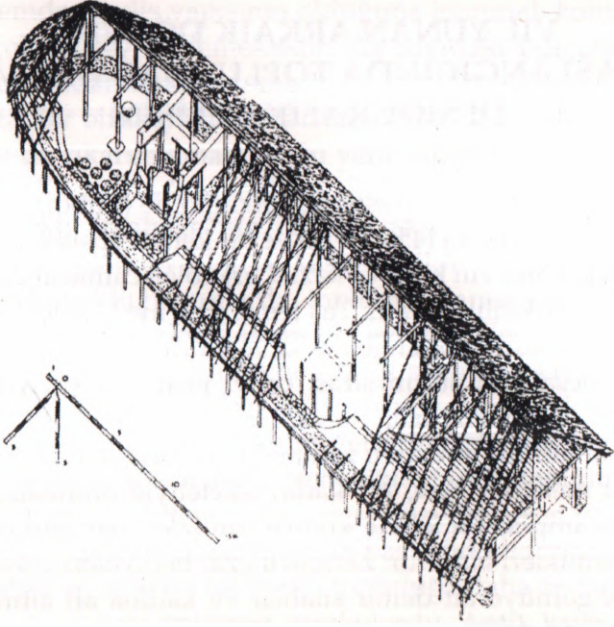
belirli ölçüde bir etkileşim söz konusuydu. Megara kolonisi, Megara Hyblaia'daki kazı bulguları, kamusal alanların planlı bir şekilde bölünüp, sokakların sistemli bir biçimde düzenlendiğine ve MÖ 8. yüzyıl gibi erken bir dönemde meclis yapısının olduğuna inanmak konusunda çok az şey söylemektedir. Az sayıdaki bulgulardan bilhassa idareci kadro, meclis ve halk meclisine dayalı politik bir birlikteliğin yeni düzenleme biçimi olduğu sonucu da çıkarılmamalıdır. Bu yerleşimde sokakların birbirini dik açıyla kesmediğini dikkate almazsak, toplam beş farklı "mahalle"nin olduğu göze çarpmaktadır ve özenli bir planın varlığı ise kesin değildir. Megara Hyblaia'nın kurulduğu sıralarda, toplum yaşamındaki liderlik rolü, devlet kurulmadan önceki evreden devlet yapısına geçiş yoluyla dönüşümü henüz ilk aşamasındaydı. Yine de koloniler kurumların gelişmesinde büyük ölçüde etkili olmuştur. Yeni yerleşim yerlerine göç edenlerin lideri *oikistai* (kurucular), genellikle farklı topluluklara ait yoldaşları (*hetairoi*) için yeni düzenlemeler yapmak zorundaydı. Koloni seferlerinin başındaki liderlerin, kolonistler arasındaki rekabetin topluluğa daha en başında zarar vermesini önlemesi gerekiyordu. Antik kaynaklar, İtalya'nın güneyi ile Sicilya'daki kanunların Zaleukos ile Kharondas tarafından düzenlendiğini bildirmektedir ancak her ikisini de gerçek "yasa koyucu" olarak kabul etmek mümkün değildir. Kişiye bağlı bu tür düzenlemelerin varlığı her ne kadar doğrulanamasa da yeni yasal düzenle ilgili haberlerin Yunan dünyasındaki iletişim ağı sayesinde hızla yayıldığı ve bu haberlerin, kent devletlerinin (*polis*) biçimlenme aşamasında olduğu ve hukuki düzen gerektiren çoğu yerde ilgiyle karşılandığı şüphesizdir. Büyük kolonizasyon sürecinde, diğer kültürlerle ilişkilerin yoğunlaşmasıyla genişleyen görüş alanı, zengin bir kıyaslama fırsatı ve bununla birlikte yerel ve bölgesel çerçevede farklı örgütlenme biçimlerinin gelişmesi için yeni seçenekler sunuyordu. Bu durum, Yunan yerleşim bölgelerindeki özellikle kurumlar ve yetki alanlarının çeşitliliğini açıklamaktadır.

VII. YUNAN ARKAİK DÖNEMİ BAŞLANGICINDA TOPLUMSAL YAPI VE DEMOGRAFİK GELİŞİM

1980 ve 1981 yılları arasında, Lefkandi'de (Euboia) alışılmadık boyutlarda (45 x 10 m) ve bir kenarı apsis şeklinde sonlanan bir evin keşfi ve kazısı, arkeoloji camiasında büyük bir şaşkınlık yarattı. Taş temel üzerine kerpiç duvarlardan oluşan yapının içindeki ve etrafındaki (duvarlara 2 m mesafede) sütun sırası çatıyı taşımaya yarıyordu. MÖ 10. yüzyıla ait olan bu yapı büyükçe bir tümülüsün²⁴ altında bulunur ve aynı zamanda bir kuyu mezar içerir. Kuyu mezarda genç bir kadın iskeletiyle bronzdan bir Kıbrıs amphorası içinde kremasyon izleri barındıran erkek kemikleri bulunur. Zengin mezar hediyeleri arasında erkek gömüye ait demir silahlar ve kadına ait altından değerli takılar yer alır. Bu mezarın yanındaki diğer bir kuyu mezarı içinde, olasılıkla cenaze arabasını taşıyan dört atın kemikleri saptanmıştır. Bu tür heybetli mezar yapıları “Karanlık Çağ” için beklenmedik bir durumdur. Söz konusu yapı, Myken sonrası Yunan dünyasında nispeten erken bir güç merkezinin göstergesi ve çoğu kez bir heroon (mitolojik kahramanlara ait anıt) ya da prens veya kral mezarı olarak yorumlanmıştır. Heroon kültürüne, erken Myken mezarlıklarında MÖ 8. yüzyılın ortalarından itibaren rastlanır. Söz konusu yapı, bir nekropolde yer alıyordu ve görünüşe göre burada gömülü çiftin hayattayken kullandığı ev değildi. Bu nedenle “uzun ev”, muhtemelen henüz keşfedilmemiş protogeometrik ya da erken geometrik evreye ait olan “aslına” uygun yapılmıştı. Anıtsallığa yaklaşan yapıdan ve ölü hediyelerinden

24 Tümülüs, toprak altındaki mezar odası ve üzerine yığılan taş ya da toprak yüksekti veya tepeden oluşan bir mezar tipi. (ç.n.)

anlaşılan gösterişli statüye rağmen, yerleşim nüfusunun yoğun olmadığı düşünülmektedir.

Görsel 6: Lefkandi'deki "Heroon" un rekonstrüksiyonu.

Dolayısıyla burada gömülü savaşçının geniş bir etki alanına sahip olduğu da düşünülemez. Ticaret ilişkilerinin Kıbrıs ve Doğu Akdeniz kıyılarına dek uzandığı ise şüphesizdir. Bu ilişkiler, yaşam koşullarının henüz bütünüyle gösterişsiz olduğu bu dönemde, bu merkezin olası zenginliğinin göstergesi olabilir. Bu bakımdan, "Lefkandi Savaşçısı" olasılıkla MÖ 10. yüzyıldaki devlet öncesi toplumların küçük savunma ve yerleşim birliğine egemen diğer beylerden farklı bir konumda değildi. Dolayısıyla yerleşim lideri, maiyeti ve diğer sakinler birbirlerine yakın evlerde yaşıyorlardı. MÖ 8. yüzyılın epik ozanları da hayali Phaiaklar ülkesi (*Odysseia* 6, 255

vd.) ile Syria Adası'ndaki yaşamı (*Odysseia* 15, 403 vd.) anlatırken benzer koşulları gözler önüne sermektedir. Syria'daki iki yerleşimin sakinleri, *basileus* idaresindeki daha küçük insan gruplarından oluşur. Burada geçen *basileus*'un yetkisi ve statüsünü, günümüzdeki "kral" (König) sözcüğü tam karşılamaz. Phaiakların mitolojik adası Skherie'deki durum daha da karışıktır: En yüksek rütbeli *basileus*'un (Alkinoos)²⁵ yanı sıra, *basileis* adı verilen 12 yönetici de (*arkhoi*) kendi topluluklarından sorumluydu. Söz konusu 12 yönetici, bugün anladığımız haliyle "kral" sözcüğünden çok, bir topluluktaki alt grupların "lideri, önderi" (*hegemones*) olarak, Solon zamanının attikasında ve Atina'daki hâkim aristokratların temsilcileriyle karşılaştırılabilir (MÖ 600 civarı). Bu liderler, geniş toprakları olan *oikos*²⁶ sahipleriydi ve emirlerinde kölelerle işçiler vardı; *oikos* beyi unvanıyla, topluluk içindeki statüsünü mümkün olduğunca yükseltmek ve sağlamlaştırmak amacıyla maiyetine birkaç kişiyi alabilecek durumdaydılar. Bilhassa ticari yolculuklar, yöredeki hırsızlık, saldırı ya da korsan saldırıları gibi durumlar da *oikos* beylerinin statüsünü yükseltmeye yarıyordu. Kısacası, dönemin küçük toplumsal gruplarına egemen kimselerin "evini", en tepede *oikos* beyinin, daha altta akraba ve yakın çevresi ve en altta hizmetindeki özgür ve kölelerin yer aldığı bir piramide benzetmek mümkündür. Destanlarda verilen, *Odysseus*'un evindeki kadın kölelerin sayısı elbette ki hayalidir. "Karanlık Çağ"ın gerçek dünyasında lider sınıf-sonraları *polis*'in kültür bölgesinde bulunan mal varlığı-birer bağımsız güce dönüşmemiştir. Gerek hâkimiyet alanlarının ve gerekse toplulukların küçük oluşu, Myken saraylarının yıkılışını izleyen uzun süreçten kalan bir mirastır. Bu süreç, aynı zamanda kent (*polis*) birliklerindeki siyasi grupların doğuşunda büyük öneme sahiptir. "Karanlık Çağ"ın bilinen koşullarında filizlenmiş çok sayıda kent devleti (*polis*), bir yöre ya da bölgedeki (Atina

25 Phaiaklar'ın kralı. (ç.n.)

26 Yunanca bir kelime olan *oikos* ev, ev ahalisi ve yürüttüğü her türlü ekonominin yanı sıra evin çevresindeki arazi ve eve ait hayvanları kapsayan bir kavramdır. (ç.n.)

ve Attika gibi) tüm özgür sınıfların müşterek çabasıydı fakat sosyal ve ekonomik bakımdan ayrıcalıklı toprak sahiplerinin örgütlenme ve yönetme çabası da gözardı edilemez. Arazi sahipleri, MÖ 7. yüzyıldaki toplumsal krizden de etkilenmemiş ve yeni bağımlılıklar yaratmak için yoksul komşularının içinde bulunduğu zor koşullardan acımasızca faydalanmışlardır. Bununla beraber, büyük *oikos*'ların arasında çiftçi ve zanaatkârlar için hâlâ boş alan mevcuttu ve MÖ 8. yüzyıldan itibaren şekillenmeye başlayan *polis* toplumunun ordusundaki özgür sınıfın çoğunluğunu çiftçiler ile zanaatkârlar oluşturuyordu. Çünkü gelişen silah teknikleriyle kapalı *phalanks*'ın yeni savaş taktiklerinden ötürü, pahalı teçhizatını (miğfer, göğüslük, dizlik, kalkan, mızrak, kılıç) kendisi karşılayabilen daha çok askere gereksinim vardı ve bu durum bir dizi yerleşim için kaçınılmaz bir "varoluş" meselesiydi. *Phalanks* düzeninde, ağır silahlı piyadeler (*hoplitai*) yan yana ve art arda saflar halinde birlikte ilerlerken, tuttukları kalkan ve mızraklar birliğe azami ölçüde koruma ve aynı anda saldırı gücü kazandırıyordu. Ancak, büyük bir kent devletinin (*polis*) yayılım alanına giren küçük ve takviye gücü sınırlı *polis*'lerin dış politikayla ilgili karar alma seçenekleri de kısıtlıydı. Daha önce de belirtildiği gibi, Myken kültürünün sona ermesinden itibaren Arkaik Çağ'ın başlarına kadar Yunanistan'ın birçok yerleşim bölgesindeki yaşam koşullarının küçük çaplı oluşu, hâlihazırda keskin bir sosyal sınıflaşmaya sahip çok sayıda topluluğun oluşmasında önemli bir gereklilikti. Bu sınıflar, tek kişide toplanan düzen ve idare (toprak sahipleri), danışmanlık (aristokrat sınıfın temsilcileri), epik ozanlara göre artık soyluların kararını sorgulayan halk "meclisi" (özgür erkekler) gibi işlerden düzenli kurumların gelişmesine yardımcı olmuştur.

Görsel 7: Chigi Vazosu üzerindeki *phalanks* sahnesi (MÖ 650 civarı).

Bu, sayıca sınırlı ve küçük topluluklarda mümkündü çünkü küçük ve orta ölçekli çiftçiler “Karanlık Çağ”da ekonomik bağımsızlıklarını bir ölçüde koruyabilmişlerdir ve *oikos* beyleri bu özgür yurttaşlara büyük sorumluluklar yükleyebilmiştir.

Bu çerçevede, toplumun tüm sınıflarındaki özgür yurttaşlar, *phyle* ve *phratría*’nın ortak örgütlenme biçimlerinde bir araya gelerek her biri ordu ve yerleşimin ortak görevlerini paylaşmışlardır. Savunmanın güçlenmesi, kendi birliğinde ticaret ve zanaatın büyümesi için yerleşime göçmenlerin kabul edilmesi iyi karşılanmıştır. Bu gelişmeler esnasında, toplumu özgür ve köle olmak üzere ikiye bölen gaddarca bir sosyal gerçeklik de yerleşmiştir: Esir düşenler ya da kölelikten gelenler mülk kabul edilmektedir ve özgürlerin arasına girmeleri neredeyse imkânsızdır. Sahibinin keyfine tabi olmanın sonucu, her köle için farklıydı. Örneğin epik ozanlar, *oikos*’un beyi Odysseus ile güvendiği kölesi Eumaios arasındaki ilişkiyi yaratıcı bir üslûpla överken, dikkatsiz bir hizmetçinin

aynı efendi tarafından acımasızca cezalandırıldığını anlatırlar. Kölelerin, tacirler tarafından sürü gibi bir araya toplandığı bir köle pazarı henüz yoktur fakat -özellikle korsanlar tarafından kara ya da deniz yoluyla kaçırma olaylarının yaygınlaşması- köle olarak alıkondukları uzak yerlerde çalıştırılmaları ve tekrar tekrar satılmaları böyle bir pazarın oluşmasına yol açmıştır. Arkaik düşünceye göre, yağma ya da her türlü şiddet sonucu esir düşenler yaşamlarını, galip tarafın insafına borçluydular ve toplumda, bu yabancılara “yaşayan ölü” gözüyle bakılıyordu. Bu nedenle, Eumaios’un, Odysseus’un evinde tadını çıkardığı bu şairane “lütuf” yanıltıcı olabilir. Çünkü destanda anlatılan, kelimenin katı anlamıyla kölelikten çok bir hizmetkârın sadakatini vurgulayan geleneksel köleliktir.

Öte yandan, esaretin diğer bir çeşidi de boyunduruk altındaki çeşitli bölge halklarının tabi olma derecesidir ve en bilindik örneği Sparta’daki *helot* geleneğidir. Bu tür bir kölelik sisteminin benzer biçimi Girit, Thessalia ve birkaç koloni kentinde de görülmektedir. Örneğin Syrakusaililer, MÖ 6. yüzyıl başlarındaki koloni faaliyetleri sırasında, yerli halkları (Killirialılar) köleleştirmiştir. Bu halk, MÖ 5. yüzyıl başında özgür statüsü kazanmasına karşın, Herakleia Pontike²⁷ halkı (Mariandinler) kent kurulduktan sonra birkaç aşamada boyunduruk altına alınmıştır. Toplu halde köleleştirilen *helot*’lar başka topluluklara satılmadığından statüleri, satılan kölelerinkinden farklıydı ve aile bağları kabul ediliyor, buna saygı duyuluyordu fakat gerek zorla boyun eğmeleri ve gerekse özgür sınıftan ayrı tutulmaları nedeniyle köle (*doulos*) sayılıyorlardı. *Helot*’ların ataları da belirli bir sosyal sınıfın üyeleri olarak topluca köleleştirildiklerinden ancak Sparta halkının kararıyla azat edilebiliyorlardı. Bu, ilk defa Peloponnesos Savaşları sırasında uygulanmış, *helot*’lar takviye gücü olarak orduya alınmışlardır.

27 Karadeniz Ereğlisi. (ç.n.)

Nüfusta önemli bir artış olmaksızın, Spartalıların Eurotas'ın güneyini işgal ederek *helot*'ları köleleştirdiği düşünülemez. Böylesi bir demografik gelişim Sparta ile sınırlı değildir ve MÖ 8. yüzyıldan itibaren Yunanistan'ın diğer bölgelerinde de görülür. Atina'da, MÖ 770 ile 740 yılları arasında mezarlardaki ani artış, doğum oranının da önemli ölçüde artmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu tahmin, yerleşimdeki bulgularla da desteklenmektedir. Görünüşe göre, bu dönemde, Attika'daki iskân bölgelerinde yoğunlaşma söz konusudur ve buna bağlı olarak "bölgesel kolonizasyon" hız kazanmıştır. Dönemin Spata, Menidi, Koropi ve Attika'nın diğer birkaç yöresindeki mezar buluntuları, buralarda *oikos*'ların varlığına ve bu da bu yerlerde uygun iş gücünün olduğuna işaret etmektedir. Sayıları artan mezarlar, Argos'ta da benzer durumun göstergesidir. Aynı zamanda, çeşitli nedenlerle başlayan Yunan kolonizasyonu da -en azından ilk koloni göçlerinin olduğu yerleşimlerde- nüfusun gerilemediğini, bilakis arttığını göstermektedir. Korinthos'taki yerleşim genişlemeye devam etmiştir. Kuşkusuz, Bayraklı (Eski İzmir) gibi daha küçük kentlerde de nüfus artmıştı. Bu gelişim, bilhassa yönetim yapısıyla yeni karar mekanizmalarının oluşumu üzerindeki etkileri sayesinde -uzun vadede- önem kazanmıştır.

VIII. ESKİ YUNAN'DA KURUMLARIN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

Aristoteles, yasa kuramlarıyla ilgili eserinde (*Politika* 1297b, 16 vd.), siyasi bir örgütlenme biçimi olarak *polis*'in krallıktan doğduğunu öne sürmektedir. Ona göre bu örgütlenme şeklinin tarihi, savaş taktiğinin gelişimiyle şekillenmiş yasalar dizisidir. Aristoteles'e göre, krallıkların ortadan kalkmasıyla siyasi olaylara -üstün bir savaş gücü olarak- yön veren süvariler, oligarşik (küçük bir topluluğun hâkimiyeti) sistemde egemen sınıftır. Daha sonra, *phalanks* taktiğinin gelişmesiyle daha çok *hoplites* (ağır piyade) ihtiyacı doğmuş ve bu yolla süvarilerin üstünlüğü gölgelenmiştir. Bunun sonucunda, siyasi karar mekanizmasında, orta sınıfı oluşturan *hoplites*'lerin etkin olduğu *hoplites* yasaları (*politeia*) doğmuştur. Klasik Çağ'da ortaya çıkan ve yurttaş birliğini tanımlayan *politeia* kavramının buradaki kullanımı şüphesiz anakroniktir. Aristoteles burada, klasik Yunan devlet teorilerine yöneldiği gibi, bir dizi yasayı oldukça sadeleştirerek verir. Bu yasaların özelliklerini, öne sürdüğü biçimde bir kurumsal yapının ne yerleşimlerde ne de savunma birliklerinde henüz oluşmadığı bir döneme aktarmaktadır. Aristoteles'in buradaki düşünme biçimi, rejimlerin epik bir tasviridir; aynı zamanda bunların çeşitliliği ve karmaşıklığı Aristoteles'in teorisini kapsamaz. Ayrıca, süvarilik Arkaik Çağ başlarında Yunanistan'da -*Thessalia* dışında- üstün bir savaş gücü değildi.

Bununla birlikte, Homeros destanlarında da görüldüğü gibi, birçok topluluğun kuralları idare ve ortak yaşam biçiminden gelişmiştir. Bu destanlar, sayısız Yunan yerleşiminin MÖ 8. yüzyıl boyunca geçirdiği köklü değişim

sırasındaki koşulları yansıtmaktadır. *Polis*'in, güçlü bir monarşik sistemden doğmadığı kesindir. Ancak bu, Yunanistan'daki *polis*'e özgü örgütlenme biçimleri olan bölgelerde, Myken saray sisteminin çöküşünden ilk tiranlara kadar geçen zaman içinde genel bir otokratik idarenin olmadığı anlamına gelmez. *İlyada*'nın ikinci bölümünde, karşıt iki rejim -otokrasi ve "poliarşi"- birbiriyle karşılaştırılarak, dönemin savunma ve yerleşim birliklerindeki liderlik ve egemenlikle ilgili farklı düşünceleri ifade edilmektedir. Buradaki "poliarşi", protodemokrasinin bir alâmeti değildir; daha çok, Yunan topluluklarındaki, lider olmak ve gidişata yön vermek için üst sınıf çekişmelerinin ve bir tür güç etkileşiminin göstergesidir. Küçük boyuttaki bu rekabetler tamamen yerel çerçevede meydana geliyordu. Bu toplulukların Arkaik Çağ başlarındaki gelişim sürecinde, evvela çok basit bir örgütlenme biçiminin ortaya çıkması bilhassa Yunanistan'ın Myken Çağı sonrasında krallık sistemini istikrara kavuşturacak kaynakların ve aynı zamanda krallık içinde iyi örgütlenmiş görevlilerin olmamasına dayanmaktadır. Daha önce de söz edildiği gibi, MÖ 8. yüzyılda, devlet yapısının ortaya çıkmasından önceki durumu, Homeros destanlarındaki Phaiaklar ülkesi örneklemektedir. Buna göre tahtın mirasçısı *basileus* (kral), *demos*'u yöneten *arkhos*'lara (çoğulu *arkhoi*) danışır ve her *arkhos* aynı zamanda topluluğun bir bölümünü yöneten birer *basileus*'tur. *Arkhon*'ların kararları, *demos*'a ait meclise iletilmektedir. Ancak meclis kendi iradesiyle bağlayıcı karar alamaz. Devlet öncesi evrede, ordu ve halk meclislerine katılmanın sınırlı olduğuna Homeros destanlarında rastlanmamaktadır. Ozanlar, olasılıkla yerleşim ve ordudaki tüm özgür erkeklerin bu hakka sahip olduklarını varsaymaktaydılar. Bu, küçük topluluklar için oldukça anlaşılır bir durumdur. MÖ 8. yüzyılda nüfusun kısmen ani artışı, ilk önce yargı konusunda yeni sorunları beraberinde getirmiştir. Hukuk alanındaki düzenleme ihtiyacı, Homeros destanlarındaki Yunan kenti için olağan iki olayla kendini göstermektedir. *Odysseia*'da (12, 439 vd.), *agora*'da (toplantı

yeri) birçok davaya bakan bir adamın zahmetli uğraşından söz edilmektedir. *İlyada*'daki (18, 497-508) ünlü yargı sahnesindeyse bir grup *gerontes* ("yaşlılar"), adam öldüren birinin, ölenin akrabalarına kefalet ödeyip ödemediğine karar vermektedir. "Hâkimler" (veya "hakemler") ile davalıların etrafı, davayı heyecanla takip eden *demos* üyeleriyle çevrilidir. Davayı yönetenin, her iki destanda da *basileus* olmaması dikkat çeker. Buna göre, destanların derlendiği MÖ 8. yüzyıl sonlarında, bu tür durumlarda yerleşimin ve askeri birliğin önderinin etkin rol oynadığı eski kuralların yanı sıra yeni uygulamaların da bilindiği yadsınamaz. Epik ozanın, adaleti tanrılara borçlu olan (*İlyada*, 2, 206) ve bu yolla halkının esenliğini güvence altına alan (*Odyseia*, 19, 109 vd) *basileus*'un kutsal göreviyle ilgili hayal ürünü fikirleriyse daha eski kuralları yansıtmaktadır. Böylelikle, tanrı lütfuna sahip *basileus* hakkındaki albenili düşüncelerle topluluktaki barış umudu birleşmiştir. Toplum düzeni, destanlarda hak ve hukuk kavramları *themistes* ve *dikai* ile kendisini gösterir. Homeros'un destanlarında, adaletle ilgili düşüncelerin uzun bir geleneğe dayandığı kuşkusuzdur. Bir rahibe ile toprak sahiplerinden oluşan *demos* topluluğu (halk) arasındaki davaya işaret eden Linear B tabletlerinden anlaşıldığı gibi, Myken saraylarında da anlaşmazlıkların çözülmesine yönelik düzenlemeler mevcuttu. MÖ 700 sıralarında, *demos*'u oluşturan topluluğun da onayladığı merkezi bir otoritenin ilk adımları ve bununla ilgili mevcut koşullar, Hesiodos'un *Theogonia*'sındaki (Tanrıların Doğuşu) prolog kısmında anlatılan ideal bir *basileus* modeliyle kendini gösterir. Bunun ardından, o dönemin düşünce dünyasına göre geleneksel yasalara hâkim ve bunları doğru yorumlayan, bilgisiyle büyük anlaşmazlıklara son veren bir *basileus* arzulanmaktadır. Hesiodos'un dizeleri, iç barış ve asayişin sağlanmasına duyulan isteği ve herkesçe kabul gören, ancak hükümdar olmayan vâkıf birinin *basileus* sıfatıyla hâkimlik yapma şansına sahip olduğunu gösterir. Konuşmaya başladığında, agorada bulunan herkes büyülenmişçesine onu izlemektedir. Burada, olasılıkla, devlet

öncesi adalet “sisteminden” kurumsallaşmaya doğru bir ara evre söz konusudur ve *basileus*’un bu görevi monarşik bir güce değil, ona duyulan güvene dayanmaktadır. Gerek kamusal alan olan agoranın ve gerekse hitabet yeteneğine sahip kişilerin bu değişim sürecinde önemli rol oynadığını diğer bir epik sahne desteklemektedir. *Odysseia*’da geçen bu olayda, yaşadığı kentte tanrı gibi saygı gören bir hatip yüceltilmektedir (*Odysseia*, 8, 170-173).

Odysseia’da, kamuoyunun önemine ilişkin görüşlere yer verilen ve küçük bir topluluk liderinin (*basileus*) meşru olma zorunluluğuna işaret eden dizeler de gerçeğe yakın görünmektedir (*Odysseia*, 14, 239). Devlet öncesi koşullar çerçevesinde, yönetme ve güvenliği sağlama görevleri *demos*’a hizmet olarak sayılıyordu. *Basileus*’un bu konularda danışmana ihtiyacı vardı; yoldaşları da (*hetairoi*) yerleşimdeki rütbeli kişilerdi ve idari mekanizmanın bir parçasıydı. Çünkü agorada toplanmadan önce *basileus*’a tavsiyelerde bulunurlar ve sonra hep birlikte toplantı yerine gelirler, *demos* ile görüşmeler esnasında *basileus*’u desteklerlerdi. Kararı etkileyen diyaloglar, ozanlar tarafından tasvir edilmektedir. *Basileus*’un yakın çevresi danışma meclisiydi ve geçiş evresinde meclis başkanı ve *demos* ile beraber devletin sabit kurumlarını temsil ediyordu. Danışma meclisi düzenli olarak toplanmıyordu ancak gerektiğinde bağımsızca bir araya gelebiliyor ve *basileus*’u göreve çağırabiliyordu (*Odysseia*, 6, 54 vd.). Halk meclisi sadece önemli durumlarda toplanıyordu ve *basileus*’u sefere zorlayabiliyordu. Meclis böyle durumlarda yardımcı bir lider de tayin edebiliyor (*Odysseia* 13, 259 vd; 14, 235 vd.) ve bazı durumlarda topluluğun önde gelen kişilerinin davranışları karşısında öfkesini dile getirebiliyordu (*Odysseia*, 3, 214 vd.). Önemli bir karar alındığı sırada *demos* da dikkate alınıyordu. Buna göre, destanlarda kurumların ortaya çıkması için gerekli koşulların hatları belirgindir.

MÖ 7. yüzyıl sonlarında, birkaç toplulukta devlet olma yolunda önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bil-

hassa Sparta'da, görünüşe göre oldukça erken bir evrede *Büyük Rhetra* adlı "yasalar" ile düzenlemeler yapılmıştır.²⁸ Bu modern bir adlandırma ve yasaları, Delphoi kehaneti üzerine mitolojik kral Lykurgos'un Spartalılar için düzenlediği "kararnameler" olarak bilinen ve yasa özelliği taşımayan diğer *rhetra*'lardan ayırmaya yarar. *Büyük Rhetra* sayesinde, Homeros destanlarında sosyal düzenin ana unsurları olarak görünen lider, danışma meclisi, halk meclisi gibi devlet öncesi organların birlikte işleyişleri -kati uygulamalarla- düzenlenmiştir. Sparta'daki çifte krallığın temsilcileri, *Büyük Rhetra*'da *arkhagetai* (önder, lider) olarak geçmektedir. *Arkhagetai*, diğer 28 erkekle "yaşlılar meclisini" (*gerousia*) oluşturmaktadır. *Gerousia*, düzenli aralıklarla Spartalılar'ın *demos* meclisine çağrılır ve talepleri dile getirilirdi. Ancak, *demos*, kral ile *gerousia*'ya aykırı bir karar aldığında, *gerousia* üyeleri (*gerontes*) ile *arkhagetai demos*'u feshedebiliyor ve yeni bir meclis ile davayı karara bağlatabiliyordu. Plutarkhos'un, meclisin icra usûllerini aktardığı bölümde boşluklar mevcuttur (*Lykurgos'un Hayatı* 6). Fakat *Büyük Rhetra*'nın önemli kısımları, MÖ 7. yüzyıl sonundaki kurumların görevlerini her ne kadar idealize ederek resmetse de Spartalı ozan Tyrtaios'un şiirinde doğrulanmaktadır. Kısacası, Sparta'da *demos*'un düzenli toplanması, görüşmeler sonrasındaki diğer uygulamalar ve meclisin üye sayısı ile ilgili sabit kuralların getirildiği kuşkusuzdur. Sparta'daki gelişme, Homeros destanlarında rastladığımızın daha ötesindedir. Diğer yandan, o dönemde Sparta'nın sosyal yapısına hâkim olan çifte krallığın ya da *gerousia*'nın "yetki kurumları", *demos*'un iradesini yorumlarken hâlâ geniş bir serbestliğe sahipti. Bununla birlikte, *Büyük Rhetra* düzen sağlayan önemli yasaları yansıtmaktadır. Bu önlemlere ek olarak, Sparta'nın siyasi topluluğunun sınırları belirlenmiş, *phylai* ve *obai* düzenlenmiştir. Sparta'daki tüm sosyal birliğin alt bölümü olan *phyle*, askeri düzenin

28 Eski Yunan anayasa tarihinin kısmen tartışmalı yasaları, günümüze antik yazar Plutarkhos ile ulaşmıştır. Lykurgos'un biyografisinde ayrıntılı biçimde ele alınan *rhetra*'lar farklı dönemlere ait olmakla birlikte içerik bakımından da birbirinden ayrılırlar. (ç.n.)

temeliydi. *Obe* ise olasılıkla yerel çerçevede diğer bir alt bölümü oluşturunuyordu. Yeni düzenlemelerin uygulanması MÖ 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir ve daha kesin bir tarihlendirme mümkün değildir.

Girit'in kuzeydoğusunda küçük bir kent (*polis*) olan Dreros'ta bulunan ve MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısına ait bir yazıt, yerleşimin kurumsal yapısındaki önemli bir gelişime işaret eden ve birkaç noktanın ayrıntılı ele alındığı hükümler içermektedir. Yazıtın başındaki, *polis* kararıyla ilgili ifade dikkat çekicidir ve bu ifade, kendisini bağımsız bir sosyal birliğin "*polis*"i olarak tanımlayan topluluğun kimlik bilincini gösterir. Hükme göre, *kosmos* makamıyla (düzen kurucu) *polis*'in en yüksek görevini üstlenen kimse, bu görevi ancak on yıllık bir aradan sonra tekrar devralabilmektedir. Öngörülen süreden önce yeniden göreve gelirse, hakkını kaybeder ve görev süresince uygulanan cezaların iki katını ödemek zorundadır. Ayrıca görevi sırasında yaptığı tüm resmi işlemler geçersiz sayılacaktır. *Damioi* ve "Yirmiler" adlı meclis, bu "tüzüğe" uyacaklarına dair yemin ederler. "Yirmiler", görünüşe bakılırsa Sparta'daki *gerontes* gibi sayıları sabit bir danışma meclisiydi. *Damioi*'un görevinin ne olduğu ise cevapsız bir sorudur fakat danışma işlevinin yanı sıra, olasılıkla kamu malını denetleme ve gözetim yetkisine de sahipti. Girit'teki *polis* sisteminde -idareyi en üst görevli olarak tek kişinin değil, dokuz mevkidaşın bir yıl boyunca birlikte yürüttüğü- *kosmos* makamı ile ilgili katı yaptırımlar, bunların, rekabete dayalı çekişmeler nedeniyle düzenlendiğini düşündürmektedir. Sparta'da iç krizle *Büyük Rhetra* arasında olasılıkla bir bağlantı vardı. Atina'da da Kylon'un MÖ 630 civarındaki başarısız darbe girişimini izleyen kanlı çekişmelerin ardından yandaşlarının da ortadan kaldırılmasıyla, Drakon'un yasaları ile adam öldürme suçlarına yeni düzenlemeler getirilmişti. Bu örnekler, kamusal görevlerin kurumlara dönüştüğü sürece yön veren faktörlerin her yerde aynı olduğu anlamına gelmez. Kuşkusuz, siyasi alandaki örgütlenme biçimlerine dair yeni fikirlerin, Eski Yunan dünyasındaki

iletişim ağı yoluyla aktarılması da etkileşim sürecine hız katması bakımından önemlidir. Uzak ve yakın çevredeki kent birliklerinde ve askeri birliklerde meydana gelen olay ve yeniliklerden bu ağ sayesinde haberdar olunuyordu ve bir huzursuzluk ya da kriz gibi durumlarda önlem alınıyordu. Bununla birlikte özel bir çözüm arayışı, mevcut modellerin dönüştürülmesi veya kurumlara isim verilmesi gibi durumlarda uygun örneklerle başvuruluyordu. Kısa süre önce Tiryns'te bulunan bununla ilgili bir yazıt kayda değer. Yazıtta, *platiwoinoi* adlı bir kurum ya da lonca benzeri bir birlikten söz edilmektedir. Birliğin başı (*platiwoinarkhoi*), üyeleri cezalandırma yetkisine sahiptir ve bunu yerine getirmedeği zaman, üyelere verilen cezanın iki katını ödemesi kararlaştırılmıştır.

Kerkyra'daki (Korfu) bir yazıt, *polis*'in MÖ 7. yüzyılın sonlarında, Yunan dünyasının sınır bölgelerinde de şekillenmeye başladığını göstermektedir. Yazıt, *polis*'teki halk meclisinin, gemi kazasında ölen bir Lokrisli konuk onuruna bir *kenotaphion*²⁹ inşa edilmesine karar verdiğini bildirmektedir.

Atina'da, örgütlü bir kurumsal düzen MÖ 600 civarlarında mevcuttu. Fakat *polis*'in idari memurluklarının büyük ölçüde bağımsız hale gelmesi daha önce gerçekleşmiştir. Örneğin sayıları dokuz olan her bir *arkhon*'un (en yüksek memur) görevi farklıdır. Diğer memuriyetler Athena Tapınağı'nın hazinesini koruyan memur *tamiai*, idarelerindeki para fonunun kamusal alanda kullanıldığı tartışmalı olan *kolakretai*, kıyı güvenliğinden sorumlu birliğin (*naukraria*) başı *naukraroi*, para cezalarını yürüten ve diğer ağır suçlara yaptırım uygulayan "Onbirler" (*hendeka*) ve daha sonraları kamu arazileri gibi kira işlerinden sorumlu *poletai*'dir. *Solon*, halk mahkemesi ve olasılıkla 400 üyeli yeni bir danışma meclisiyle kurumları büyüt müştür. Atina'da yaşanan bu gelişme, bilhassa *demos*'un alt sınıflarının da kamu yaşamından uzak tutulmaması ve ayrıca halk meclisindeki kurumsallaşma sürecinin,

29 İçinde gömü barındırmayan, sembolik mezar anıtı. (ç.n.)

Solon zamanında aşama katetmiş olması sayesindedir. Örneğin halk meclisi idareci kadroyu seçiyor ve yasama yetkisinin devredilmesi gibi önemli görevleri de kararlaştırıyordu. *Arkhon*'ların, memuriyetleri sona erdikten sonra, akropolis yakınındaki Ares tepesinde toplanan *areopagos* meclisine ömür boyu katılma hakkı, o dönemde olağan bir durum olmalıydı.

Büyük Rhetra adlı yasal düzenlemeleri, Sparta'da da diğer reformlar izler. *Ephoroi* adı verilen denetçiler (tekil *ephoros*), her ne kadar *polis* oluşumunun başlarında ortaya çıksa da *Büyük Rhetra*'da yer almazlar. Klasik Çağ'da, iki kralın yanındaki en önemli görevli olan *ephoros*, bu dönemde pek rol oynamamıştır. *Büyük Rhetra* zamanındaki görevlerine kıyasla, MÖ 6. yüzyıl ortaları gibi erken bir evrede yeni yetkilere sahip olan *ephoros*'lar krala, Sparta *damos*'unun (*demos*) iradesini dayatabiliyor ve buna yönelik olarak halk meclisini toplayarak görüşmelere başkanlık ediyordu.

Antik kaynaklardaki dağınık bilgilerden edinilen diğer örnekler, kurumların her bölgede farklı zamanlarda ortaya çıkarak geliştiğini desteklese de bu kurumlar çok sayıdaki bağımsız topluluğun -daha önce de sözü edilen-etkileşimi sayesinde kuvvetli bir itkiye sahip olan Yunan müşterek gelişiminin ifadesidir. *Demiurgoi* (*demos* yararına) adlı yüksek memurların batı Lokris, Delphoi, Elis, Arkadia, Argos ve Argolis gibi Akhaia kolonileriyle Korinthos kolonisi Poteidaia'da *epidamiurgoi* adıyla biliniyor olmaları, bu görevin Akhaia ve Korinthos'taki varlığını göstermektedir. *Basileus* unvanı, Argos'ta yıla adını veren idareci memurlar için kullanılmaktaydı.³⁰ Girit'te, MÖ 7. yüzyıldan itibaren *kosmoi* adlı memurlar (düzen kurucular) görevliydi. *Timukhoi* (şeref sahibi) da daha erkene dayanan ve *polis* yararına gönüllü olarak yerine getirilen memurluk görevi olmalıydı. Bu memuriyetin varlığı Anadolu'da Teos (Sığacık), Phokaia (Foça), Priene'de (Güllü-

30 Eski Yunan'da en yüksek devlet memurunun yıla adını vermesi *eponymos* olarak adlandırılmaktadır. *Eponym* ya da *eponymos* bir şehre, nehre ya da dağa da adını verebilir. (ç.n.)

bahçe, Söke); Lebedos ve Thasos ile Methymna'da (Lesbos, Midilli) bilinmektedir. Bu memurluk, aynı zamanda Phokaia kolonisi Massalia ve Teos kolonisi Abdera'ya da taşınmıştır. Üst memurlar, Batı Anadolu ile karşısındaki adalarda yer alan bir dizi *polis* gibi Korinthos ve kolonilerinde de önceleri *prytaneis* (birinciler) olarak adlandırılıyordu ve bu tanım aynı zamanda rütbeyi de temsil ediyordu. Tek kişilik memurluğun bir çeşidi de Mytilene'deki (Lesbos) *aisymnetes*'ti (denetçi, önceleri "hakem").

Devlet kurumlarının biçim kazanarak düzenlenmesi aynı zamanda devlet öncesi eski danışma heyetlerinin gelişimini de belirlemektedir. Kuşkusuz böylesi bir "resmileşme" Sparta'nın *gerousia* meclisindeki üye sayısının 30 ile (her iki kral ile birlikte) sınırlandırılması demektir. Benzer sınırlamalar, 30 meclis üyesi ile Girit'te (daha küçük kentlerde 20) ve eski soylular meclisinin "Seksenler" denilen bir kuruma dönüştüğü Argos'ta da vardı. Meclis üye sayısının sabit tutulmasıyla ilgili örneklerden biri de Knidos (Datça) ile Elis'tedir. Bu uygulama, olasılıkla, toplumun üst tabakasındaki adayların bu görev için birbiriyle çekişmelerini kontrol altına almaya ve önlemeye yönelikti. Bazı topluluklarda kalabalık meclisin üye sayısını azaltmak için belirli uygunluk kriterleri getirilmiştir. Örneğin Atina'daki gibi *areopagos* meclisinin yüksek memurluk için şartı kılık kıyafetti.

Klasik Çağ'da Hellen toplumunun özgürlük ve bağımsızlığını simgeleyen halk meclisinin, Eski Yunan tarihinde büyük rol oynadığı şüphesizdir. Demos meclisinin düzenli bir kurum halini almasıyla yurttaşın (*polites*) devletin karar mekanizmasına katıldığı *polis* "demokrasisinin" biçimlenmesi birbirinin ayrılmaz bir parçasıdır. Ancak söz ve karar hakkı ya da resmi işlerde görev alabilme gibi konularda katı sınırlamalar da vardı. Epidauros'ta 180 kişilik bir kurul tam yurttaşlık hakkına sahipti. Massalia'da memur olmak, koloninin kuruluşundan itibaren sınırlamalara tabi idi ve veraset sistemiyle işliyordu. Ancak bu uygulama *Aristoteles*'e göre daha sonra kaldırılmıştır

(*Politika*, 1305b 4 vd.). Benzer sınırlamalar Knidos, İstros ve Herakleia Pontike'de de mevcuttu. Antik kaynaklarda, Anadolu'da Kolophon ve Kyme,³¹ Batı Akdeniz kolonileri (*apoikia*'lar) ile Doğu Lokris'in merkezi Opus'taki tam yurttaşlık hakkına sahip olanların sayısı bin idi. Yunan dünyasındaki devlet teorisiyle ilgili söylemlerde ve siyasi tartışmalarda, oligarşik idarede,³² *demos*'un kısmen yok sayılmasının tehlikeli sonuçlarına daima dikkat çekilmiştir.

Demos'un görevleri, bazı yerlerde, topluluğun idari organlarının kurumsallaşmaya başladığı sıralarda düzenlenmiştir. Bu kentlerde, toplantıların yapıldığı alanlar önemli siyasi kararların alındığı bir "mekân" olarak önem kazanmıştır (örneğin *Büyük Rhetra*'da söz edilen Babyka ve Knakion arasındaki toplantı yeri gibi). Bunun yanı sıra insan iradesi dışındaki egemen güçlere inanış da yeni bir boyut kazanmıştır. Homeros destanlarında görünen şudur ki tanrı lütfunun adil yönettiği sürece birliğin önderiyle (*basileus*) iletildiği inancı hâlâ devam etmektedir. Devlet kurumlarının oluştuğu süreç yoluyla, yönetimle ilgili işler farklı görevleri olan birçok kişiye aktarılmıştır. Örneğin yüksek bir memurun danışma ve halk meclisini de yönetmesi gibi. Ancak *demos*'un tümü ve halkın *demos* meclisinde temsil edilen kısmı, gerektiğinde karar mercii idi ve bu nedenle artık tanrısal güçlerle adeta karşı karşıyaydı fakat bir yandan da tanrıların korumasına ve lütfuna muhtaçtı. Bunun için de dua ve kurban gibi ritüeller doğru biçimde yapılmalıydı. Siyasi bakımdan birlik oluşturan toplulukların kültleri ve tanrıdan yardım diledikleri ritüelleri ortaktır. MÖ 700 civarı ve sonrasında anıtsal boyutlara ulaşan tapınaklar bu birliğin gözle görülür bir ifadesidir ve bilhassa anıtsallıkları sayesinde dışarıdan da kent karakterine sahip yerleşimlerin gözdesi haline gelmişlerdir. Bu gelişimin önkoşulu, kuşkusuz, Myken dünyasının çöküşünü izleyen müteva-

31 Her ikisi de Batı Anadolu kentidir. Kolophon İzmir'in Menderes, Kyme ise Aliağa ilçesinde yer alır. (ç.n.)

32 MÖ 5. yüzyıl ortalarında biçimlenen anayasa kavramlarına göre. (ç.n.)

zı yaşam koşullarının yavaş yavaş aşılmasıydı.

IX. “KARANLIK ÇAĞ” VE ARKAİK ÇAĞ EKONOMİSİ

Myken sonrası Arkaik Çağ’da, Yunanistan’daki küçük toplulukların ekonomik temeli tarım ve çiftçiliğe dayanıyordu. Bu evrede göze çarpan mülkiyet farklılıklarının temelinde yatan nedenleri belirlemek zordur. Bununla ilgili birkaç ipucu, MÖ 8. yüzyılın *Odyseia*’sında verilmektedir. Destana göre, geniş arazileri olan bir mülk sahibi, ekip biçmek üzere yabancıya toprak vererek bağımlılık durumu yaratabiliyordu (*Odyseia*, 18, 357 vd.). Diğer yandan, büyük bir mülk miras taksimiyle de bölünebiliyordu ve bu da varisin sosyal statüsünün düşmesine yol açıyordu. Arkaik Çağ’daki borç esaretinin (alacaklıya bağımlı olma) sonuçları daha ağırdı. Bu uygulama, MÖ 6. yüzyılın başlarında Solon tarafından Atina’da ve daha sonra diğer yerlerde kaldırılmıştır. Genel olarak arazilerin büyüklüğünü gözümüzde büyütmemeliyiz. Thessalia ile Yunan kolonilerinde geniş alana yayılmış büyük araziler alışılmışın dışındadır. Ancak bu, *latifundium*’dan³³ da farklıdır ve toprak sahibi, kendine ait bağımsız güç alanı oluşturamadığı gibi *polis*’in biçimlenme sürecini de etkileyememiştir. Ne var ki bu süreçte *polis* toplumunun önündeki tehlike, MÖ 7. ve 6. yüzyılda bazı gruplardaki güç delisi kimselerdi. Bu kişiler tiranlığı tesis etmek için etraflarındaki yoldaşlarını (*hetairoi*) kullanmışlardır.

33 *Lati fundia* (çoğ.), Roma Cumhuriyet Dönemi’nden itibaren, devletin ya da büyük toprak sahiplerinin tarım ve hayvancılık için kullanılmak üzere kiraya verdiği yaklaşık 0,25 hektarlık arazi ya da çiftlikler. Benzer bir uygulama günümüzde Avrupa ve Latin Amerika’da da görülmektedir. (ç.n.)

Buna karşın Homeros destanlarındaki büyük arazi sahipleri ise gerektiğinde tamir gibi ufak tefek işleri kendileri halleden çiftçilerdi. Kuşkusuz “kapalı ev ekonomisi” yoktu. Uсталık gerektiren işler, o işin erbabına yaptırılıyordu. MÖ 7. yüzyıl civarında Hesiodos’un da tasvir ettiği gibi nalbantların, yaşadıkları yerin çevresindeki kırsal alanda işlikleri vardı. Homeros destanlarının derlendiği sıralardaki ekonomi bir tür “pazarsız ekonomiydi.” Bu tür bir ekonomi, *oikos* beyini demir gibi metal malzemeyi elde etmesi için uzak yerlere gitmeye, ayrıca stoğu olmayan nalbanta silah ya da başka işler için gerekli hammaddeyi sağlamaya zorlamıştır. Ancak Yunan yerleşimleri arasında MÖ 6. yüzyıl sonlarına kadar gelişen geniş bir ticaret ağı sayesinde, ihracata yönelik daha fazla üretim yapılabiliyor ve tüccarlar bazı malları sipariş edebiliyordu. Gelgelelim geniş toprakları olanlar ürünlerini satabilmek için uzak mesafe ticaretine devam etmişlerdir. Toprak mülkiyetinin sosyal statüyü belirleyen bir faktör olarak kaldığı kuşkusuzdur. Tüccarlar, uzak mesafe ticaretinde sağladıkları başarı ve kazanç sayesinde toplumun üst sınıfında yer alsalar da sayıları sınırlıydı ve siyasi bir rolleri de yoktu. MÖ 7. yüzyıl ortalarından itibaren Batı Anadolu’nun Lydia bölgesinden yayılan ve daha sonra MÖ 6. yüzyılda Yunanistan’da da başlayan sikke basımı, Arkaik Çağ’ın sosyal ve ekonomik yapısını aynı derecede etkilememiştir. Arkaik Çağ Yunanistan’ında, seri üretimi arttırmak için işliklerin düzenlenmesine ve malların dağıtımına yönelik somut yöntemlerin olduğu ve buna uygun bir yol izlendiği söylenemez. Ekonomik ve siyasi gücün yer değiştirmesi, ödeme aracı olarak sikkeye geçilmesiyle doğrudan ilişkili değildir. Ancak bu tablo MÖ 5. yüzyılda değişecektir.

Klasik Çağ’a dek süren bu uzun gelişim süreci, daha kapsamlı bir başlık altında değerlendirilmelidir. “Yüzyılın ihtilafı” adı verilen modası geçmiş tartışmaya göre Antik Çağ ekonomisi, Avrupa’da Geç Orta Çağ ile Yeni Çağ’daki ekonomik sistemin “ilkel” bir öncülüdür ve bil-

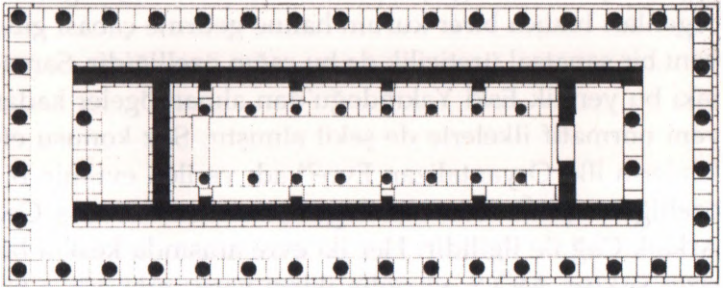
hassa Arkaik Çağ esas alınarak “tarıma dayalı” olarak nitelendirilmektedir. Bu görüş, ekonomik zenginleşmenin savaşı, dahası soyguncu yönünü önemle vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, Antik Çağ’daki kent devletlerinin asker devletlerden ortaya çıktığı; aynı zamanda siyasi “ticaretin” savaş ganimetleri, rant, hammadde ve gıda kaynaklarına erişimin kontrolü ile ilgilendiği fakat ticaret ve üretimin ise büyük ölçüde yabancılarla kölelere bırakıldığı varsayımına dayanmaktadır. Ne var ki ne yaklaşımların karmaşıklığı ne kent devletlerinin oluşumundaki etkenler ne de her bölgede farklı derecede cereyan eden ekonomik yapıdaki değişimler, bu varsayımlar yoluyla anlaşıldığı gibi ikna edici bir biçimde de açıklanamaz. Bu konuyla ilgili karşıt fikri savunanlar ise sorunu modern ekonomi biçimleriyle yorumlamaya çalışmışlar ve aynı zamanda gereğinden fazla vurguladıkları kâr odaklı ekonomik davranışı, “büyük endüstri” ve “fabrika” gibi modern kavramları Eski Çağ’a uyarlamışlardır. Buna karşılık, ekonomik uygulamaların her çağda ve birbirinden uzak bölgelerde çok çeşitli oldukları da unutulmamalıdır. Eski Çağ ekonomisini “ilkel” bir ekonomi biçimi olarak sadeleştirip resmeden veya ekonomik davranış modellerini “kapitalist” ilan eden yaklaşımlar artık geride bırakılabilir. “Karanlık Çağ” ile Arkaik Çağ’da, tarımda geleneksel üretim biçimi hâkimdi, diğer bir deyişle üretici, ürettiğini kendisi tüketiyordu. Fakat buna rağmen, Akdeniz dünyasının ticaret ağı Myken Çağı sonrasında tamamen çözülmemiştir ve prestij simgesi lüks mallara talebin artmasıyla ticaret ve ticari ilişkiler de yoğunlaşmıştı. Diğer bir önemli etken ise ilerleyen bir sosyal farklılaşmaydı. Bu durum özgürlere sınıf atlama fırsatı tanıyordu ve aynı zamanda kazanç odaklı iş alanları yoğunluk kazanmıştı. Bu alanlarda başarı kazanmak Geç Arkaik Çağ’da (her ne kadar MÖ 5. yüzyıldaki hızına ulaşmasa da) prestij elde etmek demekti.

X. ARKAİK ÇAĞ'DA SANAT VE KÜLTÜR

Arkaik Çağ'da, zanaatin her türlüünde üretimin sadece basit bir eylem süreci olmadığı, bilhassa ileri düzeyde bir rasyonel planlamacılık ve inşa tekniğinin ürünü olan anıtsal mimarinin yeni biçiminden anlaşılmaktadır. Eski Yunan vazo resimlerinde Geometrik Üslûp evresinin sona ermesiyle, her alanda hareketli bir evre ve Yunan sanatında da dinamik bir gelişim dönemi başlar. Arkaik Çağ'dan itibaren, kamusal-siyasal alanda toplumsal yaşama yönelik bağlayıcı ve sabit kurallar için gerekli organları hızlıca birer kurum haline getirme çabası gibi, yeni bir sanatsal üreticilik de bu çağın özelliğidir. Sanattaki bu yenilik Eski Yakındoğu'dan alınan öğeler kadar yeni normatif ilkelerle de şekil almıştır. Söz konusu etkenlerin ilki Oryantalizan Evre³⁴ adı verilen evrenin bir özelliğidir (MÖ 700-620). Diğer etken ise bilhassa Geç Arkaik Çağ ile ilgilidir. Her iki evre arasında keskin bir çizgi yoktur. MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısı gibi erken bir evrede Thermos (Aitolia), Eretria (Euboia) ve Samos'taki tapınak mimarisinde yeni bir plan ortaya çıkar. Kutsal alanlara anıtsallık kazandırmayı amaçlayan bu düzenleme -dış duvarları henüz kerpiçten olsa da- tapınakları ev mimarisinden ayırmaktadır. Bu yenilik, MÖ 7. yüzyılda Mısır tapınaklarının örnek alındığı, tapınağı çevreleyen ve yapıya bu yolla anıtsallık kazandıran sütunlu galeri-

34 Eski Yunan sanatında bir üslûp evresi. A. Furtwängler tarafından adlandırılan bu üslûp, bilhassa seramik üzerindeki Doğu etkili motiflerle kendisini gösterir. (ç.n.)

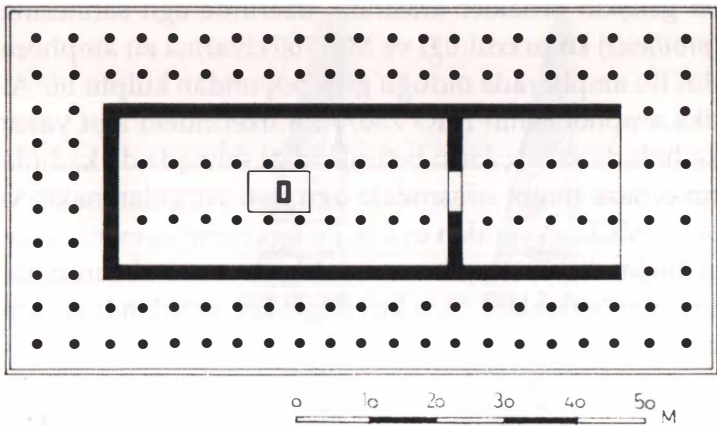
dir (*peripteros*). *Peripteros* planlı ilk tapınakların duvarları henüz kerpiçten, sütunlarla alınlıklar ve çatı ahşaptandı. MÖ 6. yüzyıla geçiş evresinin ardından ise Kerkyra'da, Dor düzenindeki³⁵ devasa tapınağı (alınlığındaki ünlü Medusa bezemesiyle) taştan inşa edilmiştir. MÖ 570 civarında, Samos'un İon düzenindeki Hera tapınağının etrafını çeviren çift sütun sırasıyla (*dipteros*) yeni bir mimari etki hedeflenmiştir. Kısa süre sonra sökülen bu tapınak, MÖ 550 sonrasında başka bir yerde yeniden inşa edilmiştir. Yeni tapınak kesin olarak tarihlendirilememektedir. Aigina'da, MÖ 6. yüzyıldan 5. yüzyıla geçiş evresinde, Yunan öncesi dönemin yerel tanrıçası Aphaia için daha eski tapınağın üzerinde inşa edilen ve alınlık heykeltraşisiyle³⁶ ünlü tapınağın basamaklı kaidesinde (*krepis*) ilk defa kurvatura (dışbükey eğrisellik) kullanılmıştır. MÖ 6. yüzyılda, hatları sütun ve saçaklıklarla belirginleşen tapınakların planları, sözgelimi merkezdeki dikdörtgen yapının boyutları gibi, farklılıklar içeriyordu.

Görsel 8: Olympia'daki Hera Tapınağı'nın planı.

35 Eski Yunan mimarisindeki belli başlı üç mimari düzenden biri. Diğer ikisi ise Aiol ve İon düzenidir. (ç.n.)

36 Herakles ile Yunanların Troia için mücadelesinin betimlendiği alınlık bir zamanlar boyalıydı. Alınlık heykelleri bugün Münih'teki Glyptothek'te korunmaktadır. (ç.n.)

Görsel 9: Samos'taki Hera Tapınağı'nın (Heraion) planı.

Sözkonusu çeşitlilik, uyumlu ölçüleri ve kanonik düzeniyle (6 × 12 sütunlu) Yunan tapınağının adeta kusursuz bir sanat eseri halini aldığı Klasik Çağ'a dek sürer ve Romalılar ile çağlar boyu aktarılan bu düzen prensibi bir standart halini alır.

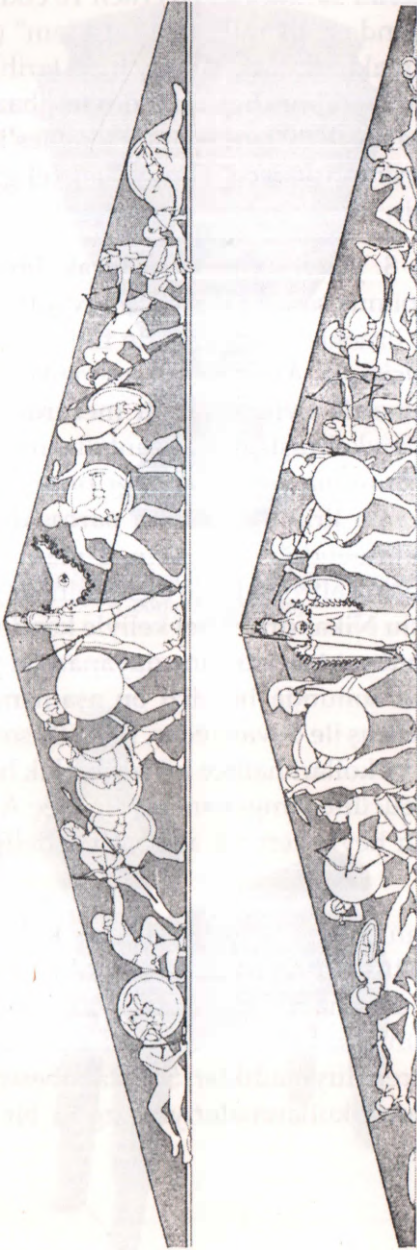
Tapınakların Arkaik Çağ'ın sonunda yaygınlaşması, bilhassa, toplumlar arasındaki (yukarıda da defalarca bahsedilen) etkileşimin önemini vurgulamaktadır. Eski Yunan kentindeki (*polis*) anıtsal mimari, yurttaşlığın bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Eski Yunan vazo resimleri üzerindeki hareketli insan figürleri Myken Çağı'ndan itibaren oldukça sevilen bir motifti. Koşan at gibi sahneler daha çok MÖ 10. yüzyıldan itibaren görülse de "Karanlık Çağ"daki vazo resimleri üzerinde uzunca bir süre yatay şerit, dalga, zikzak, üçgen motifiyle dama tahtası ve haç motifi, daire ya da yarım daire yanı sıra basit ya da süslü meander motifi ön plandadır. Figürlü sahneler, MÖ 8. yüzyılda Orta Geometrik II üslûbundan Geç Geometrik üslûba geçiş evresinde gelişir. Geç Geometrik üslûbun erken evresindeki

en gelişkin örnekler arasında, üzerinde ağıt sahnesinin (*prothesis*) konu edildiği ve MÖ 760 civarına ait amphora'dır. Bu amphorada olduğu gibi, boyundan kulplu bir Attika amphorasının (MÖ 750/735) üzerindeki ağıt yakan kadınlarla savaşçıların betimlendiği sahnede de kadınların cenaze töreni sırasındaki ağıt jesti vurgulanmakta ve bu sembolizm yapılan eylem ile figürlerin işlevini de belirtmektedir. Savaşçıların yer aldığı cenaze alayında ise, soylular (yakınları) ölen kişiyi son kez onurlandırmaktadır.

Sfenks, grifon, khimaira ve hayvanların hakimesi gibi Doğu'ya özgü motiflerin yanı sıra bronz döküm (boş döküm) ve fildişi oymacılığı gibi yeni teknikler de Doğu'yla ilişkilerin yoğunlaştığını ve Yakın Doğu'nun gelişkin kültürleriyle teması sayesinde edindiği yeni fikirlerin oluştuğunu desteklemektedir. Oryantalizan ve bilhassa Arkaik üslûptaki vazo resimlerinin tasvir zenginliği, daha çok aristokratların olmak üzere Eski Yunanların yaşamı, işleri ve özellikle düşünce dünyasını anlamak için paha biçilmez birer belgedir. Mitoloji ve kahramanlar dünyası, dövüş, spor, av ve *symposion*'lar³⁷ özellikle ressam ve eserlerine ilgi duyan çağdaşlarının anlayış ve değerler bütününe yansıtmaktadır.

37 Eski Yunan kültürünün önemli bir geleneği olan symposion, erkeklerin bir araya gelerek birlikte şarap içtiği ve sohbet ettiği şölendir. (ç.n.)

Görsel 10: Aigina Aphaia Tapınağı'nın alınlık kabartmaları.

Doğu motiflerini barındıran en erken ve etkileyici plastik örnekler arasında, Lefkandi'deki "at adam" (*kentauros*) figürini yer almaktadır. MÖ 900 civarına tarihlenen ve pişmiş topraktan yapılmış figürinin dövuşe hazır vaziyetteki duruşu, yaklaşık 200 yıl sonra, Herakles'in bir *kentaur* ile mücadelesinin işleneceği bronz heykel grubunun habercisi gibidir.

MÖ 9. ve 8. yüzyılda pişmiş toprak, bronz ya da fildişinden yapılmış sayısız insan ve hayvan figürinlerinin en etkileyici örneklerinden biri de fildişinden çıplak bir kadın heykelciğidir. Atina'daki Kerameikos nekropolünde, Geç Geometrik Evre'ye ait bir mezarda ele geçen bu eser, Yunan heykeltraşisinin Oryantalizan evresine işaret etmektedir. Bununla ilgili bir diğer örnek ise Samos'ta, fildişinden ve bir lirin figüratif bir parçasıdır. Dans eden bir gencin betimlendiği bu figürin, Yunan heykel sanatının ilk aşamasına ait yeni ifade biçiminin, doğal boyutlardaki "Samoslu Nikandre"³⁸ heykeliyle kendini gösterdiği bir zamana aittir. Mısır etkisine dayanan bu yeni gelişim, MÖ 7. yüzyıl sonunda bir dizi ön aşamanın ardından, anıtsal heykeltraş ile devam eder. MÖ 600 sonrasında, bir bacağı önde ve kolları hafifçe kıvrık, çıplak heykeller ideal erkeği ve gücünü simgelemektedir. Geç Arkaik Çağ'ın giyimli kadın heykelleri ise ağırbaşlı sadeliği sembolize etmektedir.

Yunanların kuzey Sami alfabesini kullanmaya başlamaları, kültür tarihi bakımından oldukça önemlidir. Bu alfabeye dayanarak geliştirilen yazı sisteminde hem ünsüz hem ünlüler kullanılabiliyordu. Yunanların kendi dillerinde gerek duymadıkları Sami alfabesindeki ünsüzleri ünlü olarak kullanmalarıyla özgün bir yazı ortaya çıkmıştır.

38 Delos'ta, tanrıça Artemis'e adanmış bu heykel MÖ 7. yüzyılın ikinci çeyreğine aittir. (y.n.)

Görsel 11: Attika'dan bir amphora üzerinde ağıt ve cenaze alayı sahnesi (Geometrik Dönem).

Görsel 12: Lefkandi'den "at adam" figürünü.

Bu yazının MÖ 2. binyıl sonlarında ve daha uzun bir sü-
eçte biçimlenmiş olabileceği konusu tartışmalıdır. Sözü
edilen bu yenilikler daha çok MÖ 800 civarı ya da 8.
yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir. Çok sayıdaki
harf varyantlı çeşidi kısa sürede yayılan Yunan alfabesi,
büyük Yunan edebiyatının gelişimi için vazgeçilmez bir
gereklilikti.

Eski Yunan destanları çoğunlukla, izleri silinmiş
kahramanlar dünyasından insan manzaralarıyla haya-
li olayları resmeder. Diğer yandan ise, MÖ 8. yüzyılın
toplumsal yapısı gerçeğe yakın bir biçimde yansıtılır ve
toplumdaki her sınıfın yaşamından motifler -münferit ve
kalabalık sahneler halinde- sunulmaktadır. Ozanlar, yü-
celtmek arzusuyla “en önde ve en iyi” (*İlyada* 6, 208) ol-
mayı amaçlayan kahramanların güç ve yiğitlik (*arete*) ide-
alini stilize bir yaklaşımla ele almazlar. Aksine, *İlyada*’da
(16, 830 vd) en yüksek rütbeli bir “aristokratın” ordusu
ile yerleşimini esaretten korumak amacıyla bizzat görev
alması yüceltilmektedir. Destandaki durum, Eretria’nın
(Euboia) batı kapısındaki arkeolojik bulguyla benzeşir.
Eretria’da, merkezi bir konumdaki aile mezarı üzerinde
MÖ 680 civarında bir *heroon* inşa edilmesiyle; önceleri
önemli kimselerin mezarlarında akraba ve yakınlarının
katıldığı törenler, biçim kazanmakta olan *polis*’in heros
kültü çerçevesinde düzenlediği törenlere dönüşmüştür.
Epik manzumelerde en üst yöneticinin, dostça ilişkilerin
yürütüldüğü bir topluluğa saldırması ve aynı zamanda
kendi topluluğuna zarar vermesi de, sözgelimi *İlyada*’da
anlatılan (12, 210 vd.), kendi bildiğini okuyan ve bu ne-
denle büyük hata yapan savaş komutanları gibi, eleşti-
rilmektedir (*Odyseia*, 16, 424 vd.). Ne var ki destanlarda
resmedilen savaş, dehşetli sahneler ve sonuçlarının Doğu
motiflerini barındırdığı da belirtilmelidir.

Görsel 13: Samoslu Nikandre'nin adağı Artemis Heykeli ve Attika'dan kouros heykeli.

Hesiodos'un *Theogonia*'sında da (MÖ 700 sıraları), tanrı krallar sıralamasında Eski Yakın Doğu geleneklerine işaret edilmektedir. Hesiodos'un *İşler ve Günler* adlı eseri ise, "devlet öncesi" Boiotia'sında sıradan insanın yaşamını konu alan önemli bir kaynaktır.

Arkaik Çağ liriği, çeşitli türleriyle son derece geniş bir yelpaze sunmaktadır. Örneğin olasılıkla MÖ 6 Nisan 648'de meydana gelen bir güneş tutulmasına da tanıklık eden Arkhilokhos, eserinde kendisini savaş tanrısının hizmetkârı olarak tanımlayarak paralı bir asker olarak savaş serüvenlerini, *symposion*'ları ve aşklarını anlatır. Kallinos ise MÖ 650'lerde, olasılıkla bir *symposion*'da ona eşlik eden genç erkeklerin, Kimmerlerin saldırdığı Ephesos'a yardım etmelerini ister. Tyrtaios, MÖ 7. yüzyılın sonunda Spartalı askerleri savaşta disipline çağırır ve ödül olarak Messenialıların bereketli topraklarını vaat eder. Atinalı Solon ise, MÖ 600 civarı ve sonrasındaki kriz sırasında yurttaşlarına barış çağrısında bulunur ve büyük şiirinde daha sonraki reformlarını anlatır. Alkaios da aynı tarihlerde, Mytilene'deki (Lesbos, Midilli) aristokrat grupların (*hetairiai*) değişken güç mücadelesini resmeder. Ne var ki Sappho'nun güzellik, gençlik, şenlikler kutlamalarının yanı sıra koruması altındaki genç kadınların zarif yaşamı ve vedalarıyla ilgili şiirleri, yukarıdaki örneklere zıtlık içindedir. Theognis'e atfedilen şiir derlemesinde ise toplumsal sorunlara, siyasi çekişmelere, yükselen yeni sosyal sınıflara ve ayrıca MÖ 6. yüzyılda Megaralı seçkinlerin *symposion* geleneğine değinmektedir.

MÖ 6. yüzyıl ortalarında Keos Adası'nda doğan Simonides ise farklı dünyalar arasındaki bir gezgin gibi, *epinikion*'lar (galipler için yazılan şarkılar) ile kült ilahileri kaleme almıştır. Simonides, Peisistratlar (Tiran Peisistratos'un ardılları) zamanında Atina'da aktifti ve Pers Savaşları sonrasında geri döndüğü bu kenti bambaşka bir durumda bulmuştu. Thebaili ozan Pindaros'un eseri de Geç Arkaik Evre sonrasına işaret etmektedir. Pindaros,

Syrakusai Tiranı I. Hieron'a övgüsünde siyasi deneyimleri genelleştirerek bir *polis*'in önemli unsurlarının ya monarşi ya da gözüpek bir halk veya "bilgeler" (aristokrat sınıfın temsilcileri) olduğunu yazar. Ancak bu genelleme, yasa sınıflandırmasıyla ilgili bir taslak amacı gütmekten uzaktır.

Genel olarak, Arkaik Çağ Yunan şiiri, dönüşüm sürecine yön veren ve devinim kazandıran etkenlere dair bilgiler sunmaktadır. Bu süreçte *polis*'in devlet statüsü belirgin bir biçim kazanmış ve aynı zamanda dönemin henüz oturmakta olan kurumlarındaki yönetici sınıf içinde yapısal değişimler meydana gelmiştir. Yerleşimlerin henüz "kent devleti"ne dönüşmediği Homeros destanlarında, yerleşim liderinin (*basileus*) yoldaşları (*hetairoi*), toplumun önde gelenleri arasında sayılıyordu ve orduyla halk meclisinin kararlarına yön vererek *basileus*'u destekliyorlardı. Meclis ve halk meclisi düzenli birer kuruma ve bir kişiye bağlı liderlik makamının memuriyete dönüşmesine karşın, *hetairoi*'un seçkin çevresine ait olmak meclise ya da lider adaylarının grubuna kolayca kabul edilmek anlamına gelmiyordu. Fakat olasılıkla, *demos* başkanına yakın bir çevre oluşmuştu ve üst sınıf içinde, bilhassa *symposion*'larda bir araya gelen "ayrıcalıklı" bir topluluk da bulunuyordu. Bu *symposion*'larda Solon'un *Elegia*'sı ezbere okunur ve tartışılırdı.³⁹ Bu bakımdan, bu tür özel buluşmaların toplum odaklı bir işlevi de vardı. Bu aristokrat grupların bir araya geldiklerinde güç, nüfuz ve mevki uğruna çekişen *hetairai*'a karşı mücadele yolunu görüştükleri de şüphesizdir. Bu nedenle, Arkaik Çağ'daki *symposion*'larda sosyal bağlar da güçlenmiştir. Ancak *polis* organlarında etkili olmak isteyen aristokratlar, hedef ve eylemlerinin *demos*'un geniş kitlesinde yankı uyandırabilmesi için çaba sarf etmek zorundaydılar. *Hetairai*'ın, ayrıcalığına rağmen yurttaşlık bakımından diğer sınıflarla arasında keskin bir çizgi yoktur. Çünkü yurt-

39 Eski Yunan lirığının destansı bir biçimi. Burada sözü edilen *Elegia*'da ise Solon eski düzeni (*eunomia*) anmaktadır. (ç.n.)

taşlar *phyle*, *phratia* ve diğer toplumsal organların yanı sıra bilhassa *polis*'in tanrısı ve kısmen de *genos*'un aynı kült etrafında toplanmak suretiyle birbirine bağlıydılar. *Polis*'in dini-siyasi topluluğunun en büyük parçası olan *phyle* aynı zamanda, *eponymos* (isim veren) kahraman olarak kabul ettikleri ortak ata üzerinden dinsel bir birliği de oluşturmuyordu. *Phyle*'nin, Arkaik Çağ'da, Solon'un kurduğu Dört yüzler Meclisi üyelerinin belirlenmesi gibi siyasi işlevleri de vardı. *Phratia*'nın, Atina'daki önemli görevi ise Zeus *Phratios* ve Athena *Phratia* başta olmak üzere, *phratia* tanrılarının kültüne özgü uygulamaların yerine getirilmesiydi. Bunların dışında *phratia*, çocukların meşruluğu konusunda karar mercii olduğundan, *phyle* gibi yurttaşlık düzenlemesiyle ilgili önemli bir siyasi işleve de sahipti.

Polis, kült tekeli elinde bulundurmadığından, çok sayıda birliğin sorumluluğundaki birçok özel ve yerel kültü hiçbir zaman birleştirememiştir. Bu birliklerin görevleri hakkında en çok bilinenler Atina'daki *genos*'un yerine getirdiği görevlerdir. Ayrıca ritüel geleneğini nesilden nesle aktaran rahip aileleri ya da rahip toplulukları da *genos* olarak kabul ediliyordu.

Arkaik Çağ'da, Olympos'un -kısmen Zeus etrafındaki- Yunan tanrıları *polis* birliği için oldukça önemliydi. Bu tanrıların özellikleri, güç ve imgeleriyle ilgili düşüncelerin biçimlenmesinde Homeros ve döneminin ozanları yanı sıra Hesiodos da belirleyici olmuştur. Eski Yunan şiirinde tanrılar, adeta insana özgü niteliklerin ve davranışların arketipi olarak karşımıza çıkar; öte yandan, her topluluğun yöresine göre şekillenen birer koruyucu tanrıdırlar. Tanrılara sunulan kurban ve adak hediyeleri de onların özelliklerine uygun olarak yapılmıyordu.

Arkaik Çağ'da gittikçe önem kazanan gizem kültürleri, *polis*'te tapılan tanrılar dışında özel bir dini olguydu. Gizem kültürlerine katılım için sadece ritüellerin gizli tutulması gerekiyordu ve belirli bir sınıfa ya da *polis*'teki her-

hangi bir topluluğa aidiyet şartı yoktu. Gizemlere kabul edilenlere öteki dünyada daha iyi bir yaşam vaadi, bu gizem kültlerini oldukça cazip kılıyordu. Arkeolojik veriler yoluyla MÖ 8. yüzyıla dek izlenebilen Eleusis kültüründe, gizemlere katılmak isteyenler “kutsal ışığın” bir parçası olmayı umuyorlardı.

Tragedia,⁴⁰ Geç Arkaik Evre’den itibaren Atina’daki kültürün bir parçasıydı ve ilk olarak 61. Olympia Oyunları’nın ilk üç yılından birinde (MÖ 536/35-533/32), İkarialı ozan Thespi’s’in Büyük Dionysos şenliklerinde ilk kez oynadığı dramasıyla bilinmektedir. Aristoteles, Thespi’s’in, yuvarlak bir alanda (*orkhestra*) dans ederek şarkı söyleyen koronun karşısına bir oyuncu koymasıyla, tragedia’nın basit bir kült dansından klasik bir üçlemeye (*trilogia*) dönüşmesinde önemli bir adım attığını düşünmektedir.

Eski Yunan felsefesinin MÖ 600 sıralarındaki başlangıcı, beşeri bilimler ve bilim tarihi bakımından son derece önemlidir. Evrenle ilgili yeni düşüncelerin geliştiği sıralarda Solon, siyasi krizin üstesinden gelmeye yönelik fikirlerini şiir biçiminde kaleme almıştır. Solon’un, siyasi düşüncede neden-sonuç ilişkisini kavrayarak, toplumsal huzursuzluğun sebeplerini bu yolla çözümlemesi gibi, evreni mitolojik olaylarla açıklama yolunun geride bırakılması da evrenin oluşumuyla ilgili fikirlere yönelik ilk adımdır. Solon’un, siyasi huzursuzluklarının nedenleri ve tehlikeli sonuçlarına karşı halk üzerinde uyarıcı bir etki hedeflediği şüphesizdir. Buna karşın felsefenin temelini belirleyen bu düşünsel uyanış ise herhangi bir pratik amaç gütmmez. Ancak MÖ 600 sıralarında Miletos’ta ortaya çıkan doğa felsefesinin akılcı ilkeleri, Mısır ve Mezopotamya kökenli matematiğe ve yönetime dayalı pratik olmadan pek mümkün değildi. Eski Yakın Doğu kökenli “bilgi” dışında “felsefi soru” da belirleyici bir adımdır. Örneğin Aristoteles’e göre neden olan şey varlık idi (*Me-*

40 Tanrı Dionysos şerefine kutlanan şenliklere dayanan edebi tür, trajedi. *Tragoidia*, Yunancada “keçi şarkısı” anlamına gelmektedir (ç.n.)

tafizik, 1025b 1-2). Aristoteles, ilk düşünürlerin maddenin yapısındaki (*en hyles eidei*) varlığın temel ilkelerini bulduğunu bildirmektedir (*Metafizik*, 983 b 7-8). Bu düşünürler her varlığın nereden geldiğini ve nihayetini açıklamaya çalışmışlardı. Aristoteles ise bu düşünürlerin ortaya koyduğu varlığın temel ilkesini “öge” (*stokheion*) olarak adlandırmaktadır. Miletoslu filozoflara göre, varlığın kalıcı ögesi *physis*’tir. Maddenin temelindeki bu öge Thales’e göre su, Anaksimandros’a göre “sınırsız şey” dir (*apeiron*) ve Anaksimenes’e göre ise havadır. İlk başlangıç sudur çünkü su sıvı olabildiği gibi, katılaşabilir (buz) ve buharlaşabilir de. Görünüşe göre Anaksimandros da bu olasılıklar sebebiyle, varlığın temelinde sonsuzluğu görür. Bu yaklaşım da *physis*’in ilk başlangıcını hava olarak kabul eden Anaksimenes’in varsayımının ön şartıdır. Herakleitos da bu varsayıma meyillidir ve *physis*’in özünde ateşi görür. Ateşin yanması ve sönmesi dengeli bir biçimde birbirini izler ve bu da Herakleitos’a göre her şeye hâkim olan *logos*’tur ve ayrıca “şeyler” ile “olanın” akışındaki uyumu sağlayan bir mantık ilkesidir. Buna karşılık *Parmenides*, “olanın” “başlangıcı” (*arkhe*) ve “nihayeti” yanı sıra ilk defa varlık (*to on*) olarak adlandırdığı ve ona göre “şeylerin” akışında kalıcı varlığı temsil eden bir temel ilke daha öne sürer.

MÖ 6. yüzyılın sonunda, Kroton’da (Güney İtalya) tarikat benzeri bir okulun kurucusu olan Pythagoras’ın ruh göçü öğretisi ve özgün sayılar sembolizminden ötürü Geç Arkaik Çağ filozofları arasında özel bir yeri vardır. MÖ 500 civarında Miletoslu Hekataios ile Krotonlu Alkmaion’un (doğa filozofu ve olasılıkla hekim) öğretileri ise tamamen farklıydı. Hekataios’un *Yeryüzünün Tasviri* adlı eseri, hazırladığı dünya haritasının bir tür yorumudur. Kıyılarla ilgili bilgiler içeren kılavuzdan da (*Periploi*) yararlandığı bu eserinde başka halkların töre ve adetleriyle kurumlarına da değinir ve Mısır’ı anlattığı bölümden, daha sonraları Herodotos da yararlanmıştır. Hekataios, *Genealogiai* adlı eserinde ise *heros*’ların “tari-

hini" ele alır ve aynı zamanda Yunan mitlerini akılcı bir biçimde eleştirerek Yunan kahramanlık çağını gülünç olarak tanımlamaktadır. Hekataios, Yunan tarih yazımının başlangıcını önemli ölçüde etkilemiştir. Alkmaion ise, sağlığın ön şartının insan vücudundaki güç dengesi olduğunu savunarak kendine has bir "tıp teorisi" ortaya koymuştur. Bu teori Alkmaion'un yaşadığı döneme hâkim siyaset dağarcığından aldığı birbirine zıt *isonomia* (denge) ve *monarkhia* (mutlak hakimiyet) sözcüklerini, hastalık ve sağlık için mecazi anlamda kullanması bakımından önemlidir.

XI. ERKEN TİRANLIK VE ORTADAN KALDIRILMASI

Myken krallık sisteminden Klasik Çağ'ın kent devletlerine giden uzun süreçte tiranlık, MÖ 7. yüzyıl ortalarından MÖ geç 6. yüzyıl arasındaki evrede sapılan çıkmaz bir yol gibidir. Tipolojik yönden bakıldığında, yönetimin zorla ele geçirildiği tiranlık monarşinin devamı gibi görünmektedir. Ne var ki eski Myken krallarıyla ilgili anımsamalar gerçekten uzaktı ve Yunanistan'da gerek "Karanlık Çağı"nda gerekse Erken Arkaik Evre'de tiranlara örnek olabilecek güçlü bir monarşi modeli yoktu.

Arkaik Çağ'da tiranlık, her şeyden önce, devlet öncesi koşulların Yunan toplumundaki örgütlerin kurumsallaşmasıyla aşıldığı önemli bir evrede, statü sahibi rakip "aristokratların" çekişmesi çerçevesinde değerlendirilmelidir. Köklü bir dönüşümün yaşandığı bu evrede, Kıta Yunanistanı ile Küçük Asya'yı içine alan Ege Havzası'ndaki Yunan yerleşimlerinde 30 civarında tiran yönetimi ortaya çıkmıştır. Pers hâkimiyeti altındaki Yunan kentlerinde gücü elinde tutan tiranlar, Pers kralının vassalları gibi hareket ediyorlardı. Bunlara, Sicilya ve Güney İtalya'nın Yunan yerleşimlerindeki birkaç tiran daha eklenebilir; ancak buralardaki tiranlık MÖ 5. yüzyılın başlarından itibaren uzunca süre önemli bir siyasi güç halini almıştır. Böylelikle, Arkaik Çağ'da tiranlık yaygınlık kazanmamıştır; daha çok Kıta Yunanistan'ında, yüksek memurluk için adayların çok olduğu zamanlarda ve rekabetin sert çekişmelere yol açtığı büyük kentlerde varlığını sürdürmüştür. Aristoteles, küçük kentlerde -seyrek nüfus nedeniyle- birden fazla resmi görev için az sayıda kişinin görevlendirilmesi gerektiğine işaret eder ve şöyle

sorar: Aksi halde bunların yerini kimler doldurur? (*Politika*, 1299 b, 1 vd). Aristoteles, öncelikle kendi döneminin küçük kentlerinde makam hırsının daha kolay aşıldığını aktarmaktadır. Aristoteles'in bu değerlendirmesini Arkaik Çağ'a uyarlamak zordur ve bu dönemdeki tiranlık sistemini anlamak için göz önünde bulundurulması gerekli birkaç nokta daha vardır. Tiranlığın erken evresinde kurum halini alan idari görevler de nispeten yeniydi. Soylu sınıfındaki hırslı kimseler bu görevlere geldiklerinde, büyük ya da küçük topluluklarda son derece saygınlık kazanıyorlar ve nüfuzlarını arttırıyorlardı. Bu resmi görevlerin kapsamı henüz birbirinden tam anlamıyla ayrılmamıştı ve bu nedenle daha büyük hareket alanı sağlıyordu. Klasik Çağ'ın -bilhassa Atina demokrasisindeki- iyi düzenlenmiş resmi kontrol sistemi ise henüz Arkaik Çağ *polis* halkının hayal gücünü aşıyordu. Ancak MÖ 7. yüzyıl sonlarında bu alanda bir şeyler yapma zorunluluğunun doğduğu, Dreros'taki (Girit) *kosmos* makamının daha sık kontrol edilmesine yönelik daha önce sözü edilen karardan anlaşılmaktadır. Dreros'ta bu konuya karşı gösterilen duyarlılık, en yüksek makam uğruna büyük rekabetlerin küçük kentlerde de olabileceğini düşündürmektedir. Fakat büyük kentlerdeki rekabet mücadelesi daha tehlikeliydi çünkü buradaki her tiran adayı, vaat ve türlü demagoji yoluyla daha çok taraftarı harekete geçirerek güçlenme potansiyeline sahipti. Ayrıca, dönemin henüz küçük bir topluluk özelliğine (İng. *face to face society*) sahip "kırsal kentleri" hâlâ bir miktar geri kaldıkları tarıma bağımlıyken, tiranlık sistemindeki karmaşık ekonomik yapıyla kâr güdümlü tutumların daha büyük yerleşimlerde geliştiğine de dikkat edilmelidir. Tiranlık olarak sınıflandırılan hâkimiyeti elde etmenin ilk şartı -her kimden oluştuğuna bakılmaksızın- güvenilir ve güçlü bir yandaş topluluğun varlığıydı.

Bunun en iyi örneği Korinthos, Sikyon ve Atina'da büyük boyutlardaki iç kargaşalarla sonuçlanan tiranlıktır. Korinthos'a, MÖ 7. yüzyılın ilk yarısında (iddiaya göre

MÖ 8. yüzyıl ortasında krallığın devrilmesinden sonra Bakhiadlar sülalesi hâkimdi. Yaklaşık 200 kadar ayrıcalıklı aileden oluşan ve her yıl *basileus* ile *prytanis* (birinci, ilk) adlı yöneticiyi belirleyen Bakhiadlar, MÖ 660'tan sonra Kypselos tarafından ortadan kaldırılmıştır. Annesi Bakhiad sülalesine dayanan Kypselos, bir defa *polemarkhos* (başkomutan) olmuştur. Kypselos'un, görevini büyük bir yardımseverlikle yerine getirdiği, kendisinden önceki yöneticilerin uyguladığı para cezalarını geri ödediği bildirilmektedir. Kypselos'un icraatıyla ilgili ve ikna gücü az olan bu bilgiler olasılıkla daha geç bir dönemde kurgulanmıştır ve bu bilginin "mucidine" göre ılımlı bir idare, hâkimiyet için bir basamaktır. Eğer Kypselos gerçekten *polemarkhos* olduysa makamı, isminden de (başkomutan) anlaşıldığı gibi daha çok ordu ile ilgiliydi. Ancak kesin olan şudur ki, sahip olduğu sosyal konum, ona Bakhiadları güç kullanarak etkisiz hale getirmesini sağlamıştır. Bununla birlikte, Kypselos taraftarlarının toplumun orta sınıfındaki *hoplitai*'dan oluştuğu pek söylenemez. Chigi Vazosu üzerindeki tasvirde de görüldüğü gibi *hoplites*'lerin uyguladığı *phalanks* taktiği, MÖ 650 sıralarında henüz deneme aşamasındaydı. Bu nedenle, Damaskoslu Nikolaos'un da aktardığı gibi Kypselos taraftarları, her kesimin nefret ettiği Bakhiadlar'a karşı harekete geçmekte kararlı olan ve olasılıkla aynı sınıfa ait oikos veya arazi sahiplerinin oğulları (örneğin Kypselos) *hetairai*'dan ve bunların çevrelerindeki çiftçilerden oluşuyordu.

MÖ 650'den önce, Sikyon'da Tiran Orthagoras'ın yükselişiyle ilgili aktarılanların doğru olup olmadığı bilinmemektedir. Orthagoras'ın yönetimi ele geçirdiği sırada askerlikle ilgili resmi bir görevde olduğu bildirilmektedir. Fakat bu durumda da *polis*'teki en üst idarenin o dönemde düzenli olarak ve bir yıllığına işgal edilen bir makam olup olmadığı sorusu akla gelmektedir. Sözü edilen dönemde, Sikyon'daki iç huzursuzluk olasılığı da göz önünde bulundurulmalıdır. MÖ 6. yüzyıl ortalarına kadar varlığını sürdürebilen tiranlığı görünüşe göre bu

tür huzursuzluklar sarsmıştır. Bu tiran sülalesinden (Orthagoritler) gelen Kleisthenes, aynı ismi taşıyan Atinalı reformist Kleisthenes'in anne tarafından dedesidir. Sikyonlu Kleisthenes, MÖ 6. yüzyılın 3. çeyreğinde iki soylu grubunu birleştirerek hâkimiyetini pekiştirmiştir.

Atina'da, Peisistratos'un tiranlığa giden yolu ise zor ve değişken idi. Tiranlık, burada da rekabet halindeki soyluların erk mücadelesine dayanıyordu. Peisistratos, Atinalıların komutanı olarak Salamis Adası'nı Megaralılar'a karşı savunmasıyla büyük saygınlık kazanmış ve Atina'da kontrolü elinde tutan Lykurgos ile Megakles önderliğindeki rakip iki *hetaira* grubuyla çekişmeler esnasında, küçük bir soylu grubunun lideri olarak akropolisi kuşatmış ve *polis*'in hâkimiyetini ele geçirmeye çalışmıştır (MÖ 560 civarı). Ne var ki rakiplerinin güç birliğine karşı geri çekilmek zorunda kalmıştır. Birkaç yıl sonra Megakles ile ittifak yapan Peisistratos tuhaf planının ardından Atina'da kısa süreliğine tiran olmuştur. Peisistratos Atinalıları etkilemek için baş tanrıça Athena kılığına giren iri yarı bir kadınla kente girmiştir. Yakın Doğu'daki taht törenlerinin taklit edildiği bu planla, tanrının seçtiği adil ve düzen sağlayan bir hâkimiyetin propagandası yapılmıştır. Daha sonra, ailevi nedenler yüzünden Megakles ile düşman olan Peisistratos Attika'yı terk eder. Bunu izleyen on yıl içinde Trakya'da, Strymon'un doğusundaki altın ve gümüş madenleri sayesinde büyük servet elde eden Peisistratos, Yunan soylularıyla ilişkilerini kuvvetlendirir ve paralı askerleriyle MÖ 546 civarında Atina'ya geri döner. Peisistratos, hâkimiyetini kalıcı kılmak ve oğullarına devredebilmek için, Atinalı yurttaşların silahlarına el koyar ve kenti yöneten karşıtlarını etkisiz hale getirir.

Tiranlar ve tiranlık sistemi, elbette sadece yönetici sınıf içindeki rekabet ve güç mücadeleleriyle açıklanamaz ve bu konuda toplumsal gerginliklerin rol oynadığı da kuşkusuzdur. Megaralı Theagenes'in MÖ 640 sıralarında ya da sonrasında, üst sınıftaki rakiplerine karşı taraftar-

larını arttırmak için yoksul köylülerin öfkesinden yararlanıp yararlanmadığı, Aristoteles'in verdiği ipuçlarına rağmen (*Politika*, 1305 a 21-26), kesinlik içermez çünkü MÖ 4. yüzyılda, bu konuyla ilgili güvenilir kaynak yok denecek kadar azdır. Ozan Alkaios ise Mytilene'de, MÖ 600 dolaylarında soyluların kanlı mücadeleleri sonucunda tiranların başa geçtiğini, *demos*'un bir bölümünün açlık ve sefalet içinde olduğunu bildirmektedir. Solon, tiranlığa karşı uyarılarına, dirlik ve düzenin (*eunomia*) geri getirilmesiyle ilgili tavsiyelerine ek olarak Atinalıların yoksullaştığına ve kısmen borç esareti altında yaşadıklarına hararetle dikkat çeker. Çünkü ağır toplumsal krizler, tiranlığa yol açan olay ve gelişmelerin bir parçası olabilmektedir. Kuşkusuz yoksulun ve ezilenin gerçek temsilcisi tiranlar değildi ve popülist siyasetleri nedeniyle kalıcı bir başarı elde edemiyorlardı. Arkaik Çağ'daki tiranlıkla ilgili bilgi veren kaynaklarda, tiranların bilhassa yoksul kesime yönelik ve ekonomik krizlere karşı önlemleri kapsayan esaslı bir sosyal politika izledikleri bildirilmektedir. Köklü bir toprak reformu ve arazilerin yoksul çiftçiler arasında paylaştırıldığı da bilinmemektedir. Arkaik tiranların hedefleri yeni bir toplumsal yapı olmadığı gibi tiranlar, soylular sınıfının işbirliğine muhtaç oldukları için hâkimiyetleri altındaki *polis*'te toplumsal eşitliği sağlayacak durumda da değillerdi. Çünkü idari görevler sadece soylular sınıfına aitti ve göreve son verilmesi ya da yerine tamamen yeni bir idari yöntemin uygulanması imkânsızdı. Tiran karşıtı soyluların mülklerine el koyularak sürgüne yollanmalarının nedeni toplumsal dengenin sağlanması değildi. Asıl amaç, kente hâkim güç sahipleriyle tiranların egemenliği için olası tehlikenin etkisiz hale getirilmesiydi. Aynı zamanda, *demos*'un büyük bir bölümüyle tiranlar arasında kalıcı bir işbirliği de gelişmemiştir. Bir tiran, yoksulların "sözcüsü" gibi soylu sınıfının seilmeyen bir temsilcisine zaman zaman haddini bildiriyormuş gibi görünse de kısa süre sonra tiranın asıl amacının -korumaları ve paralı askerleri için vergi toplamak gibi- kendi çıkarları olduğu anlaşılıyordu. Elbette bu ta-

lepler hoşnutsuzlukla yerine getiriliyordu. Aristoteles'in atfedilen *Atinalıların Devleti* (*Athenaion Politeia*, 16, 6) adlı kitabında geçen bir açıklama önemlidir: Yoksul bir çiftçi, tiran olduğunu bilmediği Peisistratos'a ağır vergilerden yakınır. Ne var ki aynı kitapta Peisistratos'un tiranlık rejimi (Bölüm 16, 7) "altın çağ" yakıştırmasıyla yüceltilmektedir. Diğer yandan, oğullarının baskıcı yönetimiyle zıtlığı vurgulansa da tiranlık rejiminin çoktan yozlaştığı belirtilmektedir ve bu nedenle de Peisistratos'un tiranlığı hakkındaki bu olumlu düşüncelerin doğruluk değeri pek yoktur. Korinthos Tiranı Periandros'un (Kypselos'un oğlu ve ardılı), MÖ 3. yüzyılda Smyrnalı Hermippos tarafından yedi bilgeden biri sayılması da kuşku duyulması gereken bir bilgidir. Çünkü Hermippos, Hellenistik hükümdar imajından etkilenmiş olmalıdır. Kuşkusuz, tiranların yapı faaliyetleri hakkındaki olumlu düşünceleri de görecelidir. Bu durum, bilhassa Atina kenti örneğinde belirginlik kazanmaktadır. İnşa faaliyetlerinin tiranlar zamanına tarihlendirilmesi birkaç yönden tartışmalıdır. Sözelimi İlissos (Atina) bölgesinde yer alan anıtsal Zeus Tapınağı inşasının Tiran Peisistratos zamanında mı planlanmaya başladığı sorusu cevapsızdır. Ephesos'taki Artemis Tapınağı ya da Samos'taki Heraion'a denk olan bu kutsal alanın inşa çalışmaları başladıktan birkaç yıl sonra durdurulmuş ve yapı bitirilememiştir. Buna karşın, Atina'da Geç Arkaik Çağ'da su dağıtım sisteminin kurulması son derece yararlı bir girişimdir ve büyük bölümü MÖ 510'da tiranlığın ortadan kaldırılmasından önce tamamlanmıştır. Atina akropolisindeki erken evre Athena Tapınağı olasılıkla MÖ 520'li yıllardan itibaren yenilenmiştir. Kısacası Atina'da Peisistratos ve oğullarının inşa faaliyetleri, elbette tiranların aristokratlara karşı üstünlüğünün ve gücünü meşrulaştırma çabalarının bir ifadesidir. Çünkü kamu yapıları -bilhassa tapınak ve sunaklar- polis kimliğinin simgesi, kültlerse siyasi birliğin "hayali" varlığının garantisiydi. Kült şenlikleri ve kutsal alanlar yoluyla bir kimlik oluşturmak, güçlenmekte olan polis birliğinin çeşitli faaliyetleri arasında önemli bir yer

tutuyordu ve bu, hiçbir zaman tiranların önceliği olmamıştı. Peisistratos sülalesi döneminde Atina'daki yapı faaliyetlerinin zanaatkârlar ve çıraklarına yeni kazanç olanakları sunduğu kuşkusuzdur. Gelgelelim gerek mimari ve heykeltraşlık gerekse dönemin Yunan vazo resimlerindeki ustalık, yetenekli sanatçılar sayesinde. Tiranlık sırasında, Attika ve Atina'daki yaşam koşullarının iyileşmesi, genel olarak bölge ve kent sakinlerinin çabalarıyla ilintilidir. Bu dönemde, ekonomik denge ile ilgili bir teori henüz oluşmamıştı. MÖ 6. yüzyıl içinde Attika'daki araziler -devlet desteği olmaksızın- çiftçiler tarafından teraslanmıştır. Atina nüfusunun bir kısmı da önemsiz işlere koşulmak zorundaydı. Tiranlıklarının son yıllarına rastlayan bu uğraşlar esnasında Peisistratos sülalesinin ise Atina'daki Munykhia Tepesi ile akropolisi sığınak olarak yeniden düzenlemesi gülünç karşılanmıştır. Peisistratos'un oğlu ve ardılı Hippias ve ailesi, MÖ 510'da Sparta kralı I. Kleomenes'in müdahalesiyle Atina'dan kovulduğu esnada, Atinalı yurttaşların desteğini görmemiştir. Peisistratos sülalesinin tiranlığı döneminde, akropoliste sunulan adakların sayısı azalmıştır ve Peisistratos'un oğullarının hâkimiyetine karşı hoşnutsuzluk bununla da kendini göstermektedir. Samos'taki bulgu da buna benzer şekilde değerlendirilebilir. Samos Tiranı Polykrates ve ardıllarının hâkimiyeti sırasında Tanrıça Hera'nın kutsal alanına (Heraion) sunulan adakların sayısı da azdır. Polykrates'in, ünlü Geç Arkaik evre Hera Tapınağı'nın inşasına -tiranlığı zamanında tamamlanamamışsa da- parasal katkıda bulunduğu olasıdır ancak tapınağın planlanmasına daha önce başlanmıştır. Çünkü anıtsal tapınak, yapımına MÖ 570 sıralarında başlanmış erken evre tapınağının yerine inşa edilmiştir. Herodotos da anıtsal Heraion ile Polykrates'i ilişkilendirmemektedir. Tarihçi Herodotos, Samos'taki arkaik su dağıtım sistemi Eupalinos Tüneli ile limandaki büyük dalgakıran inşasıyla ilgili olarak hiçbir tiranın adını vermemektedir. Buna göre, Samos'ta polis ekonomisi yararına tiranlarca alınan önlemlerle ilgili akla yatkın bir kanıt yoktur.

Tiranlık, hiçbir kent devletinde kalıcı bir yönetim şekli olmamıştır. Tiranlar, çeşitli yollarla devrilmiş ve sürülmüştür. Hâkimiyetlerini uzun süre istikrarlı kılmayı başarsalar ve yerlerini ailelerine ya da kan bağı olan yakınlarına devretseler bile bu yönetim şeklinin daimi olarak kabul görmesini güvence altına alamamışlardır. Bu durum, Peisistratos sülalesinin Sparta kralı I. Kleomenes tarafından devrilmesi gibi dış müdahalelere olanak tanımıştır. Samoslu Polykrates, Pers satrabı tarafından tuzağa düşürülmüş, diğer tiranlar da komplolarla devrilmiştir. Arkaik Çağ'da, tiranların hemen hepsi çoğunlukla kaba kuvvetle ortadan kaldırılmıştır. Tiranlık, anakronik bir yönetim biçimiydi fakat parçalanmış devlet yapısının yol açtığı bir durum değildi. Tiranlığın doğmasına yol açan nedenler daha çok şunlardır: Yunan dünyasında genel toplumsal koşullara ve ekonomik gelişim hızına bağlı olarak, "Karanlık Çağ"da devletleşme sürecinin uzun sürmesi; yönetimi ele geçirmeye çalışan soylu sınıfının çekişmeleri esnasında sağlam bir devlet yapısının henüz yeterince biçimlenmemiş olması; resmi yetkiyle yürütme üzerindeki mutlak bir kontrol mekanizmasının yeterince gelişmemiş olması. Diğer yandan, soylu sınıfın kontrolsüz baskınlığından ötürü kentlerde düzenli bir toplum yaşamının sağlanmasına yoğun bir biçimde ihtiyaç vardı. Kendilerini güvenliğin ve iç barışın öncüsü olarak gören "usta aktörler", ön devlet evresinde, gerektiğinde bir kurtarıcı gibi kabul görme ve hatta *demos* meclislerinde alkışlanarak, idareyi gayriresmi biçimde devralma ve bu yolla güç kazanma şansına sahiptiler. Ancak devletleşme süreci güçlü bir ivme kazanmıştı ve monarşinin yasal veraset sistemiyle kalıcı biçimde kurumsallaşmasına fırsat tanımayacak kadar ileri bir aşamadaydı. Neticede, geride kalan "Karanlık Çağ"ın koşullarından ötürü, üst kademedeki toprak sahibi aristokratlar büyük servet oluşturacak kadar zengin değildi. Sahibi oldukları *oikos* ise kentin artyöresinde monarşinin kurulmasına yarayan bağımsız bir güç alanının oluşması için yetersizdi. Bu nedenle, hırslı tiran adayları daha geniş kitlelerin desteğini alabil-

mek için çevrelerinde yeterince yandaş edinmek zorunda kalmıştır. Ancak entrika ve saf değiştirmeler, bu tür ittifaklara şüphe dūřürüp tiranların planlarını bozabiliyordu; tıpkı, Peisistratos'un Atina'yı ele geçirmek için iki kez girişimde bulunmasından sonra deneyimlediği gibi. Peisistratos üçüncü kez tiran olduğunda yanında güvenilir bir grup paralı asker vardı ancak kendi idari ve kontrol mekanizması yoktu. *Polis*'teki mevcut kurumları bertaraf edemediği ve değiştiremediği için, Atina'daki konumu da yarı resmi bir özellik kazanmıştır. Tiranlara karşı eleştirel tavrın gittikçe artmasında yönetimlerinin izole nitelikte oluşu da önemli bir sebepti. Tiranlar, Yunan dünyasındaki iletişim ağına da ciddi zararlar verememiştir. Komřu kentlerdeki tiranların ticareti tekelleştirmediği ve kurumların işlemeye devam ettiği, "tebaadan" elbette gizlenememiştir. Kentler arası haberleşmeden doğan ve her tiranın ne yok edebildiği ne de yenmeyi başardığı görünmez bir dūřmanı daima vardı. Tiranlık, -defalarca savunulan bir tezin aksine- *polis* birliğinin güçlenmesine ve kimlik bilincinin oluşumuna olumlu ya da doğrudan bir katkıda bulunmamıştır. Tiranlık bir dizi *polis*'in güçlenmesini daimi biçimde frenleyecek hatta engelleyecek durumda değildi.

XII. SPARTALILARLA ATİNALILARIN YOL AYRIMI

Spartalıların, MÖ 8. yüzyıl başında Lakonia'nın güneyini ele geçirerek bölge sakinlerinin çok büyük bir bölümünü kendilerine tabi kılmaları, Sparta tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu olaydan sonra *helot* (tek. εἰλως ve çoğ. εἰλωτες) adı verilen bu halk, işgalcilerin gasp ettiği arazileri (*klaroi*) işliyor, mahsulün bir bölümünü yeni sahiplerine veriyordu. *Helot* adı, galip gelenlerin bu halkı savaş esiri olarak kabul ettiklerini gösterir. Helos bölgesindeki Dor öncesi halk, bağımsızlığını sadece bir nesil kadar daha koruyabilmiştir. Ancak unutulmamalıdır ki *helot* sözcüğünün *helos*'tan türemesi fonetik bakımdan mümkün değildir.

Aşağı Eurotas havzasındaki toprak kazanımı, her Spartalıya *klaroi* adlı toprak parçasının cömertçe verilmesine olanak tanıyordu. Klaros, bu dönemden itibaren Spartalı bir ailenin ekonomik temelini oluşturunuyordu. Güney Lakonia'daki daha geç bir geleneğe göre ele geçirilen yerlerin paylaşılmasına dayanan bu araziler, satılamayan "kadim hisseler" idi (*arkhaiiai moirai*). Ancak kaynaklarda aktarılan bu bilgi tartışmalıdır. Olasılıkla, Güney Lakonia'daki *klaros*'un satışı, Sparta halkının yoğun baskısıyla ve resmi yasak olmadan da imkânsızdı. Her halükârda, Güney Lakonia'daki *klaroi* ile iki ağır savaş sonucu Spartalıların eline geçen Messenia'daki *klaroi* geleneğini birbirinden ayırmak gerekir.

MÖ geç 8. ya da erken 7. yüzyılda meydana gelen Birinci Messenia Savaşı, daha çok Spartalı soylu sınıfın katıldığı yağmalardan kaynaklanıyordu. Sparta'da, Gü-

ney Lakonia'ya girdikten sonra sözü edilen toprak paylaşımına rağmen, dönemin başka topluluklarında olduğu gibi mülkiyet farkı mevcuttu. Görünüşe göre, daha büyük *oikos* beyleri varlıklarını arttırmak yoluyla sosyal konumlarını sağlamlaştırmaya çalışıyorlardı. Bu amaçla, her yerde olduğu gibi, yandaşlarıyla birlikte giriştikleri ve Messenia ile şiddetli çatışmalara yol açan ve -destanlardakine benzer- akınlar yapıyorlardı. Yıllarca sürecektir ve Spartalıların galibiyetiyle sonuçlanacak bir savaş, bu düşmanlıkların tırmanmasıyla başlamıştır. Messenia'nın büyük bölümü artık Sparta'ya haraç ödeyecektir; ancak bunlar henüz *helot* statüsüne sahip değildiler. MÖ 7. yüzyıl sonundaki İkinci Messenia Savaşı sırasında, Spartalı ozan Tyrtaios, yenilenlerin mahsullerinin yarısını haraç olarak ödemelerinin son derece kötü bir kader olduğunu belirtmektedir. Bu durum, olasılıkla Messenialıların bir bölümüyle ilgiliyse de Tyrtaios'un dizelerinde *helot* ifadesine yer verilmemektedir; ayrıca Lakonia'da çoktan *helot* statüsünü almış halkla da ilişkilendirilmemektedir ve bu nedenle de Tyrtaios'un sözünü ettiği mağlup halkı belirlemek zordur. Messenialılar da MÖ 7. yüzyıl sonunda Sparta'ya karşı koyacak güçteler ve ancak yirmi yıl kadar sonra Spartalıların tebaası olmuşlardır. *Helot*'luk artık Messenia'nın neredeyse tümüne yayılmıştır. Bu nedenle, *helot*'ların boyunduruk altına alınması birkaç aşamada olmuştur. Klasik Çağ kaynaklarında sözü edilen haraç düzenlemesiyle ilgili uygulamalar ve *helot*'ların sıkı biçimde kontrol edilmesi de tam olarak Güney Lakonia'nın işgaliyle aynı zamanda başlamıştır. Çünkü Spartalıların henüz o dönemde *helot*'ları denetleyecek bir mekanizmaları olmadığı gibi buna yönelik hak ve yükümlülükleri de yoktu. Spartalıların bu haraç uygulaması ile *helot* sisteminin gelişimi birbirine sıkı sıkıya bağlı olmalıdır. MÖ 7. yüzyılın sonunda çok sayıdaki yoksul Spartalıların ekonomik gücü hissedilir derecede iyileşmiştir. Bunun nedeni, Sparta'nın Messenia'yı tamamen yenmesi ve Güney Lakonia'dakiler dışında, artık Messenia'da da -Spartalıların arasında pay

edilecek- uçsuz bucaksız toprakların (*klaros*) olmasıdır. Bu toprakları, yenilen Messenialılar işleyecektir. Ne var ki Taygetos Dağı'nın arkasında yaşayan bu halkın kontrolü, Güney Lakonia sakinlerinden daha zordu. Bununla birlikte, toprağın Güney Lakonia'dakine benzer bir şekilde paylaştırıldığı açıktır. Spartalı *klaros* sahiplerinin Güney Lakonia'daki topraklarına Messenia'daki yeni araziler eklenir (buralarda yaşayanlar ve çiftçiler ile birlikte). Bu nedenle, yeni bir düzenlemeye büyük ihtiyaç doğmuştur. Bu gereksinim, aynı zamanda sayısı oldukça yükselen tebaanın egemen sınıfın siyasi merkezine uzak oluşundan ve denetlenme zorunluluğundan kaynaklanıyordu. Bu düzenlemeler, ikamet hakkını elinde tutan Messenialıların korunması anlamına da geliyordu ve onlara, başka yerlere köle olarak satılmayacakları garantisi de verilmişti. Ayrıca ödeyecekleri vergi de sabitti. İkinci Messenia Savaşı'ndan önce, mahsullerinin yarısını Sparta'ya vermek zorunda kaldıklarından, yeni düzenlemeler daha çok kolaylık sağlıyordu. Bu düzenlemelerdeki yeni ödeme miktarı bilinmese de *klaros*'un yeni sahibinin öngörülmez taleplerinin engellendiği kesindir ve Spartalı yandaşların Messenia'daki kontrol edilemeyen baskınları da artık sona ermiştir. Messenialıları baskı altına almak için o dönemde *krypteia*'nın⁴¹ aktif olup olmadığı kesinlik içermemektedir. *Krypteia*, Klasik Çağ'da, sözde Spartalı gençlerin geceleri *helot*'ları pusuya düşürerek öldürdükleri ve gerektiğinde Messenialı güçlü toprak kölelerini ortadan kaldırdıkları bir dayanıklılık testiydi. Bu konuyla ilgili aktarılanlar şüphelidir. Sparta, Messenia'daki iş gücünü koruma konusunda endişeliydi. Bu endişe, MÖ 550 yılında Tegea kentiyle yapılan ve kaçak Messenialıların Sparta'ya iadesini kapsayan antlaşmadan anlaşılmaktadır.

Klasik Çağ kaynaklarına göre, Lakonia ve Messenia'daki *helot*'lar genellikle *douloi* (köleler) sayılıyorlardı. Dilbilimci Pollux, Roma döneminde *helot*'ları özgürlerle

41 Yunanca aslı *κρυπτεία*. Antik Sparta'da bir tür gizli servis ya da gizli örgüt. (ç.n.)

kölelerin arasına yerleştirir ve Kreta, Thessalia ile Syrakusai gibi diğer birkaç bölgenin esir halklarıyla karşılaştırır. Pollux'un bu garip sınıflandırması, *helot*'ların başka yere satılamayışı gibi nispeten serbest bir durumda çiftçilik yapabilmeleri ve aileleriyle birlikte yaşayabilmelerine dayanıyor olmalıdır. Daha geç kaynaklar ise, *helot*'ları Spartalıların kölesi ya da kamu işlerinde görevli bir tür köle olarak adlandırmaktadır. Bu tanımlama, *helot*'ların sadece Sparta halk meclisi kararıyla azat edilebilmesine dayanmaktadır. Azatlık şartı, ilk defa Atina ile Sparta arasındaki Peloponnessos Savaşı (MÖ 431-404) sırasında *helot*'ların silah altına alınma zorunluluğuyla gündeme gelmiştir. Mevcut veriler, *helotlar*'ın tüm Sparta'nın malı ve kölesi sayıldıklarını göstermektedir. Diğer yandan birkaç Spartalı, *polis* yurttaşı olduğundan arazisinde (*klaros*) *helot* çalıştırabiliyordu ve *helot*'lar yasaya göre Spartalı sayılmıyordu. Bununla birlikte özgür de değillerdi. Her Spartalı kendisine ödenen verginin bir kısmıyla, *polis*'teki tüm yurttaşlar için hazırlanan *syssitia*'ya⁴² (tek. *syssition*) katkıda bulunmak zorundaydı. Bunu yerine getirmeyen ya da artık yapacak gücü olmayan Spartalı, yurttaşlık statüsünü bütünüyle kaybediyordu. Bu tür bir durum, Messenia'nın işgalinden sonra uzunca bir süre pek görülmemiştir.

Ne var ki MÖ 6. yüzyılda çok yönlü bir değişim meydana gelmiş olmalıdır. Bu gelişimin belirli aşamaları ya da dönüm noktaları kesin olarak tarihlendirilememektedir. Sparta'da *ephoros*'luk görevinin yükselişi, resmi kurumların birbiriyle işbirliğinin gelişmesi için son derece önemlidir. Bu görevden ne *Büyük Rhetra*'da ne de Tyrtaios'un bugüne ulaşan şiirlerinde söz edilmektedir. *Ephoros*'lar, görünüme göre MÖ 6. yüzyılın ortalarında halk meclisini (*apella*) toplama ve meclisi yönetme yetkisine sahipti. Bu görev, Klasik Çağ'da genellikle bir *ephoros* tarafından yürütülüyordu ve sonbaharda başlayan görev yılına memurun adı veriliyordu (*eponymos*). Eski geleneğe göre, *ep-*

42 Arkaik Çağ Spartası'nda tüm yurttaşlar için düzenlenen toplu yemekler. (ç.n.)

horos'luğun kurucusu efsanevi yasa koyucu Lykurgos'tur ancak bu bir uydurmadır. Bununla birlikte daha sonraki zamanlarda beş yılda bir değişen *ephoros*'luk nispeten eski bir kurumdu. Çünkü *ephoros*'lar tezahürata dayanan, sesi en çok çıkan tarafın tuttuğu adayın kazandığı tuhaf bir yöntemle seçiliyorlardı. Bu yöntem, Sparta meclisinde hiçbir zaman uygulanmamış olan el kaldırmak suretiyle yapılan oylamanın yaygınlaşmasından önce olmalıydı. Bu göreve verilen isim, *ephoros*'luğun başından bu yana denetleme işlevi olduğunu göstermektedir. Zaman içinde kapsamı genişletilen denetlemeler, Klasik Çağ'da Sparta'nın tüm iç düzenine hâkim olmuştur. Bu konudaki önemli bir aşama, *helot*'ların Messenia'daki daha önce bahsedilen çoğalmasıydı ve Sparta'nın tabi kıldığı halkın kontrol edilmesi için yeni gereksinimler söz konusuydu. *Helot*'lara savaş ilanını sembolize eden ritüelin *ephoros*'lar tarafından bu dönemden itibaren yapıldığı belirsizdir. Her yıl, görevin başında uygulanan bu ritüel, *ephoros*'ların -Sparta yurttaşları adına- *helot*'ları denetlediğini göstermektedir. Bu ritüel, bir *helot*'un öldürülmesi gerektiği durumda, Spartalıların bu suçla kirlenmesini önlemek amacıyla uygulanıyordu.

Klaros sistemiyle *helot*'luk, Sparta ekonomisinin temeli oluşturuyordu ve *polis*'in varlığı için bir zorunluluktu. Bununla beraber denetçilik görevi, bu konuda büyük rol oynadığından *ephoros*'lar güçlü bir konuma sahiptiler. Bu gelişmenin krallıkla çatışmalara yol açtığı açıktır. Bir kralın üç kez çağrıldıktan sonra *ephoros*'ların karşısına çıkması geleneği de bu durumu desteklemektedir. Kendisini bu tür düzenlemelerle gösteren güçler arası yer değiştirme, bir bakıma çifte krallıkla *ephoros* makamının kurumlaşmasıdır. Çifte krallık birçok yönden özel bir durumdu. Agiades ve Eurypontides adlı iki hanedanlık, Herakles'in oğlu ve Hylle adlı bir *phyle*'nin atası sayılan Hyllos'un soyuna dayandırılıyordu. Heroik nitelikte ve soyunu tanrıya bağlayan bu tür söylenceler, Erken Yunan aristokratlarının statü çabalarını göstermektedir. Sparta

toplumunun üst tabakası, özel bir kurtarıcının gizemli gücüyle arasında bir bağ kuruyordu ve bu güç tahttaki kral tarafından temsil ediliyordu. Kralın bu konumu -çifte krallık her ne kadar kurumsal düzene dâhil edilmişse de- Aristoteles'in sözünü ettiği "ömür boyu başkomutanlık" kategorisinin tam karşılığı değildir (*Politika*, 1285 a, 8; b 27). Sparta'daki krallık tacı, alışlageldik anlamıyla bir "memuriyet" değildi. Kral kararlı ve ikna edici bir biçimde hareket ettiğinde soyu, cazibesi ve toplumdaki ayrıcalıklı konumunun yanı sıra askeri yetkileri sayesinde de geniş bir hareket alanına sahipti. Fakat her kral böyle hareket etmeyi başaramamıştır. I. Kleomenes ise Geç Arkaik Çağ'da liderlik vasfına sahip bir kralın önünde ne tür fırsatların bulunduğunu göstermektedir. Fakat Kleomenes'in *polis* kanunlarını çiğnemesi sonu olmuştur. Sparta kralları, her yıl değişen memurlara göre genellikle daha uzun vadede destekçi edinme şansına sahipti ve bu destekçiler *gerousia* ile *apella* meclislerinde kralın lehine hareket ediyordu. Tahtın kalıtsal oluşu, Sparta kralları için önemli bir avantajdı zira itiraz edilemez olan bu hak sayesinde, sonucu kestirilemeyen bir seçime gerek kalmıyordu. Diğer yandan, veraset sisteminde tahtın beceriksiz bir varise geçmesi tehlikesi de vardı fakat beklentiler karşılanmadığında bunun hesabı kraldan sorulabiliyordu.

Arkaik Çağ'da, Sparta'nın devlet organları arasındaki etkileşim ile karar alma süreçleri hakkındaki ayrıntılar bilinmemektedir. Neyse ki *ephoros*'ların MÖ 6. yüzyıl içlerinde *damos*'u temsilen halk meclisinin idaresini üstlendikleri ve ayrıca başka topluluklarla görüşmeler için görevlendirildikleri varsayılabilir. Bununla Sparta'nın güç alanında ilerisi için rol oynayacak bir denge değişikliği kendini gösterecektir. Bu dönüşüm, bilhassa yeni itkilerin işaretidir ve Sparta'da klasik devlet düzeninin gelişimi bu itkilerle ivme kazanmıştır. Sparta'nın, gelişen arkaik Yunan kültüründe aktif biçimde yer aldığı MÖ 7. yüzyılda, Eurotas'ın kıyısında koro liriğinin önemli temsilcileri bulunuyordu. Sparta'da, MÖ 6. yüzyıl başlarında ise Ar-

goslu ünlü flütçü Sakadas ve Sicilya ya da Güney İtalyalı ozan Stesikhoros bilinmektedir. MÖ 550 civarında, çok yönlü sanatçı Spartalı Gitiades (ozan, mimar ve heykeltıraş), Athena Khalkioikos Tapınağı'nın kült heykelini yapmıştır (*khalkioikos*: tunç ev). Lakonia vazo ressamlığı MÖ 590 sonrasında en yüksek seviyesine ulaşmıştır. MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında ise kamuya yönelik daha büyük çalışmaların çoğu Sparta dışından gelen sanatçılara aittir. Bu eğilim, olasılıkla gençlere uygulanan sıkı eğitim (*agoge*)⁴³ ile Spartalıların toplumsal görevlerinin yoğunlaşmasından kaynaklanıyordu. Spartalılar'ın *agoge*'ye katılma zorunluluğunun yanı sıra tam yurttaş olabilmek ve böylece "eşitlerden" (*homoioi*) sayılmak için *syssitia* ile yetinmeyi bilmeleri gerekiyordu. *Homoioi*, Sparta toplumuna özgü ortak idealin bir ifadesidir. Bununla birlikte "eşitlik" Sparta'da görece bir kavram olarak kalmıştır. Örneğin Spartalılar arasındaki mülkiyet farklılığı ortadan kaldırılamamıştır. Bu farklılık zaman içinde daha da keskinleşmiştir. Çünkü çocuk sayısının her ailede değişken olması nedeniyle *klaros* sistemini eskisi gibi yürütmek imkânsızdı. *Syssitia*'ya katkısını ödeyememenin sonuçları ağırdı ve böylesi bir durumda Spartalılar tam yurttaşlık hakkını kaybedebiliyor ve ikinci sınıf statüsü (*hypomeiones*) alıyorlardı. Ancak bu sorun, ilk olarak MÖ 5. yüzyıl sonlarında hızla ilerlemiştir.

Sparta kanunlarına göre *hypomeiones*'in (ikinci sınıf yurttaş) Sparta etrafında oturan yarı yurttaşlardan (*perioikoi*) daha yüksek bir statüye sahip olduğu kuşkusuzdur. *Peroikoi*, *helot*'ların aksine, Lakedaimon devletinin yurttaşıydı. Devletin resmi adı olan *hoi Lakedaimonioi* (Lakedaimonialılar) ile *perioikoi*'un da Spartalılar gibi "Lakedaimonialılar"dan sayıldığı ifade edilmektedir. *Perioikoi* toplam 22 bağımsız *polis*'ten oluşuyordu ve bunların beşi Messenia'daydı fakat her Messenialı *helot* değildi. *Perioi-*

43 Sparta'nın esas olarak askeri ağırlıklı fakat diğer sosyal alanları da içine alan disiplinli bir eğitim sistemi. Sparta'nın mitolojik kralı Lykurgos'a atfedilen bu eğitim sisteminin amacı, fiziksel, ruhsal ve ahlaki bakımdan güçlü asker yetiştirmekti. Bu nedenle, Spartalılar asker-toplum olarak da bilinmektedir. (ç.n.)

koi'un yaşadığı her *polis* yerel yönetimle idare ediliyordu fakat Sparta devletinde oy kullanma ve karar verme gibi siyasi hakları yoktu. *Perioikoi* devlet görevlisi de olamıyor ve *agoge* ile *syssitia*'ya da katılamıyordu. Ancak orduya katılmak zorundaydı. Kendi *hoplites* teçhizatını karşılayabilen *perioikoi*, Sparta ordusuna kendi birliği içinde hizmet veriyordu. *Perioikoi*, MÖ 5. yüzyılın ortasından itibaren tamamen Spartalı soylu birliğine dâhil olmuştur.

Perioikos geleneği, Sparta'nın yayılmacı politikasının bir parçasıdır. Sparta'nın kuzeyindeki Tripolis'e yerleşen Dorlar, *perioikos*'un temelini oluşturunuyordu. Sparta'nın hâkimiyet alanının genişlemesiyle birlikte diğer birçok yerleşim *perioikos* statüsü almıştır, fakat bu yerleşimlerdeki nüfusun tamamı Dor kökenli değildi.

MÖ 5. yüzyıl başlarında Sparta, ordusunda 8000 kadar *hoplitai* ve *perioikoi* barındırabiliyordu ve bu yönüyle Geç Arkaik Çağ'da Yunanistan'ın en güçlü ordusuydu. Spartalılar, MÖ 6. yüzyıl başlarında Arkadia kenti Tegea'ya karşı yenilmelerinin ardından, MÖ 550'lerde Argoslular ile Tegealılara göre askeri bakımdan üstündüler. Peloponnesos'taki güç dengelerinin köklü değişiminin sebebi Sparta'nın Tegealılarla yaptığı antlaşmaydı. Bu antlaşmaya göre Tegealılar -yukarıda belirtildiği gibi- kaçak *helot*'lar başta olmak üzere tüm Messenialıları ihraç etmek, Messenialı sürgünleri kendi topluluklarına kabul etmemek ve Sparta yanlısı Tegealı yurttaşları öldürmekle yükümlüydüler. Bununla ilgili çoğu ayrıntının aktarılmasına rağmen üstün tarafın Sparta olduğu ve bu antlaşmanın, Sparta'nın Peloponnesos'taki birkaç toplulukla yapacağı diğer antlaşmalara temel oluşturduğu konusunda kuşku yoktur. Bunlar, Sparta'nın her bir müttefikiyle yaptığı antlaşmalardı ve saldırı, savunma durumunda Sparta'ya asker yollamak ve Sparta'nın dostuyla dost, düşmanıya düşman olmak gibi şartlar içeriyordu. Buna dayanarak, MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında, liderinin (*hegemon*) tartışmasız Sparta olduğu bir *symmakhia* (birlik) kurulmuştur. Resmi adının Lakedaimonialılar

ve Müttefikleri (*hoi Lakedaimonioi kai hoi symmakhoi*) olduğu bu birliğin kuralları başlangıçta çok katı değildi. Asıl amacının *symmakhoi* terimiyle ifade edildiği bu birlik her ne kadar Peloponnesos'un tamamını kapsamasa da⁴⁴ modern araştırmalarda Peloponnesos Birliği olarak bilinmektedir. Bu birliğin, iki topluluk arasındaki basit bir *symmakhia*'dan farkı, liderliğinin bir sözleşme ile güvence altına alınmasıydı. Peloponnesos Birliği Spartalıların her bir müttefiğiyle yaptığı anlaşmaların bütünüdür. Birlik sisteminin MÖ 6. yüzyılın sonunda daha da gelişmesi son derece önemli bir itme gücüne sahiptir. Bu esnada Sparta, Atina'ya saldırısının sonuçsuz kalmasıyla, Attika'ya yeniden saldırmak ve daha önce suya düşen plan doğrultusunda Peisistratos'un oğlu Hippias'ı Atina'da yeniden tiran yapmak amacıyla birliğe toplanma çağrısında (MÖ 506/505) bulunmuştur. Sparta'nın destek çağrısı her ne kadar cevapsız kalmışsa da bu birliğin bütünlüğü korunmuş ve Pers Savaşları'nın arifesinde Yunanistan'ın ege-men gücü (*prostates*) sayılmıştır.

Sparta'da, Hellenistik dönem ile Roma dönemine dek varlığını sürdüren *helot* geleneği ağır bir "ipotek" durumu-yken, *perioikia* da halkın büyük bölümünün siyasi konularda etkin olmasında daima bir engel olarak kalmıştır. Atinalı Solon ise borç köleliğine son vererek Attika'da demografik bir gelişimin önünü açmıştır. Bu gelişim sayesinde Atina, Yunanistan'da yurttaş sayısı en fazla olan kent devleti olmuştur.

Atina'da, MÖ 600 sıralarında ağır bir kriz baş göstermişti ve Atina toplumunun büyük bölümü, mülkiyet farkı ile yoksullaşan çiftçilerin durumu nedeniyle öfkeliydi. Diğer yandan ise soylu sınıfının içindeki gruplaşma ve güç mücadelesinin tiranlıkla sonuçlanma tehlikesi söz konusuydu. Toprağın yeniden paylaşılması talebi nedeniyle bu huzursuzluğun daha da tırmanıp kontrolden çıkması da olasıydı. Böyle bir ortamda Solon, arabulucu (*diallaktes*) ve yasa koyucu (*nomothetes*) olarak *arkhon* se-

44 Örneğin Argos ve Akhaia bu birliğe katılmamıştır. (ç.n.)

çilmiştir (MÖ 594-93). Solon'un sonrası için büyük önem taşıyacak ilk icraatı, borçların silinmesini kapsayan *seisakhtheia* (yükten kurtulma) idi ve aynı zamanda alacaklının, ödeyemeyecek durumdaki borçluyu alıkoyması yasaklanmıştı. Bu icraat yanı sıra kıtlık nedeniyle Attika'yı terk eden ve köle olarak başka kentlere satılan Atinalıların iadesini, Solon'un kendisi de en büyük başarısı olarak nitelendirmiştir. Atina ve Attika'daki borç köleliliğinin sona ermesi anlamına gelen bu adımlar, yoksul çiftçilerin bir takım yükümlülüklerini kaldırıyordu. *Hektemoroi* (altıda birler) olarak adlandırılan çiftçiler, topraktan elde ettikleri ürünün (altıda beş adlı yanlış bir gelenekten sonra) altıda birini toprak sahiplerine vermek zorundaydı. Ancak Solon'un şiirlerinde açıkça bahsedilmemesi nedeniyle, *hektemoroi*'un kanunla kaldırılıp kaldırılmadığı ya da çiftçilerin genel bir *seisakhtheia* ile vergilerden kurtarıp kurtarmadığı belirsizdir. Atina'da koruma ve güvenliğin sağlanması için sıradan yurttaşların büyük arazi sahiplerine vergi ödediğini öne süren yeni varsayım daha az olasıdır. Destanlarda bu tür "yükümlülükler" dair bilgiler, *Solon* döneminde çoktan geride kalmış bir gelişimin aşamasıydı.

Solon, *polis* toplumu içinde bir arada yaşamayla ilgili bir dizi düzenlemeyi içeren diğer yasalara çok kısa değinir ve her sınıfın aynı yasaya tabi olduğunun altını çizer. Drakon'un cinayet yasası ise geçerliliğini korur. Bu yasaya göre adam öldürme suçu kasıtlı, kasıtsız ve cezadan muaf (örneğin eşini aldatan birinin yakalanması sırasında yapılan öz savunma durumunda) olmak üzere birbirinden belirgin biçimde ayrılmıştır.

Solon'un "kamu davası" yasasını yürürlüğe koyması siyasi bakımdan önemliydi. Bu yasayla, hak ihlaline uğrayan ya da şiddet mağduru yurttaş olduğu gibi, tüm Atinalılara -*polis*'in yararına konularda- dava açma fırsatı tanınıyordu. Ayrıca aile hukuku sayesinde günlük yaşamda baş gösteren anlaşmazlıklar bertaraf edilebilecekti.

Bu düzenlemelerin bir kısmıysa devlet kurumlarının görevi ve birbirleriyle etkileşimi bakımından büyük bir öneme sahipti. Yasama görevinin (*nomothesia*) bu konuyla ilgili kısmı, Solon için yeni bir anayasa demek değildi. MÖ 600'lerde, daha geç anlamıyla siyasi örgütlenme biçimlerinin (monarşi, oligarşi ve *demos*) yönetici sayısına göre sınıflandırıldığı bir anayasa modeli yoktu. Bununla birlikte Solon'un bazı kurumlara dair düzenlemeleri ileriye dönük nitelikteydi. Solon, halk mahkemesini (*heliaia*) kurmak suretiyle Atina'daki yargı sistemini geniş bir temele oturtmuştu. Klasik Çağ'da birçok mahkemeden oluşan *heliaia*'nın, toplam 6000 üyesi bulunuyordu ve üyelerin yaşının 30 ve üstü olma zorunluluğu vardı. Bu kuralların Solon zamanına ait olup olmadığı kaynaklarda aktarılmamıştır. *Heliaia*, kurulduğu dönemden itibaren sadece memurların kararlarına karşı bir temyiz mahkemesi değildi, hırsızlık davasında suçun itirazı gibi durumlarda bir mahkeme olarak da işliyordu. Yazılı kaynaklara göre, Solon'un kurumlarla ilgili bir diğer reformu Dörtyüzler Meclisi idi ve Attika'nın dört eski kabilesi (*phyle*), bu meclis için her yıl 100 üye belirliyordu. Kaynaklarda, kurumun siyasi faaliyetlerinden söz edilmez. Bu nedenle, Dörtyüzler Meclisi'nin varlığı tartışılmaktadır. Ancak Kleisthenes'in kurduğu daha sonraki Beşyüzler Meclisi, Solon'un meclisinin varlığına işaret ediyor olabilir. Solon, olasılıkla daha fazla Atinalının bu meclise katılmasını hedeflemişti. Çünkü mevcut soylular meclisine (Areopagos Meclisi) sadece *arkhon*'luk yapmış olanlar üye olabiliyordu. Areopagos Meclisi, cinayet davalarının yanı sıra suikast ya da görevi kötüye kullanma gibi siyasi suçlardan sorumluydu. Bu meclisin, daha sonraları "anayasanın bekçisi" biçimindeki tanımı -MÖ 600'lerde anayasa kavramı henüz olmadığından- tarihsel gerçeklikten uzaktır. En yüksek yönetici (*arkhon*) sayısı önceden olduğu gibi dokuzdu. *Eponymos*, yani yıla adını veren *arkhon* en yüksek "sivil" memur, *polemarkhos* ise ordu komutanıydı. Önceleri topluluğun önderi olan *basi-leus* dini ve kültle ilgili işlerden, sayısı altı olan *thesmothe-*

tai ise yasalardan sorumluydu. Aynı zamanda *eponymos*, *polemarkhos* ve *basileus* yargıyla ilgili görevleri de yerine getiriyorlardı.

Solon'un, nüfusu servetine göre sınıflandırması memurluk görevi için önemliydi. Bu sınıflandırma olasılıkla kendi zamanından önceki askeri düzene dayanıyordu. Çünkü ikinci ve üçüncü gelir sınıfı, *phalanks'* ta ağır silahlı piyade (*hoplitai*) olarak görevli *zeugitai* ve *hippeis'*in (atlılar, süvariler) adıyla adlandırılmıştır. Ancak süvarilerin birçoğunun, atını genellikle savaş alanında taşıma aracı olarak kullandığını ve savaş sırasında *phalanks'*a katıldığını da unutmamak gerekir. Dördüncü gelir sınıfına ait olanlara *thetes* deniyordu ve bu sınıf *hoplites'*lerin silah masraflarından muaftı; savaşa sadece hafif silahlı asker olarak katılıyorlar ya da orduya erzak taşıyorlardı. Klasik Çağ'da, *thetes'*in görevini genellikle köleler yerine getiriyordu. *Pentakosiomedimnoi* (beşyüz *medimnos* ve üstü ürün elde edenler) adlı birinci sınıf, ordu ve askerlikle ilgili yükümlülükleri olan çoğunluktan ayrılıyordu. Bu sınıf, adını bir yıllık hasattan elde edilen gelirden alıyordu. Hesaplama yapılırken ölçü birimi olarak tahılda *medimnos*, şarap ve zeytinyağı gibi sıvı ürünlerinde *metretes* kullanılıyordu (1 *medimnos* 52,53 litre; 1 *metretes* 39,39 litre kadar). Birinci sınıfın bir yıllık gelirinin alt sınırının 500 birim (*medimnos*) olduğu sadece tahminidir. Geç dönem yazılı kaynaklarında bildirilen *hippeis'*in bir yıllık gelirinin alt sınırı (300 *medimnos*) ile *zeugitai* sınıfının alt sınırı (200-150 *medimnos*) kesin değildir. Çünkü bu kaynaklar, ürün geliri ve drahmi için başka bir değere çevrildiğini varsayar. Geç dönem kaynaklarında varsayılan para değeri, Solon'un kararnamelerinde geçiyor olamaz.

Bu sınıflar içinde sadece birinci sınıf (*Pentakosiomedimnoi*) *arkhon* olabiliyordu. *Thetes* ise Solon'un düzenlemelelerine göre olasılıkla resmi göreve seçilemiyordu fakat halk mahkemesinde (*heliaia*) görev alabiliyor ve halk meclisinde oylamaya katılabiliyordu.

Solon'un çalışmaları, Atina'nın resmi kurumlarını sağlamlaştırmış ve borç köleliğinin kaldırılmasıyla da zorlayıcı sosyal sorunlar -devrim niteliğinde bir toprak paylaşımına gidilmeksizin- çözüme ulaşmıştır. Fakat Solon, tiranlık tehlikesini ilelebet yok edememiştir. Solon'un *arkhon*'luk görevinden yarım yüzyıla yakın bir süre sonra Tiran Peisistratos, iki başarısız denemenin ardından bir grup paralı asker yanında iç ve dış destekle gücü eline geçirmişse de Solon Yasaları'nı geçersiz kılamamıştır. Atinalıların devlet kurumları, bu yasalar sayesinde sağlamlaşan yapısı, tiranlığın yıkılışıyla Atina'nın ikinci büyük reformistinin önünü açmıştır.

Peisistratos sülalesinin kovulmasından sonra (MÖ 510), ilk önce Alkmaeonid sülalesinden Kleisthenes (Peisistratos'un rakibi Megakles'in oğlu) ile İsağoras arasındaki rekabet devam etmiş gibi görünmektedir. Her iki taraf da *hetairai*'dan destek almıştır. İsağoras taraftarlarının da sayesinde 508/507 yılı *arkhon* seçilmiş fakat Kleisthenes büyük reform yapacağını duyurarak daha geniş bir taraftar kitlesi kazanmayı başarmıştır. İsağoras, Sparta kralı I. Kleomenes'in desteğiyle, Kleisthenes ile ona en yakın taraftarlarını Atina'dan uzaklaştırmayı başarmışsa da Atina'daki ayaklanma sonucu İsağoras ve Kleisthenes çekilmek zorunda kalmıştır. Bir süre sonra geri dönen Kleisthenes, hazırladığı reformları gerçekleştirebilmiştir. Yerel toplulukların (*demos*'lar) esaslı bir biçimde düzenlenmesini kapsayan bu reformlarla yurttaşlığın yeniden yapılandırılması amaçlanmıştır. Attika "kent" (*asty*, Atina ve çevresi), "kıyı" (*paralia*) ve iç bölge (*mesogeios*) olmak üzere üç bölgeye ayrılmıştır. Her bir bölge ise on adet *trittys*'e (üçte bir) bölünmüştür. Toplam 30 *trittys* 10 *phyle*'yi (*polis*'in en küçük toplululuğu, kabile) oluştuyordu. *Asty*, *paralia* ve *mesogeios*'un her birinden birer *trittys* bir *phyle*'yi meydana getiriyordu. *Trittys*, sayıları ve büyüklüğü farklı yerel topluluklardan (*demos*'lar) oluşuyordu. Toplam sayısı genellikle 139 olarak verilen *demos*'lar, o zamanlar henüz bu sayıya ulaşmamış gibi

görülmektedir. Çünkü MÖ 500 civarında, Güneybatı Attika'da Atene *demos*'u henüz yoktu. *Demos*'lar yerel yönetimi ve seçilmiş bir lideri (*demarkhos*) olan bir yerleşim topluluğudur. *Demos*'lar, yeni kabileler (*phyle*) gibi bireyler birliğidir. Kabilelerin karmaşık yapısı, her birlikteki ailenin yaklaşık olarak eşit sayıya ulaşmasına yönelikti. Bu durum tüm *polis* için gerek siyasi ve gerekse askeri bakımdan son derece önemliydi. Her *phyle*, o zamanlar 9000 civarında askerden oluşan *hoplites* birliği için *taksis* adında bir alay oluşturunuyordu. Ayrıca her *phyle*, Kleisthenes'in kurduğu Beşyüzler Meclisi'ne her yıl 50 meclis üyesi (*bouleutes*) yolluyordu. Meclis üyeleri olasılıkla henüz kura ile belirlenmiyordu, *demos*'lar tarafından seçiliyordu. Her bir *demos*'un belirlediği meclis üyesinin sayısı, topluluğun büyüklüğüne göre değişiyordu. *Phyle*'nin bölümlere ayrılmasıyla, Attika'nın her bölgesinden gelen yurttaşın danışma meclisine ve ordu yönetimine katılması sağlanmıştı. Aynı zamanda, meclisin bu yapısı sayesinde, tüm *demos*'ların siyasi merkezi Atina ile *polis* topluluğunun siyasi iradesiyle bir dereceye kadar bağlantısı garantilenmiştir. Çünkü Beşyüzler Meclisi ön görüşmeler yoluyla halk meclisinin (*ekklesia*) kararlarını hazırlamak gibi önemli bir işleve sahipti. Nihai ve aynı zamanda polis için bağlayıcı siyasi kararlar *ekklesia*'da alınıyordu. Meclisle halk meclisinde irade ve karar unsurlarının bir arada oluşu, siyasi aktörlerin siyasi plan ve fikirlerini kabul ettirmek için *boule*'deki ön görüşmeler sonrasında *ekklesia*'da çoğunluk elde etmesini gerektiriyordu. Bu sayede, İsağoras'ın MÖ 508/507'de seçilmesiyle siyasi güçlerini kanıtlayan *hetairoi*'un eylem olasılıklarının büyük ölçüde önüne geçilmiştir.

Hetairoi'un kısıtlanması -tiranlığın yıkılmasından sonraki çatışmalar da dikkate alınırsa- Kleisthenes ve yardımcılarının asıl hedefi gibi görünmektedir. *Ostrakismos* adlı yöntemin ("çanak çömlek mahkemesi") uygulanmaya başlaması da bu önlemlerle ilgilidir. Bu yöntemle, adı çanak çömlek parçalarının (*ostrakon*, çoğulu *ostraka*) üzerine

yazılan Atinalılar -mal varlığını kaybetmeden- on yıllığına sürgüne yollanıyordu. Bunun için, halk meclisindeki oylamada (*ostrakophoria*) yeter sayının Klasik Çağ'da 6000 *ostraka* olması gerekiyordu. Geç Bizans dönemine ait bir el yazmasında ise bir yurttaşın sürülmesi için 200 meclis üyesinin oyunun yeterli olduğu bildirilmektedir; ancak bu bilgi henüz doğrulanmamıştır. MÖ 480 yılına tarihlenen *ostraka*'nın (çanak çömlek parçaları) büyük çoğunluğu oylamanın (*ostrakophoria*) başından itibaren *ekklesia*'da yapıldığına işaret eder. Atina'daki iç karmaşalar, bilhassa en popüler siyasi aktörün rakiplerini yenme tehlikesi, *ostrakismos* sayesinde etkisiz hale getirilebiliyordu.

Atinalılar, I. Kleomenes ve İsagoras'a karşı direnerek Sparta hegemonyasını engellemişlerdir. Çünkü bu, Kleisthenes'in Atina ve Attika için hazırladığı yeni siyasi düzenlemenin ön koşuluydu. Bundan böyle Atinalıların siyasi organının merkezi halk meclisiydi. Yeni düzen, Kleisthenes'in çağdaşları tarafından "demokrasi" olarak anlaşılmamıştır. Bu düzen için önceleri kullanılan siyaset sözcüğü *isonomia*'dır ve bu sözcükle yurttaşların siyasi bakımdan eşitliği⁴⁵ ifade edilmektedir. Ancak Kleisthenes, MÖ 5. yüzyıl ortalarında Atinalıların siyasi sistemlerini "demokrasi" olarak görecekları başka reformlar için zemin hazırlamıştır.

45 Herkesi eşit gören yasaların herkes tarafından hazırlanması, yürütülmesi. (ç.n.)

XIII. ARKAIK ÇAĞ SONUNDA YUNAN KENT DEVLETLERİ

Bir dizi Yunan kentinde yaşanan ağır toplumsal krizlerin ardından, MÖ 500 civarında kıta Yunanistanı'ndaki siyasi durum bir miktar dengelenmiş ve *poleis*, *ethne* ve *koina* (birlikler) adlı üç unsurun birlikteliği sayesinde istikrar sağlanmıştırdır. MÖ 7. ve 6. yüzyıllarda yaşanan birçok huzursuzluğun ve köklü dönüşümün sonucu, Yunan kent devletlerinde hiçbir zaman var olmamış gerçek bir aristokratik yönetim şeklinin üstesinden gelinmesi demek değildir. Her kentte, kendisini sınıf atlayanlardan ayrı tutan bir üst sınıf vardı fakat bunlar kapalı bir sosyal grup oluşturmuyordu. Bununla birlikte soylular birer aktör olarak siyaset sahnesini tek başlarına dolduramadıklarından, bu dönemde aristokrasi rejiminden de söz edilemez. Ancak olasılıkla devletin *poleis* ve *ethne* olarak adlandırılan birlikleri ortaya çıkmıştır. Bu birliklerin lideri üst sınıfa ait oikos beyi idi ve liderlik için gerekli ekonomik üstünlüğe sahipti, ancak özgür çoğunluk tarafından tanınmaya da ihtiyacı vardı ve gerektiğinde nüfuz ve prestij için rakiplerine karşı daha geniş taraftar kitlesini harekete geçirmek zorundaydı. MÖ 500 civarında tiranlık dönemi sona ermiştir. Bu sistemin temsilcileri hiçbir yerde sağlam bir yönetim düzeni kuramamışlardır. Pers yanlısı tiranlar -MÖ 500'de Anadolu'daki Yunan kentlerinin Perslere başkaldırdığı İonia Ayaklanması'na kadar- Pers krallarının etkisi altında tutunmaya devam etseler de Sicilya ile Güney İtalya'daki Kartaca ve Etrüsk tehlikesi tiranlık için elverişli bir ortam sunsa da tiranların gücünü tekelinde tutma hırsları başarısızlıkla sonuçlanmıştırdır. Tiranlıktan uzak yerlerdeyse, belirli kişilerin kendi siyasi birliğinin çıkarları dışında da geniş bir hare-

ket alanı olması nedeniyle meydana gelen gruplaşma ve iç huzursuzluklar (*staseis*) ve bunların yol açtığı iç savaşlar önlenememiştir. Diğer yandan, özgür bir topluluğa aidiyet bilinciyle kök salan yurttaşlık gururunun çeşitli biçimlerde geliştiği de gözardı edilemez. Bu birlik kimliğini kendi siyasi örgütlenmesi, kült faaliyetleri ve sanatta kendisini ifade ettiği anıtsal mimarisi sayesinde kazanmış olmalıydı. Yunanların, büyük bir kültür ve dil birliğine sahip oldukları konusundaki bilinci de -geniş bir coğrafyaya yayılmalarına ve çeşitli yerleşim bölgelerindeki lehçe farklarına rağmen- gittikçe artıyordu. Bu, "Hellenler" adlandırmasının yaygınlığından da anlaşılmaktadır. Hellenler, *İlyada*'da (2, 684), sadece Thessalia'nın bir köşesinde, destansı savaşçı Akhilleus önderliğinde yaşayan sakinler olarak geçer. Bu isim, daha sonraki dönemlerde "Yunanlar" için kullanılan bir adlandırmaya dönüşür.

Genel olarak, devletin en önemli örgütlenme biçimi *polis* ve *ethnos*'tur. Makedonia ve Molossia'daki monarşi ise Yunan yerleşim alanının kenar bölgelerinde *ethnos*'a benzer bir görünüm almıştır. Tiranlık ise Yunanlar için *polis*'teki asla meşru olmayan bir yönetim biçimini temsil ediyordu. Fakat bu sınıflandırma problemli olmakla birlikte Yunanistan'da devlet oluşumunu anlamaya yönelik bir ilk adımdır. Birçok bağımsız *poleis*, genellikle "resmi" kültleri ve kentleşmiş bir merkeziyle ve gerek bu merkezi gerekse çevresindeki kırsalı (*khora*) yöneten siyasi bir örgütü olan topluluk özelliğine sahiptir. Ancak kurumsal düzen, Arkaik Çağ'ın sonuna dek her toplulukta birbirinden oldukça farklı bir gelişim eğrisine sahiptir. *Ethne* olarak adlandırılan topluluklar ise daha fazla çeşitlilik içerir. Bunlara Makedonia ve Molossia krallıkları da eklenirse, Makedonia'da monarşinin siyasi bir güç olmasıyla birlikte Argeadai Hanedanı'nın hâkimiyet alanı ve savunma birliğinin de bir *ethnos*'a dönüştüğü unutulmamalıdır. Molossia Krallığı'nın gücüyse zayıflamıştır. Aristoteles, her iki hakimiyet şeklini Sparta'nın *polis*'e dâhil edilmiş çifte krallık sistemiyle karşılaştırır (*Politika*

1310b 39; 1313a 24). Makedonia ve Molossia krallıkları bir *ethnos* yönetiminin özel bir biçimiydi. *Ethnos*, genellikle, her yıl düzenli olarak seçilen idareci memurlar, karar yetkisine sahip danışma ve halk meclisleri, kendilerine özgü simgeleri olan *polis* gibi ancak oldukça gevşek bir biçimde örgütlenmiş bir topluluktur. Konuyla ilgili araştırmalarda sıkça rastlanan “kabile devleti” yanıltıcıdır, çünkü bu topluluklar -ortak ata kurgusu her ne kadar kimlik bilincini güçlendiren birleştirici bir unsur olsa da- kökeni birbirinden farklı halklardan meydana gelebiliyordu. *Koinon* (birlik, topluluk, çoğulu *koina*), *ethnos*’un karşılığı olarak kullanılmıştır. *Koinon*, aynı zamanda *polis*’i meydana getiren topluluğu da tanımlıyordu. Yunanlara göre bu topluluklar bağımsız bir devlet kurumunun temelini oluştuyordu.

Ethne bünyesindeki yerleşim birlikleri kendi kimliklerini de geliştirmişlerdir. İlk olarak Boiotia’da Onkhestos ve Koroneia’daki iki kutsal alan arasında dinsel bir birlik (*amphiktyones*) oluşmuştur ve ardından, MÖ 6. yüzyıl sonunda siyasi birleşme söz konusu olduğunda, bu dini birliğe katılan her topluluk *polis* statüsünü çoktan elde etmiş durumdadır. Aralarında en güçlü *polis* olan Thebai ise daha sonra siyasal üstünlük elde etmeye çalışmıştır.

Yukarıdaki Boiotia örneği, *ethne*’nin tarihsel süreç içinde sadece eski Myken merkezlerinin dışında oluşmadığını göstermektedir. Thessalia’daki gelişim Boiotia’dan farklıydı. Bu bölgede, Pherai’da bölgeler üstü öneme sahip kadim Artemis kutsal alanı yer alıyordu. Pherai, MÖ 5. yüzyılın sonundan itibaren burada hüküm süren tiranların faaliyetleri nedeniyle Thessalialıların güç merkezine dönüşmüştür. Elis’in durumu ise bambaşka idi. Bölgenin arazi yapısından yola çıkarak, burada yaşayan halkın “vadi halkı” (Eleialılar) olarak adlandırıldığı açıktır. Bölgenin “başkenti” olan Elis, *polis* statüsünü ilk defa MÖ 472-471’de elde eder. Ancak bu kentin Arkaik Çağ’da 80 üyeli (*gerontes*) yaşlılar meclisiyle temsil edilen resmi organı vardı ve mecliste de nispeten kapalı bir

grup oluşturan nüfuzlu aileler baskındı. Eleialılar MÖ 7. yüzyılın başı gibi erken bir dönemde Epirus'ta koloniler kurmuşlar ve komşu bölgelerde toprak kazanmışlardır; MÖ 720 ile 670 arasında ise Olympia Oyunları'na ev sahipliği yapmışlardır. Elis'te, MÖ 5. yüzyıl başlarında halk meclisi ile 500 üyeli bir danışma meclisinin varlığı da kanıtlanmıştır.

Akhaia'daki siyasi birleşmenin ne zaman başladığıysa tartışmalıdır. Akhaia'nın Güney İtalya'da kurduğu koloni kentleri (Sybaris, Metapontion, Kroton, Kaulonia) MÖ 720 ile 670 arasında Akhaia'daki sosyal yapıya işaret etmektedir. Akhaia'daki sosyal yapı, üst sınıfa, taraftar grupların eylemlerine yön verme ve büyük hedeflere ulaşma fırsatı tanıyordu. Akhaia yerleşimlerinin siyasi açıdan birleşmesi konusunda Zeus Hamarios Kutsal Alanı'nın büyük rol oynadığı şüphesizdir. Kutsal alan MÖ 373-372'deki depremle zarar gören Helike kentinin yakınında yer alıyordu. Bu birleşme süreciyle ilgili evrelerin kesin tarihi bilinmemektedir. Neyse ki Herodotos (1, 145; 8, 73), 12 *Mere'nin* (alt birlikler) oluşturduğu Akha Birliği'ni bir *ethnos* olarak tanımlamaktadır. Her küçük *ethnos* içinde yer alan *damioi* adlı kırsal yerleşimler kentsel merkezlere dönüşmüştür. Bu kentlerin yöneticileri *damiourgoi* olarak adlandırılıyordu. Akhaia bölgesindeki kent devletleri (*poleis*), Magna Graecia'da Akha kolonilerinden iki yüzyılı aşkın bir süre sonra ortaya çıkmıştır. MÖ 8. yüzyılda, Akhaia'da siyasi bir birlik büyük olasılıkla henüz oluşmadığından, önce buradaki kent devletleri ve çevresinin siyasi kimliği biçimlenmiştir.

Arkaik Çağ'ın bölgesel birlikleri, daha sonraki eyaletlerin kısmen ön biçimidir. Gerekli yetkileri ve merkezi bir siyasi kurumu olan bu birlikler, bağımsız topluluklardan oluşan fakat ortak bir dinsel merkeze sahip ve uyulması zorunlu kuralları olan *amphiktyones* adlı birlikten farklıdır. Pylai-Delphoi ve Delos en çok etkiye sahip *amphiktyones* idi.

MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında Peloponnesos Birliği'nin lideri Sparta, birliğe üye kentlerin doğrudan kendisine bağlanmasıyla, siyasi kaygılarla daha geniş bir alana nüfuz etmenin -işgale dayanmayan- yollarını geliştirmiştir. Bunun yegâne ön koşulu, Sparta'nın ekonomik varoluş mücadelesinden uzak yurttaşlarının daima askeri disipline tabi oluşu sayesinde elde ettiği güç değildi. Aynı zamanda, MÖ 6. yüzyıl sonunda Yunanistan'ın en önemli kıyı kenti Korinthos ile müttefik oluşu da savunma gücünü büyük ölçüde arttırması bakımından Sparta için bir şanstı.

Kypselosların ardından Korinthos'un gelişimi, Yunanistan'da kent devletlerinin (*poleis*) gitgide kök saldığı uzun sürecin bir parçasıdır ve bu sayede, MÖ 500 sıralarında *polis* yurttaşlarının siyasi yaşama katılması için geniş bir zemin hazırlanmıştır. Ancak bu durumun olumsuz yanları da görmezden gelinemez. Daha büyük toplulukların yayılarak büyümesi daha küçük yerlerin birleştirilmesine neden olmuştur. Örneğin Arkaik Çağ'da Argos kentinin Argolis bölgesi içindeki *territoryum*'u oldukça genişlemişti. Ancak Argos, MÖ 550'de Parnon Yarımadası'nın doğu kıyısındaki topraklarını kaybetmiş ve MÖ 494'te ise Sepeia'da Sparta tarafından ağır bir yenilgiye uğramasıyla hâkimiyet alanı bir süreliğine daha daralmıştır. Bununla birlikte bağımsızlığını koruyan Argos, Peloponnessos Birliği'ne katılmayı da reddetmiştir. Sparta'nın hegemonyasını engellemeye çalışan bölgesel güçlerin diğer bir örneği Thebai ve Atina'dır. Daha önce de söz ettiğimiz gibi Thebai, MÖ 6. yüzyıl sonunda Boiotia'da baskındır fakat Plataiai kentiyle Atina arasındaki ittifakı engelleyememiştir. Plataiai, MÖ 500 yılından önce Salamis Adası'nı Sparta'nın müttefiki Megaralılara karşı korumuş, Khalkis'teki bir grup koloni sayesinde olası Thebai-Khalkidike birliğine (*symmakhia*) karşı bir ön alan oluşturduğu gibi muhtemelen MÖ 5. yüzyılda Lemnos Adası'na (Limni) kadar olan güvenlik hattını ilerletmiştir.

Lydia Krallığı'nın sona ermesinin ardından, MÖ 545 civarında Pers egemenliğine giren İonia kentlerindeki Pers kralları, bu kentlerin genellikle reddettiği tiranlara güveniyor ve hoşgörölü davranıyordu. Bu bakımdan İonia Ayaklanması *polis* içindeki huzursuzluklara dayanmaktadır. Miletos'un düşmesinin ardından, ayaklanmanın bastırılmasıyla birlikte (MÖ 494), Yunanların antik dünyadaki durumu kökten değişmiştir çünkü Sicilya ve Güney İtalya'daki Yunan kentleri arasında da çatışmalar baş göstermiştir. Güney İtalya'da, MÖ 510'da Sybaris kentini tahrip eden Kroton, Magna Graecia'nın en güçlü Yunan metropolünü saf dışı bırakmıştır. Sicilya'da ise Akragas ve Syrakusai kentlerinin yayılması, Himera Tiranı Terillos'u kızdırtmış ve Kartaca'dan yardım istemiştir. Kartaca, Pers kralı Kserkses'in MÖ 480'de Yunan anakarasındaki akınlarıyla aynı zamanda Terillos'un düşmanlarına büyük saldırı düzenlemiş fakat Himera Nehri kenarında Syrakusai Tiranı Gelon'un komutasındaki Yunan ordusu tarafından yenilmiştir. Kartacalılar ve Perslerin eşgüdömlü büyük bir saldırı düzenlemiş olmaları kanıtlanamamıştır.

Yunanların, MÖ 480 ve 479'da Pers gücüne karşı kazandığı bu büyük zafer -her bir Yunan kentinin gelişimindeki farklara rağmen- ortak bir siyasi ve kültürel temel bilinçle de elde edilmiştir. Böylesi bir bilince dayanan zafer olmaksızın Klasik Yunanistan'ın eşsiz nitelikteki kültürel yapıtlarının ortaya çıkması mümkün değildi. Bu yapıtlara zemin hazırlayan koşullar Arkaik Çağ Yunanistanı'nda oluşmuştur ve bu yönüyle Arkaik Çağ, dünya kültür tarihi bakımından önemli bir çağdır.

KAYNAKÇA

Bu kaynakça Elke Stein-Hölkeskamp ve Karl-Joachim Hölkeskamp tarafından hazırlanmıştır.

Boehringer, David, *Heroenkulte in Griechenland von der geometrischen bis zur klassischen Zeit*, Berlin 2001

Bourriot, Félix, *Recherches sur la nature du Genos. Étude d'histoire sociale athénienne – périodes archaïque et classique, I-II*, Lille/Paris 1976

Cartledge, Paul, *Spartan Reflections*, Londra, 2001

Coldstream, John N., *Geometric Greece, 900–700 BC*, Londra, 2003

Deger-Jalkotzy, Sigrid/Hertel, Dieter, *Das mykenische Griechenland. Geschichte, Kultur, Stätten*, Mübih, 2018

Deger-Jalkotzy, Sigrid/Lemos, Irene (yay. haz.), *Ancient Greece. From the Mycenaean Palaces to the age of Homer*, Edinburgh 2006.

Dickinson, Oliver T. P.K., *The Aegean from Bronze Age to Iron Age. Continuity and Change Between the Twelfth and Eighth Centuries B. C.*, London vd. 2006

Eder, Birgitta, *Argolis, Lakonien, Messenien. Vom Ende der mykenischen Palastzeit bis zur Einwanderung der Dorier*, Viyana, 1998

Eder, Walter/Hölkeskamp, Karl-Joachim (yay. haz.), *Volk und Verfassung im vorhellenistischen Griechenland*, Stuttgart, 1997.

Edwards, Anthony T., *Hesiod's Ascra*, Berkeley/Los Angeles/Londra, 2004

Figueira, Thomas J. (yay. haz.), *Spartan Society*, Swansea, 2004.

Finkelberg, Margalit (yay. haz.), *The Homer Encyclopedia*, Cilt 1-3, Oxford, 2011.

Fisher, Nick/vanWees, Hans (yay. haz.), *Archaic Greece: New Approaches and New Evidence*, Londra, 1998.

Förtsch, Reinhard, *Kunstverwendung und Kunstlegitimation im archaischen und frühklassischen Sparta*, Mainz, 2001

Fowler, Robert (yay. haz.), *The Cambridge Companion to Homer*, Cambridge, 2004.

Gehrke, Hans-Joachim, "Gewalt und Gesetz. Die soziale und politische Ordnung Kretas in der Archaischen und Klassischen Zeit", *Klio* 79 (1997), 23–68 içinde.

Grethlein, Jonas, *Das Geschichtsbild der Ilias. Eine Untersuchung aus phänomenologischer und narratologischer Perspektive*, Göttingen, 2006

Hall, Jonathan M., *Ethnic Identity in Greek Antiquity*, Cambridge 1997

Hall, Jonathan M., *A History of the Archaic Greek World, ca. 1200 to 479 B. C.*, Londra, 2014

Hansen, Mogens H. (yay. haz.), *The Polis as an Urban Centre and as a Political Community*, Kopenhag, 1997.

Hansen, Mogens H., *Polis and City-State. An Ancient Concept and its Modern Equivalent*, Kopenhag, 1998.

Hansen, Mogens H. (yay. haz.), *A Comparative Study of Thirty City-State Cultures. An Investigation by the Copenhagen Polis Centre*, Kopenhag, 2000.

Hansen, Mogens H., *Polis. An Introduction to the Ancient Greek City-State*, Oxford, 2006.

Hölkeskamp, Karl-Joachim, *Schiedsrichter, Gesetzgeber und Gesetzgebung im archaischen Griechenland*, Stuttgart, 1999.

Hölkeskamp, Karl-Joachim, "(In-)Schrift und Monument. Zum Begriff des Gesetzes im archaischen und klassischen Griechenland", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 132 (2000), 73–96 içinde.

Hölkeskamp, Karl-Joachim, "Ptolemy and agorae. Homer and the Archaeology of the City-State", Montanari, Franco (yay. haz.), *Omero tremila anni dopo*, Roma 2002, 297–342 içinde.

Hölkeskamp, Karl-Joachim/Stein-Hölkeskamp, "Elke, Die Dark Ages und das archaische Griechenland", Gehrke, Hans-Joachim/Schneider, Helmuth (yay. haz.), *Geschichte der Antike. Ein Studienbuch*, Stuttgart/Weimar 4-2013, 47–144 içinde.

Hölkeskamp, Karl-Joachim/Stein-Hölkeskamp, Elke/Rüsen, Jörn/Grütter, Heinrich Theodor (yay. haz.), *Sinn (in) der Antike. Orientierungssysteme, Leitbilder und Wertkonzepte im Altertum*, Mainz, 2003.

Hölscher, Tonio, *Öffentliche Räume in frühen griechischen Staaten*, Heidelberg, 1999.

Hodkinson, Stephen/Powell, Anton (yay. haz.), *Sparta. New Perspectives*, Londra, 1999

Kenzler, Ulf, *Studien zur Entwicklung und Struktur der griechischen Agora in archaischer und klassischer Zeit*, Frankfurt/M., vd., 1999.

Laffineur, Robert/Niemeier, Wolf-Dietrich (yay. haz.), *Politeia. Society and State in the Aegean Bronze Age*, sayı I-II, Liège, 1995.

Lahr, Stefan von der, *Dichter und Tyrannen im archaischen Griechenland. Das Corpus Theognideum als zeitgenössische Quelle politischer Wertvorstellungen archaisch-griechischer Aristokraten*, Münih, 1992.

Legon, Ronald P., *Megara. The Political History of a Greek City-State to 336 B.C.*, Ithaca/Londra, 1981.

Lepore, Ettore, *La Grande Grèce. Aspects et problèmes d'une "colonisation" ancienne*, Neapel, 2000.

Libero, Loretana de, *Die archaische Tyrannis*, Stuttgart, 1996.

Luther, Andreas, *Könige und Ephoren. Untersuchungen zur spartanischen Verfassungsgeschichte*, Frankfurt a.M., 2004.

Luther, Andreas/Meier, Mischa/Thommen, Lukas (yay. haz.), *Das frühe Sparta*, Stuttgart, 2006.

Malkin, Irad, *The Returns of Odysseus. Colonization and Ethnicity*, Berkeley/Los Angeles/Londra, 1998.

Malkin, Irad, *A Small Greek World. Networks in the Mediterranean*, Oxford, 2011

Mazarakis Ainian, Alexander (yay. haz.), *The "Dark Ages" Revisited*, sayı I-II, Volos, 2011

Meier, Mischa, "Zwischen Königen und Damos. Überlegungen zur Funktion und Entwicklung des Ephorats in Sparta" (İÖ 7.-4. yüzyıllar), *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung* 117 (2000), 43-102 içinde.

Meier, Mischa, *Aristokraten und Damoden. Untersuchungen zur inneren Entwicklung Spartas im 7. Jahrhundert v. Chr. und zur politischen Funktion der Dichtung des Tyrtaios*, Stuttgart, 1998.

Mertens, Dieter, *Städte und Bauten der Westgriechen. Von der Kolonisationszeit bis zur Krise um 400 vor Christus*, Münih, 2006.

Mitchell, Lynette G./Rhodes, Peter J. (yay. haz.), *The Development of the Polis in Archaic Greece*, Londra/New York, 1997.

Montanari, Franco (yay. haz.), *Brill's Companion to Hesiod*, Leiden vd., 2009.

Morgan, Catherine, "Ethnicity and Early Greek States: Historical and Material Perspectives", *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 37 (1991-92), 131-163 içinde.

Morris, Ian/Powell, Barry B. (yay. haz.), *A New Companion to Homer*, Leiden vd., 1997

Osborne, Robin, *Greece in the Making, 1200-479 BC*, Londra, 2009.

Rengakos, Antonios/Zimmermann, Bernhard (yay. haz.), *Homer Handbuch. Leben - Werk - Wirkung*, Stuttgart/Weimar, 2011.

Rollinger, Robert/Ulf, Christoph (yay. haz.), *Griechische Archaisik. Interne Entwicklungen – Externe Impulse*, Berlin, 2004.

Roussel, Denis, *Tribu et cité. Études sur les groupes sociaux dans les cités grecques aux époques archaïque et classique*, Paris, 1976.

Salmon, J. B., *Wealthy Corinth. A History of the City to 338 B.C.*, Oxford, 1984.

Schmitz, Winfried, *Nachbarschaft und Dorfgemeinschaft im archaischen und klassischen Griechenland*, Berlin, 2004.

Schmitz, Winfried, *Die griechische Gesellschaft - eine Sozialgeschichte der archaischen und klassischen Zeit*, Heidelberg, 2014.

Seelentag, Gunnar, *Das archaische Kreta. Institutionalisierung im frühen Griechenland*, Berlin, 2015.

Settis, Salvatore (yay. haz.), *I Greci. Storia, cultura, arte, società*, sayı 2/1: *Una storia greca. Formazione (fino al VI secolo a.C.)*; sayı 2/2: *Una storia greca. Definizione (VI-IV secolo a.C.)*, Turin, 1996-97.

Shelmerdine, Cynthia W. (yay. haz.), *The Cambridge Companion to the Aegean Bronze Age*, Cambridge, 2008.

Snodgrass, Anthony, *Archaic Greece. The Age of Experiment*, Berkeley/Los Angeles, 1980.

Snodgrass, Anthony, *Archaeology and the Emergence of Greece*, Edinburgh, 2006.

Stein-Hölkeskamp, Elke, *Adelskultur und Polisgesellschaft. Studien zum griechischen Adel in archaischer und klassischer Zeit*, Stuttgart, 1989.

Stein-Hölkeskamp, Elke, *Das archaische Griechenland. Die Stadt und das Meer*, Münih, 2019.

Stein-Hölkeskamp, Elke/Hölkeskamp, Karl-Joachim, *Ethos Ehre – Exzellenz. Antike Eliten im Vergleich*, Göttingen, 2018.

Tausend, Klaus, *Amphiktyonie und Symmachie. Formen zwischensaatlicher Beziehungen im archaischen Griechenland*, Stuttgart, 1992.

Tsetskhladze, Gocha R. (yay. haz.), *The Greek Colonisation of the Black Sea Area. Historical Interpretation of Archaeology*, Stuttgart, 1998.

Tsetskhladze, Gocha R. (yay. haz.), *Greek Colonisation. An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, sayı 1-2, Leiden/Boston 2006/2008.

Ulf, Christoph, *Die homerische Gesellschaft. Materialien zur analytischen Beschreibung und historischen Lokalisierung*, Münih, 1990.

Ulf, Christoph (yay. haz.), *Wege zur Genese griechischer Identität. Die Bedeutung der früharchaischen Zeit*, Berlin, 1996.

Ulf, Christoph, "Gemeinschaftsbezug, soziale Stratifizierung, Polis - drei Bedingungen für das Entstehen aristokratischer und demokratischer Mentalität im archaischen Griechenland", Papenfuß, Dietrich/Strocka, Volker Michael (yay. haz.), *Gab es das griechische Wunder? Griechenland zwischen dem Ende des 6. und der Mitte des 5. Jahrhunderts v. Chr.*, Mainz 2001, 163-186 içinde.

Verbanck-Piérard, Annie/Viviers, Didier (yay. haz.), *Culture et cité. L'avènement d'Athènes à l'époque archaïque*, Brüksel/Paris, 1995.

Walter, Uwe, *An der Polis teilhaben. Bürgerstaat und Zugehörigkeit im Archaischen Griechenland*, Stuttgart, 1993.

Walter, Uwe, "Das Wesen im Anfang suchen. Die archaische Zeit Griechenlands in neuer Perspektive", *Gymnasium* 105 (1998), 537-552 içinde.

Welwei, Karl-Wilhelm, *Athen. Von den Anfängen bis zum Beginn des Hellenismus*, Darmstadt, 2011.

Welwei, Karl-Wilhelm, *Die griechische Polis. Verfassung und Gesellschaft in archaischer und klassischer Zeit*, Stuttgart, 2017.

Welwei, Karl-Wilhelm, *Sparta. Aufstieg und Niedergang einer antiken Großmacht*, Stuttgart, 2017.

ESKİ YUNAN ERKEN DÖNEMİ

MÖ 2000-500

KARL-WILHELM WELWEI

Eski Yunan sanatı ve mimarisi, Avrupa'nın en erken ve en gelişkin kültürünü barındıran Yunanistan'a her yıl ayak basan sayısız ziyaretçiyi büyülemeye devam etmektedir. Heraklion ve Atina milli müzelerinde sergilenen Homeros öncesine ait eşsiz eserler, Yunanların erken dönemine ait Minos ve Miken (Myken) kültürünün sessiz tanıklarıdır. Minos Çağı ile başlayan bu kitap, okuyucuyu sırasıyla Miken dünyasına, Miken Krallığı'nın yıkılmasıyla başlayan "Karanlık Çağ"a ve daha sonra, eski bir heroik kültüre ait koskoca saraylardan arta kalan taş mirası çağdaşları için dizeleriyle canlandırmaya çalışan Homeros'un dünyasına götürmektedir. Kitap, Yunanistan'da MÖ 800 civarında başlayan Arkaik Çağ'ın toplumsal yapısıyla ekonomik sisteminin inşası kadar dönemin sanat ve kültürünü ele almakta ve kent devletlerinin ortaya çıktığı evreyi de kapsamaktadır. Yunan toplumundaki uyuşmazlıklar, yönetimin aristokratlarca ele geçirilmesi, Atina ve Sparta arasındaki rekabetin başlangıcı ve aynı zamanda Yunanistan ile Pers Krallığı arasında baş gösteren çekişmeler de bu kitabın konusudur.

Bochum Ruhr Üniversitesinde Eski Çağ tarihi profesörü olarak görev yapmış Karl-Wilhelm Welwei (1930-2013), Eski Yunan erken dönemi üzerine çok sayıda araştırma yayımlamıştır. Günümüzde de bu dönemi en iyi bilen uzmanlardan biri olarak kabul edilmektedir.

**RUNIK
KITAP**

 /RunikKitap
 /RunikKitap
 /RunikKitap

ISBN 978-625-7513-71-5

9 786257 513715